

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Osman AKIŞ

İSMAİL SAFA ÖZLER'İN HAYATI VE TÜRK MAARİFİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Osman AKIŞ

İSMAİL SAFA ÖZLER'İN HAYATI VE TÜRK MAARİFİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EĞİTİM MODERNLEŞMESİ

1.1. TANZİMAT ÖNCESİ KLASİK EĞİTİM KURUMLARI.....	5
1.1.1. Geleneksel Eğitim Kurumları	5
1.1.2. Saray ve Orduda Eğitim	9
1.2. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM VE YÖNETİM	12
1.2.1. Maarif-i Umumiye Nezaretinin Kuruluşu	14
1.2.2. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Yayınlanması	15
1.3. II. ABDÜLHAMİT DEVRİ EĞİTİM ANLAYIŞI.....	17
1.3.1. Dönemin Eğitim Politikası ve Eğitim Teşkilatı	17
1.4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMİ VE YÖNETİMİ	18
1.4.1. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikaları ve Teşkilatı	20

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET YILLARINDA MAARİF

2.1. MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TÜRK MAARİFİNİN GENEL DURUMU (1918-1923).....	24
2.2. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİNİN İLK YILLARINDA MAARİF	24
2.2.1. Eğitimde Merkezileştirme Çalışmaları	27
2.2.2. İdari Yapının Yeniden Düzenlenmesi	28
2.3. YENİ TÜRKİYE'NİN MAARİF VEKÂLETİ VE BAKANLARI.....	32
2.3.1. Birinci Maarif Kongresi	36
2.3.2. Yüksek Öğrenim	37
2.3.3. Okulların Durumu ve Yapılan Çalışmalar	38
2.4. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU	39

2.5. YABANCI OKULLAR MESELESİ	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İSMAİL SAFA (ÖZLER) BEY VE TÜRK MAARİFİNE KATKILARI	
3.1. HAYATI VE YETİŞTİĞİ SOSYAL ÇEVRE	45
3.2. FİKİR HAYATI VE TBMM YILLARI.....	49
3.3. ADANA HALKEVİ BAŞKANLIĞI.....	54
3.4. MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İLİŞKİSİ	56
3.5. İTİDAL GAZETESİ VE İSMAİL SAFA	57
3.6. MAARİF VEKİLLİĞİ VE MİSAK-I MAARİF	65
3.6.1. Türk Maarif Teşkilatının Gelişmesindeki Faaliyetleri	73
3.6.2. Muallimlerin Sorunları ve Yetiştirilmeleri ile İlgili Faaliyetleri	82
3.6.3. Birinci Heyet-i İlmiye	84
3.6.4. Yabancı Okullar Sorunu.....	87
3.6.5. Tevhid-i Tedrisat Kanununun Yasalaşma Sürecinde İsmail Safa Bey'in Katkısı	89
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	96
EKLER.....	106

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL SAFA ÖZLER'İN HAYATI VE TÜRK MAARİFİNDEKİ YERİ

Osman AKIŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İrşad Sami YUCA

2022, 128 sayfa

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren Batılı devletler karışışında siyasi ve askerî açılardan gerilemeye başlamıştır. Ancak devletin Batı karşısında zayıf kalmasının sebepleri arasında eğitim sahasında da belirgin bir yetersizliğin olduğu fark edilmiştir. Bu çöküşün önüne geçebilmek amacıyla yoğun bir modernleşme süreci başlatılmıştır. Ancak yapılan modernleşme hamlelerine karşın Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın akabinde fiilen çöküş sürecine girmiş ve Anadolu işgal hareketleri ile karşı karşıya kalmıştır. Eğitim ve öğretim ise bu ağır siyasi ve savaş koşulları altında zorlukla devam ettirilmiştir. Millî Mücadele'nin askeri safhası Lozan Antlaşması ile siyasi bir zafer ile neticelenmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ve inkılâp hareketleri ile beraber Anadolu halkı yeni bir çağdaşlaşma ve de uluslaşma sürecine girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, kurulan yeni Türkiye'nin sağlam temeller üzerine oturtulması için öncelikle eski kurum ve geleneklerden sıyrılmak ile olabileceğini ve ayrıca Batı'nın modern kurumsal yapısının ve yaşayış tarzlarının benimsenmesi ile mümkün olabileceğini kabul etmekteydi. Böylelikle yeni Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkarabilmek için daha özgün eğitim ve kültür yöntemlerini takip etmek ve de dinin bazı kesimlerin istismarına izin vermeden laik ve ulusalcı bir eğitim sistemi oluşturmaya gayret gösterilmiştir. Bu çalışmada; Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş safhasında maarif/eğitim alanında kurumsallaşma yolunda izlediği eğitim politikaları ele alınarak Milli Mücadele döneminde gazeteci, Kuvay-ı Milliyeci, mebus, vali, Halkevi başkanı ve maarif vekili olarak erken cumhuriyet yıllarında aktif bazı roller oynamış olan İsmail Safa Özler'in hayatı, yeni çağdaş ve ulusçu anlayışa sahip Türk eğitim sistemine katkıları ve bu çerçevede izlemiş olduğu siyasi mücadelesi analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Eğitim Tarihi, İsmail Safa Özler, Biyografi, Modernleşme, Maarif Vekâleti.



ABSTRACT

MASTER THESIS

İSMAİL SAFA ÖZLER'S LIFE AND THEIR PLACE IN TURKISH MAARIF

Osman AKIŞ

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Irsad Sami YUCA

2022, Page: 128

From the 18th century onwards, the Ottoman Empire began to decline politically and militarily in the mingling of Western states. However, it has been noticed that there is a significant inadequacy in the field of education among the reasons for the state's weakness in the face of the West. In order to prevent this collapse, an intensive modernization process was initiated. However, despite the modernization moves, the Ottoman Empire entered the process of de facto collapse after the World War I. and faced with Anatolian occupation movements. Education and training continued with difficulty under these harsh political and war conditions. The military phase of the National Struggle resulted in a political victory with the Treaty of Lausanne. With the proclamation of the Republic on October 29, 1923 and the revolutionary movements, the Anatolian people entered a new process of modernization and nationalization. Mustafa Kemal Pasha accepted that in order for the newly established Turkey to be built on solid foundations, it would be possible to get rid of old institutions and traditions, and also by adopting the modern institutional structure and lifestyles of the West. Thus, in order to raise the new Turkey above the level of contemporary civilization, efforts were made to follow more original education and cultural methods and to create a secular and nationalist education system without allowing the abuse of religion by some segments. In this study; Ismail Safa (Ozler), who played some active roles in the early republic years as a journalist, National Forces member, deputy, governor, president of the Community Center and deputy education during the National Struggle, by considering the educational policies that the Republic of Turkey followed in the establishment phase of the institutionalization in the field of education/education. It aims to analyze the life of Ismail Safa (Ozler) Bey, his contributions to the Turkish education system with a new contemporary and nationalist understanding, and the political struggle he followed within this framework.

Key Words: History of Turkish Education, Ismail Safa Ozler, Biography, Modernization, Ministry of Education.



ÖNSÖZ

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile beraber gerçekleştirilen inkılâp hareketleri ve eğitim seferberliği ülkenin çağdaşlaşması konusunda önemli adımlar olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu bu eğitim düzeni ile beraber günümüz eğitim sistemi sağlam temeller üzerine oturtulmuştur. Cumhuriyet döneminde eğitime talebin artması, beraberinde ders araç-gereçleri ve öğretmen ihtiyacını doğurmuştur. Cumhuriyet dönemi eğitim politikası, Atatürk'ün hayalini kurduğu çağdaş ve laik bir eğitim sisteminden oluşmaktadır. Bu çalışma ile yeni rejimin ilk Maarif vekillerinden olan İsmail Safa (Özler) Bey'in hayatı, üstlendiği vazifeler ve Türk maarifine olan katkıları ele alınmıştır.

Lisans ve yüksek lisans eğitimlerimde kendisinden mümtaz bir destek gördüğüm ve değerli yol göstericiliği ile danışman hocam Doç. Dr. İrşad Sami YUCA'ya, Dr. Hüseyin BAYRAM'a ve Dr. Zafer ÇİL'e akademik kariyerim boyunca bilgisini, dostluğunu eksik etmeyen Kasım BİLİCİ'ye en içten teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak öğrenim hayatım boyunca bana güvenip maddi-manevi desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunuyorum.

Muş–2022

Osman AKIŞ

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.g.	:	Adı geçen gazete
a.g.m.	:	Adı geçen makale
ASD	:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CCA	:	Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
ev	:	Çeviren
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MESD	:	Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri
MV	:	Maarif Vekâleti
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
nr.	:	Numara
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Yay	:	Yayın, Yayınları
TDK	:	Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

İnsanoğlu, gündelik hayat içerisinde belirli bir yaşam sürecinden geçmiştir. Eğitim ise, insanoğlunun geçirdiği temel süreçlerden biridir. İnsanlık tarihine bakıldığında ilkel topluluklardan başlayıp gelişmiş milletlere kadar belirli bir eğitim sürecinden geçtiği anlaşılmaktadır. Eğitim, insanların ihtiyaçları doğrultusunda gelişmiş sosyal bir araç olmuştur.

Eğitim, bireyi veya bireyleri içerisinde bulunduğu toplum ve dünya için ahenkli ve uyumlu bir üye hâline getirmek için çabalamaktadır. Hiçbir devlet, eğitime gereken önemi vermeden başarıya ulaşamamıştır.

Osmanlı Devleti, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi dine dayalı bir eğitim sistemi uygulamıştır. Dine dayalı eğitim sisteminde okulların çoğunluğu Sıbyan Mektepleri ve medreselerden oluşmaktaydı. Mezkûr gruplardaki okulların bazıları vakıflara bağlı olarak eğitim vermekteydiler. Bu okulların yanında bir de devlete idareci yetiştiren Enderun Mektebi bulunuyordu. Bu eğitim kurumları ilk başlarda dönemin bilimsel gelişmelerini takip etmiş, ancak zamanla bu özelliklerini yitirmişlerdir¹.

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan sonra Avrupalı devletler karşısında toprak kayıplarına uğramıştır. Ayrıca Aydınlanma Çağı olarak tabir edilen tarihsel dönem, aydınlanma felsefesinin 18. Yüzyılda doğup benimsenmeye başladığı bu dönemde Batılı toplumların toplumsal ve teknolojik kalkınmalarına ayak uyduramamıştır. Bu dönemde devleti, içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için çeşitli önlemler alınmış ve bazı kurumlarda yenilikler yapılmıştır. Yapılan yeniliklerde önceden Batı örnek alınmamış, daha sonra Batı örnek alınmıştır.

Osmanlı Devleti, Batılılaşma hareketlerine başlamış ancak eski kurumlara pek de dokunmamıştı. Bu eski kurumların yanında Batılı tarzda eğitim kurumları yer almaya başlamıştı. Özellikle askerî eğitim veren eski okulların lağvedilmesinde ağır kalınmış ve bir dizi Batılı tarzda yeni eğitim kurumlarının oluşturulmuş olması eğitimde karmaşıklığa sebep olmaktadır².

¹ Ayten Sezer, "Atatürk Dönemi Eğitim Politikası", **Türk Yurdu**, Cilt 20, Sayı 160, s. 113-114.

² Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982, s.45.

1776 yılında Kasımpaşa’da “Mühendishane-i Bahri Hümayun” kurulmuştur. Bu okul, henüz gerekli eğitimi verebilecek düzeyde olmadığı için okuma-yazma bilmeyen kişiler burada eğitim almıştır³. 1845 yılından sonra Osmanlı’da eğitim sistemi, Batı eğitim sistemine göre yeniden kademelendirilmiştir. Yeni duruma göre ilk, orta ve yükseköğretim kademelerinde okullar ayrılmıştır.

Bu çerçevede Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 1869 yılında yayımlanması ile beraber Maarif-i Umumiye Nezareti’nin denetimine giren okullar üç kademe hâlinde örgütlenmiştir;

1. *Mekteb-i İptidaiye (İlköğretim seviyesi)*
2. *Mekteb-i İdadiye ve Mekteb-i Sultaniye (Ortaokul seviyesi)*
3. *Darülfünun (Yükseköğretim seviyesi)*⁴.

Osmanlı devlet yöneticileri, Medrese ve Sıbyan Mekteplerinin işleyişine ve yapısına karışmamış, onların yanında Avrupa tarzında eğitim veren kurumlar oluşturmuştur. Bu iki farklı nitelikte olan eğitim kurumlarının ders içeriği de farklı olduğu için iki kurum arasındaki ikilik, Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür⁵.

1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı ile birlikte özel Cemaat ve azınlık okullarının açılmasına izin verilmiş, bu okulların denetimi de devlete bırakılmıştır. Türk gençleri de bu okullarda eğitim görmüştür. Bu okullarda teknik bilimler ve doğa bilimleri beraber yer almıştır. Osmanlı klasik eğitim kurumlarının yanında vücuda getirilen yeni okullar ile ülkede medrese-mektep ikiliğinin doğmasının bazı sancıları bulunurken buna ilaveten bir de yabancı okulların dâhil olması eğitimin yerliliğini ve milliğini bozmaktaydı⁶.

Meşrutiyet döneminde, Medreselerin yeniden gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi için bir Nizamname hazırlanmıştır. Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından düzenlenen bu Nizamnameye göre, İstanbul’da yeni bir medrese teşkilatı oluşturulmuş (Darül-

³ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Cilt: I-II, İstanbul: Eser Matbaası, 1977, s.315.

⁴ Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Orta Öğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, (1985), s.13-15.

⁵ Ergin, **a.g.e.**, s.46.

⁶ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Ankara: Gün Yayınları, 1999, s.9.

Hilafeti'1 Aliye) ve dersler eklenmiştir. Ancak yapılan yenilikler etkili olmamış ve medreselerin çoğu eski hâlini korumaya devam etmişti⁷.

Geleneksel eğitim kurumu olan Medreselerde herhangi bir birlik yoktu. Bu durum, Batılı tarzda kurulmuş olan okullar içinde geçerliydi. Yüksek askerî okullar kendi eğitim kurumlarını oluşturmuştur. Ayrıca her bakanlık kendi ihtiyacı olan elemanı yetiştirmek için okullar açmıştır. Bu okullar Evkaf, Harbiye, Ziraat, Ticaret, Orman ve Maadin nezaretleriydi. II. Meşrutiyet döneminde eğitimde bir dizi reforma gidilerek özellikle askerî rüştiyeler, medrese ve sıbyan mekteplerinin bağlı olduğu vakıflar Maarif Nezareti'nde devredilerek kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle Tevhid-i Tedrisat için bazı adımlar atılmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen eğitim içerisinde iki başlılık devam etmiştir⁸.

Cumhuriyet'in erken yıllarında rejimin toplumda yerleşmesi ve karşısında başka bir siyasi veya ideolojik kurumun olmaması için hassasiyetle bazı inkılaplara gidilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde öğretimin birleştirilmesi anlamına gelen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, Şer-iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Vekâletinin kaldırılması ve en önemlisi Hilafetin kaldırılarak Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması gibi kararlar Cumhuriyet'in ilanı ile beraber gerçekleştirilen köklü inkılaplardandır⁹. Öğretimin birleştirilmesi anlamına gelen ve 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiş olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile beraber Türkiye'de faaliyet gösteren tüm okulların denetimi Maarif Vekâletinin kontrolüne geçmiş ve vakıfların okul açma hakları ellerinden alınmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ikinci maddesine göre vakıflarca idare edilen eğitim kurumlarının Millî Eğitim Bakanlığına bağlanılmasına ve bu uygulama ile ilgili Maarif Vekili Vasıf Bey bilhassa görevlendirilmiştir¹⁰. Ayrıca hükümetin, Sıbyan Mektepleri ve medreseler hakkında almış olduğu kapatma kararı, ülke içerisinde faaliyet gösteren ve ülkenin menfaatlerine uygun hareket etmeyen yabancı okullar içinde geçerli olması sağlanmaya çalışılmıştır¹¹.

Cumhuriyet yıllarının ilk Maarif Vekillerinden olan Vasıf (Çınar) Bey, maarif okullarının düzenlenmesi konusunda getirilen uygulamaların azınlık okulları için de

⁷ İhsan Sungu, "Tevhid-i Tedrisat", **Bellekten**, Cilt 2, Sayı 7-8, (1938), s. 421-422.

⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 46-47.

⁹ Ali Ata Yiğit, "*Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923-1938)*", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1996, s. 79.

¹⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹ Ergin, **a.g.e.**, s. 55.

geçerli olmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu okulların kapatılmasında, Kurtuluş Savaşı sırasında işgal kuvvetleri ile beraber hareket etmeleri etkili olmuştur¹².

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eskiye ait tüm eğitim kurumları etkisiz hâle getirilmiştir. Bu kanun çerçevesinde ulusal eğitim sisteminin hem yürütülmesi hem de kontrol edilebilmesi amacıyla okulların ve eğitim ile iltisaklı diğer kurumların Maarif Vekâleti çatısı altında toplanılması ile eğitim sahasında milli bir birlik sağlanmıştır. Ayrıca farklı etnik yapıya sahip topluluklarında eğitimden yararlanması sağlanmış ve eğitim kurumlarının devlet tarafından denetlenmesi kolaylaşmıştır. Böylece dini eğitimin etkisi en aza indirgenerek laik eğitim yoluna gidilmiştir.



¹² Mustafa Özodaşık, **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme (1923-1950)**, Konya: İzgi Kitapevi, 1999, s. 34.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EĞİTİM MODERNLEŞMESİ

Osmanlı eğitim sistemini ve yönetimini, devletin eğitim ile ilgili izlediği politikalara göre dört bölüm hâlinde incelemek yerinde olacaktır. Bunlar; Tanzimat Öncesi Dönem, Tanzimat Dönemi, II. Abdülhamit Dönemi ve II. Meşrutiyet Dönemi'dir. Osmanlı eğitim sisteminin birinci devresi olan "Tanzimat Öncesi Dönem" devletin kuruluşundan Tanzimat fermanının ilan edildiği dönemi kapsamaktadır. Bu süre zarfında ülkede eğitim ile alakalı bir düzen oturmamış ve denetim olmamıştır. Ayrıca maarif teşkilatı, diğer dinî eğitim kurumlarının gölgesinde kalmıştır¹³.

1.1. TANZİMAT ÖNCESİ KLASİK EĞİTİM KURUMLARI

1.1.1. Geleneksel Eğitim Kurumları

Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nde eğitim işi, devlet işlerinden ayrı tutularak vakıflara bağlı bir hizmet olarak kalmıştır¹⁴. Osmanlı Devleti'nde en önemli sosyal kurumların başında gelen vakıflar, mal biriktirmeyi ve fazla miras yemeyi hor gören ve haram sayan İslami prensiplerin müesseseleştirilmesi olarak nitelendirilebilir¹⁵. Osmanlı Devleti, ilim ve bilime büyük önem vermiştir. Öğretmen ve eğitimin olmadığı bir cemiyet düşünülmemiştir. Tanzimat öncesi dönemde ise eğitim tamamen ulemanın elinin altında ve vakıflara bağlı kalmıştır¹⁶. Bu vakıflar halkın yardımları ile kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimin denetim görevini üstlenmişlerdir. Mekteb-i Sıbyanlar ve medreseler, vakıf idarelerine bağlı eğitim kurumlarıdır¹⁷.

1.1.1.1. Medreseler

İlk medrese, Selçuklu Devleti zamanında Tuğrul Bey tarafından 1040 yıllarında Nişabur'da kurulmuştur. Bağdat, Musul, Basra, Nişabur, Belh, Herat, Isfahan, Merv, Amul'da kurulan medreseler, bu devrin en önemli medreseleridir¹⁸. Nizamülmülk, bu medreseleri genel bir eğitim-öğretim kurumu hâline getirmiş ve "Nizamiye"

¹³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, MEB Yayınları, Ankara, 1991, s. 22.

¹⁴ Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara, 1964, s. 1.

¹⁵ Erdoğan Başar, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)*, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s. 27.

¹⁶ Ergin, a.g.e., s. 725.

¹⁷ Başar, a.g.e., s.28.

¹⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi – M.Ö. 1000 – M.S. 2019*, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s. 43.

adınıvererek bu medreselere yenilerini eklemiştir¹⁹. Osmanlı Devleti'nde ilk medrese; Orhan Gazi tarafından 1331 yılında İznik'te kurulmuştur. Orhan Gazi tarafından kurulan bu medresenin ilk müderrisi Davud-ı Kayseri olmuştur²⁰. Medreseler, Fatih Sultan Mehmet döneminde çok büyük gelişim yaşamışlardır. İstanbul'un fethinden sonra sekiz kilise medreseye çevrilmiştir²¹. Bizans Patriğinin bulunduğu yer olan Havariyun Kilisesinin yıkıntıları üzerine sekiz medrese inşa edilmiş ve Sahnı Seman medreselerinin temeli olacak medreseler inşa edilmiştir²². Arapça ders verilen-okunan ve öğrencilerin yatılı olarak kaldıkları yer manasına gelen medreselerin²³, Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılmış olan Sahn-ı Seman medreselerine kadar işleyişleri hakkında çok fazla bilgi yoktur. Uzunçarşılı'ya göre Osmanlı medreseleri üç kısma ayrılmaktadır. Bu kısımlar; Telvih, Miftah ve Haşiye-i Tecrit medreseleridir. Bu medreselerin alt derecesi olan Sarf ve Nahif derslerini veren medreselerin olduğunu da belirtmiştir²⁴. Bu medreseler, Kanuni döneminde müderrislik hiyerarşisine göre üç kategori olarak yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca bu üç kategori alt, orta ve üst sınıf hâlinde kendi içerisinde bölümlere ayrılmıştır²⁵.

Medreselerde aşağıdan yukarıya doğru sırayla Gramer, Mantık, Feraiz, Kelam, Belagat, Usul-i Fıkıh, Usul-i Hadis ve Tefsir dersleri ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde verilmekteydi. Osmanlı Devleti, ihtiyaç duyduğu din, devlet ve meslek erbabını uzun yıllar bu medreselerden karşılamıştır. Ancak medreselerde verilen eğitimin bireyselliği ve bu kurumların zamanla toplumun sorunlarından uzaklaşması nedeni ile işleyişini yitirmiştir²⁶. Günümüzün parasız yatılı okulları gibi bir işleyişe sahip olan medreseler, öğrencilerin hem barınma hem de giyecek ve yiyecek gibi gündelik gereksinimlerini de karşılıyordu²⁷. İslam dünyasının bilimde üstün olmasını sağlayan medreseler, İslam bilginlerinin geliştirmiş olduğu Cebir, Fizik, Kimya, Biyoloji ve Coğrafya gibi ilimlerin Batı dillerine çevrilmesine ve Avrupa'da Rönesans'ın doğmasına sebep olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinde okutulan bu

¹⁹ Unat, **a.g.e.**, s. 3.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 2, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 534.

²¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 535.

²² Koçer, **a.g.e.**, s. 22.

²³ Mustafa Nihat Özön, **Osmanlıca- Türkçe Sözlük**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 475.

²⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 536.

²⁵ Unat, **a.g.e.**, s.5.

²⁶ Başar, **a.g.e.**, s. 29.

²⁷ İlhan Başgöz- Howard E. Wilson, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara, 1968, s. 23.

dersleri zamanla programlarından çıkarmış ve düşünce özgürlüğü engellenmiştir²⁸. Koçer'e göre bu durum daha da ileriye gitmiş ve dönemin bazı âlimleri “zındıklık” gerekçesiyle infaz edilmişlerdir²⁹. Koçi Bey, 1631 yılında Sultan IV. Murat'a Osmanlı medrese kültürü hakkında bir layiha sunmuş ve medrese kültürünün bozulduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kurumların cahillerle dolduğunu ve iyi ile kötü arasındaki farkın ayırt edilmediğini kaydetmiştir. Medreselerin bozulduğu gerçeğini gören ve bunu kabul eden birçok devlet adamı olmuştur. Ancak medrese mensubu kişilerin insanlar üzerindeki etkilerinden çekinildiği için bu kurumlar üzerinde herhangi bir yenileşmeye ve düzeltmeye gidilmemiş ve bu durum Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir³⁰.

Osmanlı Devleti'nde eğitim veren bir diğer önemli kurum da Sıbyan Mektepleridir. Sıbyan Mektepleri, vakıflara bağlı eğitim kurumlarıdır. Sıbyan Mektepleri, İslamiyet'in eğitime verdiği önemden dolayı ülkenin her tarafına yayılmıştır. Bu eğitim kurumları, genellikle küçük yaştaki erkek çocuklarının eğitim aldığı ve ihtiyaçlarının hayırsever kişiler tarafından karşılandığı okullardır. Bazı hükümdarlar ve vezirlerinde inşa ettirdiği camilerin ya da külliyelerin de Sıbyan Mektepleri bulunmaktaydı. Bunlar; Mekteb-i Sıbyan, Dar-üs Sıbyan, Müallimhane, Mektephane, Darül-ilm, Darüttalim diye adlandırılmışlardır³¹. Ergin, araştırmasında Fatih Sultan Mehmet'in kendi adına yaptırmış olduğu caminin “*dört tarafına her türlü ilim, sıhhat ve içtimai muavenet müesseseleri*” kurduğunu ve bunların arasında Sıbyan Mektebi kurmayı da ihmal etmediğini aktarmıştır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in bu Sıbyan Mekteplerine yetim çocukların alınmasını, yetim bulunmaz ise fakir çocukların alınması konusunda ısrar ettiğini belirtmiştir³². Fatih Sultan Mehmet kendi döneminde eğitime yeni bir soluk getirmiş olup Sahn-ı Seman Medresesi'ni kurmak ve ayrıca İstanbul'da Eyüp ve Ayasofya civarında açtırdığı iki yeni medresede, sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacak kişiler için farklı derslerin koyulmasını sağlamıştır. Ayrıca bu okullarda yeni konulan farklı dersleri görmeyenlerin özellikle Sıbyan Mekteplerinde muallimlik yapmaları engellenmiştir. Müfredata konulan yeni dersler şunlardı; Tedris Usulü, Riyaziyat, Hendese, Heyet, Münakaşalı Akaid, Arapça, Sarf,

²⁸ Başgöz, a.g.e., s. 23.

²⁹ Koçer, a.g.e., s. 12.

³⁰ Zuhuri Danışman, **Koçi Bey Risalesi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 28.; Başar, a.g.e., s. 31.

³¹ Unat, a.g.e., s. 12.

³² Ergin, a.g.e., s. 100-101.

Nahiv, Edebiyat, Mantık ve Muhasebegibi derslerdir³³. Sıbyan mekteplerinde talebelerin dersleri sabahın erken bir vaktinde başlayıp öğlen namazına müteakip devam etmekteydi. Öğlen verilen aradan sonra ikindiye kadar sürmekteydi. Sınıf içerisinde sıra, yazı tahtası, masa vb. araç gereçler bulunmaktaydı. Öğrenciler, “*kuru tahtaların ya da hasırların üzerinde diz çökerek*” otururdu. Ders kitapları küçük rahlelerin üzerinde okutulurdu. Öğretmen, sınıfın bir köşesinde oturur ve yanında bulunan bir değnekle disiplini sağlamaya çalışırdı. Sınıfta aşırılık gösteren veya sınıf düzenini bozan çocuklar falakaya yatırılır, ayaklarına sopa ile vurularak cezalandırılırlardı³⁴. Mustafa Kemal Paşa, mahalle mekteplerindeki disiplini şöyle dile getirmiştir;

“Bir gün sınıfımızda ders verirken diğer bir çocukla kavga ettim. Çok gürültü oldu. Hoca beni yakaladı, çok dövdü. Bütün vücudum kan içinde kaldı. Büyük validem zaten mektepte okumama aleyhtardı, derhal mektepten çıkardı”³⁵.

Dinî eğitim, Sıbyan Mekteplerinde eğitimin özü olarak görülmekteydi. Bu okullarda belirli bir programa bağlı olmadan çocuklara Elifba, Kuran, İlmihal, Yazı ve Hesap dersleri verilmekteydi³⁶. Ülküsel, eskiden Türk toprağı olan Dobruca’daki (Romanya) Sıbyan Mektepleri hakkında şunları aktarmaktadır;

“...Eskiden el yazması veya basması olan Elifbalar, tamamen Kur’an harfleri yani Arap harfleri idi. Bunlar harekeli yani işaretli idi. Bu işaretler harfin nasıl okunacağını gösterirdi. Elifba öğrenildikten sonra Amme ve Yasin okutulurdu. Bunlar bitirildikten sonra Kur’an’a girilirdi. Kur’an, okutulmaya başlanınca Kur’an’ın ilk ve düzgün okumak için okutulur ve ezberletilirdi. Bu okullarda sınıf teşkilatı yoktu. Aynı derecede okuma kabiliyeti gösterip, aynı dersi birlikte izleyen çocuklar vardı. Zeki ve kabiliyetli olan bir çocuk başladığı günden itibaren bir yılda birkaç kere sadakbaş değiştirip Kur’an’a girebilirdi. Zekâsız ve kabiliyetsiz bir çocuk ancak dört beş yılda Kur’an’a girebilir veya hiç giremeden kalırdı”³⁷.

³³ Koçer, a.g.e., s. 7.

³⁴ Başgöz, a.g.e., s. 18.

³⁵ Klaus Kreiser, **Atatürk**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 36.

³⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 6.

³⁷ Müstecip Ülküsel, **Dobruca ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 72.

Sıbyan mekteplerindeki eğitimden kız çocukları da yararlanabiliyordu. Çocukların okula başlaması ile ilgili herhangi bir yaş sınırı yoktu. Çocuklar, “ Bed-i Besmele” veya “Âmin Alayı” denilen bir törenle okula giderlerdi. Bu durum, çocukların anne ve babaları için özendirici bir durum olurdu. Çocuklar, hep beraber Yunus Emre'nin ilahisini söyleyerek okula giderlerdi³⁸. Sıbyan Mekteplerinin yanında Darül Huffaz ve Darül Kurra adında iki çeşit öğretim kurumu daha mevcuttu³⁹. Darül Huffazlar, hafız yetiştirmek için, Darül Kurra'lar ise kuranı ezberletmek ve bunu Arapçanın farklı lehçelerine göre 7 veya 10 türlü okutmak için kurulmuş müesseselerdir⁴⁰. Ergin, bu okullarda okuyan öğrencilerin içinde buldukları olumsuz durumu şu şekilde açıklamıştır;

“...Sıbyan Mektepleri, çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılma usullerini ve namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve birazda yazı yazdırmak gibi üç gaye ile kurulmuşlardır. Buradaki yazı, kaligrafi karşılığıdır. Yoksa yazmağı yani bir şeyi kaleme almayı öğretmek demek değildir. Buna mukabil ameli hayatta onlara yarayacak hesap, dünyayı tanıtacak Coğrafya, geçmiş zamanı bildirecek, geleceklerinden ibaret aldırarak Tarih gibi derslerin ve bilgilerin bu mekteplerin kapısından içeri sokulmadığı görülmüyor. Türkçeye ise hiçbir yer verilmemiştir”⁴¹.

Medreseler ve Sıbyan Mekteplerinde okuyan çocukların durumu gerçekten içler acısıdır. Çünkü hayatı tanımaya dair hiçbir şey öğretilmemiş, kendi başına okuyup öğrenmesi de engellenmiştir. Bu durum, Ortaçağ dönemindeki kilisenin tutumunu andırmaktadır.

İbn-i Haldun, “Mukaddime” adlı eserinde Sıbyan mektebinde okuyan çocukların ilk önce Kur'an öğrenmeleri gerektiğini savunurken İbn-ül Arabi ise Sıbyan mekteplerinde eğitilen çocukların Kuran'ı anlamadan okuduklarını belirterek bu duruma tepki göstermiştir⁴².

1.1.2. Saray ve Orduda Eğitim

Osmanlı Devleti'nde dinî ve geleneksel eğitim kurumlarının yanında bir de nitelikli saray hizmetlilerini yetiştirmek için kurulan okullar mevcuttu. Bu eğitim

³⁸ Akyüz, **a.g.e.**, s. 72., Kreiser, **a.g.e.**, s. 35.

³⁹ Başar, **a.g.e.**, s. 32.

⁴⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 169.

⁴¹ Ergin, **a.g.e.**, s. 86.

⁴² Koçer, **a.g.e.**, s. 8.

kurumlarının en önemlisi Enderun Mektebi adı verilen okuldu. Bu okulun öncelikli görevi padişahın yakın görevlilerini yetiştirmek olsa da bu okul Osmanlı kültür dünyasında iz bırakan devlet adamları yetiştirmiştir.

Enderun Mektebi, Osmanlı Devlet ideolojisinin öğretildiği bir eğitim birimi olması bakımından önem arz etmektedir. Bu ideolojik kurum, Hristiyan tebaa'dan alınan zeki ve yetenekli çocukları, ileride devlet adamı veya asker yapmak amacıyla kurulmuştur⁴³. İstanbul'a getirilen hükümdarların esir çocukları da bu okulda eğitilmişlerdir. Örneğin Arnavut Kralı Jan Kasteryoti'nin oğlu Jarj Kasteryoti ve Eflak Beyi Kostani'nin oğlu Dimitriyus Kantmir burada eğitim görmüş önemli kişilerdendir. Ayrıca Türkler bu okula dâhil olamazlardı⁴⁴. Müslüman tebaa'nın bu okullara dâhil olamaması, okulların seçici yanını göstermektedir. Ayrıca eğitim almak isteyen halk, mahalle mekteplerine ve medreselere katılırlardı⁴⁵.

Enderun Mektebi, hem Saray-ı Hümayunda hem de İskender Çelebi, İbrahim Paşa, Edirne, Galata gibi saraylar faaliyet göstermiştir. Bu okulun en eskisi Edirne sarayında, en kısa ömürlüsü İskender Çelebi sarayında, en uzun ömürlüsü ise Galatasaray'dadır⁴⁶. Padişah'ın özel yaşamını sürdürdüğü yere Enderun denilmekteydi. Bu okulların "*Enderun Okulları*" ismi ile anılması bundan dolayıdır. Bu mektebe dâhil olan öğrenciler, Hristiyan kökenli devşirilen çocuklardan oluşmaktaydı⁴⁷. Hristiyan ailelerden veya savaşlarda esir alınan 8 ila 18 yaş aralığındaki çocuklar, Galatasaraylı İbrahim Paşa sarayında ve İskender Çelebi sarayı gibi yerlerde İslam ve Türk geleneklerine göre eğitilip yetiştirildikten sonra Enderun'un ihtiyacına göre hizmet ve vazifelere getirirlerdi⁴⁸. Türkçeyi ve Türk gelenek-göreneklerini öğrensinler diye Anadolu ve Rumeli'de bulunan Türk ailelerin yanına yerleştirilen çocuklar, daha sonra askerî eğitim için Acemi oğlanlar mekteplerine alınırlardı. Bu mekteplerde yapılan seçme ve elemelerin sonunda bu öğrencilerin bir kısmı Enderun'a alınırdı⁴⁹. Devşirme sırasında kanuna göre hareket edilir ve Hristiyan ailelerin iki çocuğundan biri alınır ve

⁴³ Akyüz, **a.g.e.**, s. 94.

⁴⁴ Ergin, **a.g.e.**, s. 30.

⁴⁵ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 38.

⁴⁶ Koçer, **a.g.e.**, s. 15

⁴⁷ Başar, **a.g.e.**, s.33.

⁴⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 476.

⁴⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s. 79.

diğer çocuk, babasının hizmetine bırakılırdı. Devşirme için alınan çocuğun iyi bir aileye sahip olmasına ve orta boylu olmasına önem verilirdi⁵⁰.

Enderun mektebinde “içoğlanları” denilen devşirme çocuklar, eğitimlerini birtakım odalarda görürlerdi. İç oğlanları, giydikleri elbisenin çeşidine göre “*Dolmalı*” ve “*Kaftanlı*” diye iki basamağa ayrılırlardı. Dolmalı basamağındaki öğrenciler, büyük ve küçük odalarda; Kaftanlı basamağındaki öğrenciler ise seferli ve kiler koğuşu, hazine odası ve has odada eğitim alırlardı⁵¹. Akyüz, Enderun mekteplerinin 1850 yılına kadar 79 adet Sadrazam, 3 adet Şeyhülislam, 36 adet Kaptan-ı Derya ve birçok devlet adamı yetiştirdiğini aktarmaktadır. Bu devlet adamlarının arasında Fatih Sultan Mehmet’in bilinen vezirlerinden Gedik Ahmet Paşa ve Mahmut Paşa ile Kanuni Sultan Süleyman’ın vezirleri Sokullu Mehmet Paşa ve İbrahim Paşa’nın da olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sarayda Enderun Mektebi’nin yanında padişah çocuklarına ilköğretim düzeyinde eğitim veren Şehzadegan Mektepleri ve İçoğlanların musiki eğitimi aldıkları Meşkhane okulunun olduğunu da aktarmıştır⁵².

Osmanlı Devleti, ordusunun diğer devletler karşısındaki başarısızlıklarını zamanla tespit etmiştir. Ancak Avrupalı devletlerin orduları karşısındaki teknik eksikliklerini görünce bu durumu düzeltmeye ve orduyu yeni savaş teknikleri ile eğitmeye karar vermiştir⁵³.

1.1.2.1. Askerî Teknik Okulların Kurulması

Eğitim alanındaki ilk modernleşme hareketi, askerî eğitim alanı ile başlamıştır. Astsubay yetiştirmek için 27 Aralık 1734 tarihinde Üsküdar Toptaş’ı civarında “Hendesehane” açılmıştır. Bu kurum, ilk mesleki teknik eğitim kurumu olma özelliği taşımaktadır⁵⁴. Bu süreç, yeni okulların açılması ile devam etmiştir. 1770 yılında Rus donanması tarafından çeşmede yakılan Osmanlı donanmasını tekrardan canlandırmak ve tamir etmek amacıyla mühendis ve deniz subaylarını yetiştirecek “Mühendishane-i Bahri Hümayun” kurulmuştur⁵⁵. Unat, bu okulun 1776 yılında kurulduğunu

⁵⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 510.

⁵¹ Koçer, **a.g.e.**, s. 16.

⁵² Akyüz, **a.g.e.**, s. 98.

⁵³ Koçer, **a.g.e.**, s. 22.

⁵⁴ Unat, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁵ Koçer, **a.g.e.**, s. 25, Akyüz, **a.g.e.**, s. 124.

belirtmiştir⁵⁶. Selim döneminde İstanbul Hasköy’de kara ordusunun ihtiyacı için topçu ve istihkâm subaylarını yetiştirmek amacıyla 1796 yılında Mühendishane-i Berri Hümayun kurulmuştur. Enver Ziya Karal, bu okulun kuruluş tarihini 1794 olarak belirtmiştir⁵⁷. Tabip ve cerrahların yetiştirilmesi için 1826 yılında Tıp mektepleri kurulmuştur⁵⁸. II. Mahmut’un ıslahat hareketleri neticesinde kaldırdığı Yeniçeri Ocağı’nın yerine Türk Subaylarının yetiştirilmesi için 1834 yılında Mekteb-i Harbiye kurulmuştur. Aynı tarihte Mızıkâ-i Hümayun Mektebi açılmıştır⁵⁹. Bu eğitim kurumlarının kurulması, Osman Devleti’nde Medrese ve Mahalle Mekteplerinin aksine daha iyi bir hayat görüşü ve felsefesine sahip insanların yetiştirilmesi sağlanmıştır.

1.2. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM VE YÖNETİM

Yurt dışında eğitim almış, Osmanlı bürokrasisinin yeni aydın tipini temsil eden Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa siyaseten Avrupa’nın büyük devletlerinden de aldığı destekle beraber 3 Kasım 1839 tarihinde İstanbul Gülhane Parkı’nda toplanan kalabalığa Tanzimat Fermanı’nı (Gülhane-i Hattı Hümayun) okuma fırsatını bulmuştur. Ferman, Osmanlı Devleti’nin hem kültürel hem de idari/siyasi açıdan yeni bir döneme kapı aralamasına salık vermiştir. Ayrıca Tanzimat Fermanında eğitim ile alakalı herhangi bir cümlenin geçmemesi dikkat çekicidir⁶⁰. 1839 yılından 1870 yılına kadar olan dönem “Tanzimat” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin liderlerinin elit sivil bürokrat arasından çıkması, yine bu dönemin farklılığını ortaya koymaktadır. Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı’nı kendisi hazırlamış ve Tanzimat dönemi simgelerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile Balkan milliyetçiliğine karşı koymak ve Osmanlılık düşüncesi ile farklı din ve etnik yapıya sahip tebaayı bir arada tutmaya çalışmıştır⁶¹.

Tanzimat Fermanı’nda eğitim ile alakalı cümlenin geçmemesi, Tanzimatçılara herhangi bir engel teşkil etmemiş ve eğitimdeki Batılılaşmanın önemini kavrayarak çalışmalara devam etmişlerdir. Bu yoldaki tek engel, medrese ve ulema olmuştur. Bu

⁵⁶ Unat, **a.g.e.**, s.25.

⁵⁷ Daha detaylı bilgi için bkz: Karal, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁸ Akyüz, **a.g.e.**, s. 126.

⁵⁹ Koçer, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁰ Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 11, 2000, s.24.

⁶¹ Carter V. Findley, **Dünya Tarihinde Türkler**, Ayşen Anadol (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s. 196-197.

yüzden devlet erkânı, gelenekten kopmadan yenilikler yapmaya çalışmıştır. Tunaya, medresenin Tanzimat'a karşı koyduğunu ve bu nedenle milli eğitim alanındaki çalışmalarda medreseye dokunulmadığını, onun yanında üniversite, ilkokul gibi kurumların kurulduğunu belirtmiş ve akılcı ile skolastik zihniyetlerin bir süre beraber devam ettiklerine dikkat çekmiştir⁶².

Tanzimatçı düşünce, 1839 yılından 1845 yılına kadar eğitim ile alakalı herhangi bir çalışma ortaya koymamıştır. Sultan Abdülmecit, Danıştay ve Yargıtay yetkilerine sahip olan Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'de okuttuğu fermanla, halkın bilgisizliğinden ve bunun giderilmesi için herhangi bir tedbirin alınmamasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir⁶³. Bu sebeple eğitim işlerini düzene sokmak için 1846 yılında "Meclis-i Maarif-i Muvakkat" kurulmuştur. Bu meclis, ilk-orta-yüksek eğitim kademelerini kabul etmiş ve Sıbyan Mekteplerinin ıslah edilmesi, Rüştüyelerin geliştirilmesi, Darülfünun ve Encümeni Daniş'in, Meclis-i Maarif-i Umumiye adında bir meclisin kurulması ve eğitim problemleri ile ilgilenmesi kararı alınmıştır. Meclis-i Maarif-i Umumiye, Osmanlı Devleti'nde eğitim işlerinden sorumlu ilk örgütün temelini oluşturmuştur⁶⁴. Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin gösterdiği nedenlere dayanılarak Evkaf Nezareti'nin yönetiminde bulunan okulları ayrı bir yönetime bağlamak ve işlerin yürütülebilmesi için Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin yürütme organı olarak 1846 yılında günümüz adıyla Genel Müdürlük olan "Mekatib-i Umumiye Nezareti" inşa edilmiştir⁶⁵.

Vakanüvis Esad Efendi, Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin başına tayin edilmiştir. Esad Efendi'nin Maarif Meclisi başkanlığına atanması ile yerine Kemal Efendi getirilmiştir. Kemal Efendi, öğretmen yetiştirme konusunda ilk önemli adımı attığından dolayı hayatı ve icraatları bakımından dikkate değer bir şahsiyettir⁶⁶.

1851 yılında Darülfünun ve bu okulun kitaplarını yazmak için Osmanlı Devleti'nin ilk ilim topluluğu olan Encümen-i Daniş kurulmuş ve başkanlığına Ataullah Efendizade Şerif Efendi atanmıştır⁶⁷. Encümen-i Daniş, dönemin tanınmış devlet ve

⁶² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İ. B. Ü. Yayınları, İstanbul, 2016, s. 32.

⁶³ Koçer, **a.g.e.**, s.47.

⁶⁴ Unat, **a.g.e.**, s.19, Koçer, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁶⁵ Unat, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁶ H. Ali Koçer, **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1967, s. 60.

⁶⁷ Koçer, **a.g.e.**, s. 61, Unat, **a.g.e.**, s. 20.

ilim insanlarından oluşturulmuştur. Ancak istenen yararı veremediği için 1862 yılında kapatılmıştır⁶⁸.

1.2.1. Maarif-i Umumiye Nezaretinin Kuruluşu

1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısında bazı önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler, eğitim alanına da etki etmiştir. Rüştiyelerin düzene konulması, herkesin katılabileceği Darülfünun ve Encümeni Daniş'in açılması için günümüz adı ile Bakanlar kurulu olan Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş ve başına ilk Maarif-i Umumiye Nazırı Abdurrahman Sami Paşa tayin edilmiştir⁶⁹.

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Kurulması ile beraber Osmanlı Devleti, eğitim ve öğretim faaliyetlerini daha sistemli bir hâlde ele almıştır. Abdurrahman Sami Paşa ise 1861 yılına kadar Nazırlık görevini üstlenmiştir⁷⁰. Abdurrahman Sami Paşa, 1861 yılında "*Maarif Nezareti'nin Vazifelerine Dair Mevat*" adlı 9 maddelik bir talimatname yayınlamak üzere askerî okulların dışındaki bütün okulların Maarif Nezaretine bağlanmasını sağlamıştır.

Böylelikle genel eğitim kurumları üç kademeye ayrılmış, birinci kademeyi de Mekatib-i Mütenevvia oluşturmuştur. Birinci derecede Sıbyan Mekteplerinde Müslüman ve Hristiyan çocuklarını birlikte okutulması yasaklanarak engellenmiştir. Diğer derecedeki okullara böyle bir engel konulmamıştır. Ayrıca burada verilen eğitim tamamen Türkçe olmuştur⁷¹.

Meclis-i Maarif-i Umumiye'den ayrı yeni bir danışma ve karar organı olan Meclis-i Muhtelit kurulmuş ve Nezaretin merkez teşkilatı genişletilmiştir⁷². Meclis-i Maarif-i Muhtelit'in çalışmaları yeterli görülmeyince 1864 yılında yeni bir Nizamname çıkarılmış ve Nezaret özel okullar ve genel okullar dairesi olarak ikiye bölünmüştür⁷³. Maarif-i Umumiye Heyeti, bugünkü adı ile Genel Okullar Dairesi'nin görevleri ve

⁶⁸ Başar, a.g.e., s.42.

⁶⁹ Erdal Ceyhan, *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi*, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne, 2004, s.7.

⁷⁰ Unat, a.g.e., s.121.

⁷¹ Unat, a.g.e., s.22, Koçer, a.g.e., s.65, Başar, a.g.e., s.43.

⁷² Başar, a.g.e., s.44.

⁷³ Koçer, a.g.e., s. 77.

üyeleri Mekatib-i Rüştîye* ilmiye komisyonu olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı⁷⁴. Bu komisyonların kurulması ile beraber Maarif Nezareti ile Maarif Meclisi arasında yetki ve sorumluluk anlaşmazlığı ortadan kalkmıştır⁷⁵.

1.2.2. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Yayınlanması

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanması ile beraber Osmanlı eğitimi, Batılılaşma yönünde bir şekil almıştır⁷⁶. 1861 yılında II. Mahmut'un oğlu, Abdülmecit'in kardeşi Sultan Abdülaziz tahta geçmiştir⁷⁷. Ali ve Fuat Paşalar bu dönemde de etkin rol oynamışlardır⁷⁸. Ali Paşa, 1869 yılında padişaha gönderdiği Layihasında eğitim ile alakalı şu bilgilere yer vermiştir;

“Milletimizin eğitimini ve bilgisini gereken dereceye getirmeye pek çok çaba, emek ve para harcamamızda kesin bir zorunluluktur. Yoksa bu gerçekleştirilmezse, dayanamayıp biteriz ve her nasıl etsek ve çevremize Çin Duvarı gibi hisarlar çeksek yine bilgili kavimler bize üstün gelir, giderek her şeyi elimizden alırlar. Fakat biz, milletimizi eğitelim, bu gerçekleşinceye değin şimdiki usullerimizi tutup gidelim ve Hıristiyanlara yeniden istihdam ve bereket kapısını büsbütün açmayalım, dersek, bu da mümkün olmaz”⁷⁹.

Ali Paşa'nın sözlerinden de anlaşılacağı üzere dönemin önemli devlet adamları da eğitim konusunda Osmanlı'nın geride kaldığına ve bu yönde iyileştirmeler yapılması gerektiğinin farkındaydılar. Nitekim Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanması konusu köklü değişiklikler yolunda atılacak önemli adımlardan biri olmuştur.

Fransız etkisi, Tanzimat döneminde ortaya çıkan reformların birçoğunda olduğu gibi eğitim alanında da kendisini hissettirmiştir. 1864 yılında Ali ve Fuat Paşaların da davetiyle dönemin Fransız Maarif Bakanı Jean V. Duruy, eğitimde yapılması gereken

* “Meclis-i Maarif-i Umumiye, ülkenin tüm eğitim işlerinin görüşülüp karara bağlandığı yer olması bakımından Mekatib-i Rüştîye Nezaretinden farklı bir meclis olma özelliğine sahiptir”, daha detaylı bilgi için bkz; Teyfur Erdoğdu, “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı- I”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 1,1996, s.183-147.

⁷⁴ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.45.

⁷⁵ Unat, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁶ Başar, **a.g.e.**, s.44.

⁷⁷ Cevdet Küçük, “*Abdülaziz*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 179.

⁷⁸ Fuat Andıç ve Süphan Andıç, **Sadrazam Ali Paşa Hayatı Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 57.

⁷⁹ Engin Deniz Akarlı, **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşaların Siyasal Vasiyetnameleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 15.

reformlar hakkında bazı önerilerde bulunmuştur. Duruy, Osmanlı Devleti'nde bütünteaa için ortaöğretim, üniversite, meslek okullarının açılmasını ve halk kütüphanelerinin açılması konusunda önerilerde bulunmuştur⁸⁰.

Fransa'nın eğitim düzenine göre hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin taslağı, daha sonra Şurayı Devlet'in Maarif Dairesi'nde yeniden düzenlenmiş ve Kemal Paşa'nın başkanlığında Sadullah Paşa, Datyan Artin Efendi, Recaizade Ekrem Bey, Ebuzziya Tevfik Bey, Mehmet Mansur ve Drağan Tzonkof Efendilerden oluşan bir heyet tarafından düzenlenerek Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin son hâli oluşturulmuştur⁸¹.

Dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa, Maarif-i Umumiye Nizamnamesini hazırlaması bakımından Türk Maarif tarihinde Kemal Paşa'dan sonra en dikkat çeken isim olmuştur. Saffet Paşa, altı defa Hariciye, üç defa Ticaret, üç defa Maarif Nazırlığında hizmet etmiştir⁸². Saffet Paşa, 1870 yılında Darülfünununun açılış konuşmasında, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında eğitime vermiş olduğu önem, saygı ve destek sonraki yıllarda da devam ettirilmiş olsaydı Osmanlı eğitim düzeyinin Batılı devletler karşısında büyük bir yerde olunacağını dile getirmiştir⁸³.

Eğitim konusuna önem veren Saffet Paşa, Galatasaray Lisesi'nin açılması ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasına öncülük etmiştir⁸⁴.

Sakaoğlu, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanıncaya kadar geçen ilk otuz yılın sistemsiz olduğunu ve bu Nizamname ile Osmanlı eğitim sisteminin düzene girdiğini vurgulamıştır⁸⁵.

198 madden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, II. Meşrutiyet sonu Jön Türk dönemine kadar yürürlükte kalmış ve eğitim açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nizamname ile beraber eğitim teşkilatı şu şekilde olmuştur;

1. Maarif-i Umumiye Nezareti

⁸⁰ Somel, **a.g.e.**, s.77.

⁸¹ Koçer, **a.g.e.**, s.83.

⁸² Koçer, **a.g.e.**, s. 84.

⁸³ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset- Makaleler I**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 167, Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 237.

⁸⁴ Ayşegül Altınova, "Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2010), s. 46.

⁸⁵ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.75-76.

2. *Meclis-i Kebir-i Maarif*;

a. *İlmiye Dairesi*

b. *İdare Dairesi*

3. *Tahrirat Kalemî*

4. *Muhasebe Kalemî*⁸⁶.

1.3. II. ABDÜLHAMİT DEVRİ EĞİTİM ANLAYIŞI

II. Abdülhamit, 31 Ağustos 1876 tarihinde V. Murat'ın öldürülmesi üzerine tahta geçmiştir⁸⁷. Osmanlı Tarihi, II. Meşrutiyet dönemine kadar II. Abdülhamit dönemi olarak adlandırılmaktadır. II. Abdülhamit dönemi ise "I. Meşrutiyet ve Mutlakiyet Dönemi" olarak iki kısım hâlinde ele alınmaktadır⁸⁸. Kanun-u Esasi'nin 23 Aralık 1876 tarihindeki kabul edilmesi ve bu anayasa metninde eğitime hatırı sayılır bir yer verilmesi, bu dönemin önemli gelişmelerindendir. Kanun-u Esasi'nin 15, 16, 110, 114. maddelerinde eğitim ile alakalı hükümler yer almış olması eğitim için önemli bir aşamayı⁸⁹. Bu maddelerde öğretimin serbest olduğu ve her Osmanlı tebaasının belirli şartlar dâhilinde eğitim haklarının bulunduğu açıkça belirtilerek ilköğretim zorunlu hâle getirilmiştir⁹⁰. II. Abdülhamit, devlet yönetiminde bulunduğu süre zarfında eğitime büyük önem vermiş ve bu yönde tedbirler almıştır. Bu dönemde eğitimde merkeziyetçi bir yapı ve eğitim kurumları arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır⁹¹.

1.3.1. Dönemin Eğitim Politikası ve Eğitim Teşkilatı

II. Abdülhamit dönemi, siyasi ve askerî sorunların gerginliği altında süren bir dönem olması yanı sıra Tanzimat döneminin bazı kararlarının uygulandığı bir dönem olarak da belirlemektedir. Eğitim, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile düzene sokulmaya çalışılmıştır. Kanuni Esasi ile birlikte eğitimde yeniden düzenleme ihtiyacı doğmuştur. Maarif Nezareti, basit bir şekilde teşkilatlanmış ve Maarif Nazırı'nın yardımcıları olan iki kâtipten kurulan bir Umumi Maarif Meclisi'nden ve birkaç kalem memurundan

⁸⁶ Başar, a.g.e., s.45, Altınova, a.g.e., s.46.

⁸⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Cilt 8*, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 1.

⁸⁸ Başar, a.g.e., s. 47.

⁸⁹ Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 4.

⁹⁰ Kodaman, a.g.e., s.28.

⁹¹ Baytal, a.g.m., s. 28.

müteşekkildi⁹². Bu dönem, eğitim teşkilatına yeni bir şekil vermek amacı ile 1879 yılında etkili bir düzenlemeye gidilerek modern bir Nezaret kurulmaya çalışılmıştır⁹³.

Maarif Nezareti yapısında her öğretim kademesi için ayrı bir umum müdürlükve müfettişlik teşkil edilmiştir. Vilayet merkezlerinde Maarif Müdürlüğü ve Meclisi kurulmuştur. Taşra teşkilatlarında da bir dizi değişikliğe gidilerek sancak ve kazalarda eğitim işleri ile ilgilenen Maarif Meclisleri açılmıştır. Maarif Nezareti bünyesinde Rüşdiye ve İdadi Müdürlükler de bu dönemde teşekkül ettirilmiştir. Böylelikle taşrada ilk ortaöğretim kurumları ve Öğretmen Okulları bu dönemde kurulmuştur⁹⁴.

II. Abdülhamit döneminin diğer okulları; memur ve yeni okullara öğrenci yetiştirmek amacı ile 1873 yılında İdadiler kurulmuştur⁹⁵. Yönetim mekanizmasını işletecek bilgi ve beceriye sahip kişileri yetiştirmek için Mülkiye Mektepleri, Arap, Arnavut ve Kürt Aşiret çocuklarına Osmanlı terbiyesini aşılama amacıyla 1892 yılında Aşiret Mektepleri ve 1878 yılında öğretmen yetiştirmek amacıyla Dârümuallim kurulmuştur⁹⁶.

II. Abdülhamit dönemi; Türk Eğitim Tarihi açısından bazı araştırmacılara göre nicelik olarak yayılma, nitelik olarak gerileme dönemi olarak değerlendirilmiştir. Rüşdiyeler 250'den 600'e, İdadiler 5'ten 104'e, Darümuallimler 4'ten 22'ye ve İptidai Okulları 200'den 4000-5000'e yükseltilmiştir. 10.000'e yakın Sıbyan Mektebi de yeni ilkokullara çevrilmiştir. Ayrıca okullar, öğretmenler, düşünce ve bilimsel gelişmeler engellenmiştir. Din ve ahlak dersleri arttırılmış ve ders programlarında değişiklik yapılmıştır⁹⁷.

1.4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİMİ VE YÖNETİMİ

Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Mehmet Reşid ve İbrahim Temo tarafından kurulmuş olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, Genç Türklerin lideri olan bir diğer genç

⁹² Koçer, **a.g.e.**, s.126.

⁹³ Kodaman, **a.g.e.**, s.61.

⁹⁴ Kodaman, **a.g.e.**, s. 91-129.

⁹⁵ Koçer, **a.g.e.**, s.132.

⁹⁶ Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 98, Baytal, **a.g.e.**, s.30.

⁹⁷ Koçer, **a.g.e.**, s.125, Kodaman, **a.g.e.**, s. 252, Ergin, **a.g.e.**, s. 840.

aydın Ahmet Rıza Bey'in önerisi ile 1889 yılında “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti*” şeklinde değiştirilmiştir⁹⁸.

1902 yılında Jön Türklerin ileri gelenleri tarafından Paris’te yapılan kongrede, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin safları arasında fikrî bir tartışma çıkmış ve milliyetçi kesim Ahmet Rıza’nın yanında yer almıştır. Selanik’te bulunan 3. Orduya mensup subaylar ise 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında çalışmalara başlamışlardır⁹⁹. Paris’te bulunan Cemiyet üyelerinin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile bağlantı kurması ve birleşme talep etmeleri ile birlikte her iki cemiyet 1907 yılında birleşmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasi amaçları doğrultusunda Balkanlar ve Anadolu’nun önemli merkezlerinde askerî ve sivil talebeler arasında propaganda ve üye teminine çalışmak suretiyle hem rejimin değiştirilmesine hem de cemiyetin iktidara gelebilmesi için roller oynamıştır¹⁰⁰. II. Meşrutiyet veya 1908 Devrimi, sadece bir döneme bağlanmayacak kadar siyasi ve sosyal açıdan karışık bir dönemdir. II. Abdülhamit döneminde başlayan ve uygulanan uluslararası denge siyaseti, bu yüzyılın sonlarına doğru ciddi sıkıntılar doğurmuş ve devlet, büyük güçlerin etkisi ile karşı karşıya kalmıştır¹⁰¹.

Makedonya meselesi, Osmanlı Devleti’nin bu süreçte karşılaştığı ilk ciddi sorun olmuştur. 1878 Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Makedonya’nın Selanik, Manastır, Kosova gibi vilayetlerinde reforma gidilmiştir. Ancak Reform, bölgenin huzurunu bozmuş ve etnik milliyetçiliğin alevlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca Bulgar, Rum, Sırp ve Ulah çetelerinin faaliyetleri sonucunda Makedonya bölgesini kargaşa bölgesi hâline dönüştürmüşlerdir¹⁰². Batılı güçler, burada faaliyet içindeki komita şeklindeki grupları Osmanlı Devleti’nin aleyhine kışkırtmak amacıyla lojistik ve propaganda yardımları yaparak kendilerine taraftar olabilecek çeteleri koruma altına almışlardır¹⁰³.

⁹⁸ Âdem Ali Şahin, “Tanzimat’tan ve Cumhuriyet’e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabahattin Zaim Üniversitesi SBE, İstanbul, 2015, s. 92.

⁹⁹ Sina Akşin, **Jöntürkler ve İttihad ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 57.

¹⁰⁰ Tefik Çavdar, **İttihad ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 28.

¹⁰¹ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 33.

¹⁰² Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, İhsan C. Atay (Çev.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.208-215.

¹⁰³ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2**, Mehmet Harmancı (Çev.), E Yayınları, İstanbul, 2004, s.259.

Bölge üzerinde çıkarları olan Rusya ve Avusturya, Mürzteg Sarayı'nda bir araya gelmiş ve Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Josef ile Rus Çarı II. Nikola Makedonya'da 9 Ekim 1903 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bildirilen ve "Mürzteg Programı" olarak tarihe geçen kendi kontrollerindeki bazı ıslahatların yapılması konusunda karar almışlardır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet haklarına tecavüz niteliğinde sayılmaktaydı¹⁰⁴. II. Meşrutiyet'in ilanının hızlanmasına sebep olan bir diğer sebep de Reval görüşmeleri olmuştur. Makedonya'daki durumun ilerleyen süreçte içinden çıkılmaz bir hâl alması üzerine, Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward, 9-12 Haziran 1908 tarihinde bu meseleyi görüşmek üzere Reval'de bir araya gelmişlerdir. Bu görüşme, Jön Türkler tarafından duyulmuş ve "Reval'de Osmanlı'nın parçalanmasına karar verildi." haberlerinin yayılması üzerine İttihad ve Terakki ihtilal sürecini hızlandırmıştır¹⁰⁵. Tüm bunların yanında 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının getirdiği ekonomik bozulmanın etkisi, Kastamonu'da belediye seçimleri sırasında meydana gelen isyan hareketleri, Hayvanat-ı Ehliye ve Vergi-i Şahsiye vergilerinin sebep olduğu halk isyanları, Trabzon'da Reşat Bey'in görevden alınması, bir polisin Bitlis'te başlayan ayaklanma sonucunda öldürülmesi ve son olarak da Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkması Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile sonuçlanmıştır¹⁰⁶.

1.4.1. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikaları ve Teşkilatı

II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde geniş bir hürriyet ortamının meydana gelmesine, söz ve yazı hayatının gelişmesine ön ayak olmuştur¹⁰⁷. Ergin, II. Meşrutiyet ve Mondros Mütarekesinin imzalandığı ara dönemleri "bocalama ve duraklama" seneleri olarak nitelendirmiştir. Siyasi alanda ortaya çıkan gelişmeleri 1908-1914, 1915-1918, 1919-1923 yıllarını kapsayan üç safhaya ayırmıştır. Ergin, üç safha hâlinde değerlendirdiği bu dönemde eğitim açısından önemli bir gelişme görmemiştir. Bunun nedeni olarak birinci safhada I. Dünya savaşını, üçüncü safhada da devletin çöküşünü işaret etmiştir¹⁰⁸.

Aytekin, 10 Temmuz 1908 yılından Nisan 1909 yılına kadar olan 10 aylık dönemi "Eğitimde Kararsızlık" devri olarak değerlendirmiştir. Ayrıca bu dönem, eğitimin ve

¹⁰⁴ Necmettin Alkan, **II. Abdülhamit ve Jöntürkler**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2009, s. 139.

¹⁰⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 26.

¹⁰⁶ Kansu, **a.g.e.**, s. 44-50, Alkan, **a.g.e.**, s.162-165, Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: IX, s. 27.

¹⁰⁷ Başgöz, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁰⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 1273.

öğretmenlerin devleti çöküşten kurtaracağı düşüncesi hâkimdi. Basın dünyasında eğitime geniş yer verilmiş ve “*Memleketin Ruhı*” diye isimlendirilmiştir¹⁰⁹.

Koçer, Maarif Nezareti'nin eğitim problemlerini çözmek için şu üç seçeneği seçmek zorunda kaldığını belirtir;

1. *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin hükümlerini yürütmek,*
2. *Meşrutiyet'in gerektirdiği şekilde zamanın ihtiyacına göre bir Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı hazırlayarak Nizamnameyi yürürlükten kaldırmak*
3. *Nizamname yürürlükte devam ederken türlü Maarif konularını zaman ve sırayla ele alarak ona göre ayrı ayrı kanun tasarıları hazırlamak*¹¹⁰.

Hükümetin bu seçeneklerden birincisini seçmesi, meşrutiyet düşüncesine aykırı olacağı için ikinci yolu seçmişlerdir. Bu sebeple eğitim teşkilatını düzenlemek için “*Maarif-i Umumiye Kanun Layihası*” hazırlanarak meclise gönderilmiştir. Ancak bu tasarı bir türlü kanun hâline getirilememiştir. Daha sonra eğitim işlerinde aksaklıkların yaşanması üzerine “*Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Layihası*” (6 Ekim 1913) hazırlanarak gönderilmiştir. Bu kanun da üç ay geçmesine rağmen yürürlüğe girmemiştir¹¹¹

Devletin bütün merkezî teşkilatlarında olduğu gibi Maarif Nezaretinde de ihtiyaç fazlası memur ve üyeler azaltılarak Nezaret daireleri yeniden düzenlenmiştir¹¹².

1910 yılında bir Tedrisat-ı Aliye Dairesi ve bir de Kütüphaneler Müfettişliği kurulmuş olup Nezaret Müfettişliği ise Meclis-i Kebir-i Maarife bağlanmıştır¹¹³. 1912 yılında Maarif Nezareti'nin merkez kuruluşu, çıkarılan yeni bir yönetmelik ile görev ve sorumluluk alanları yeniden tespit edilmiştir. Ayrıca nezaret bünyesinde üyeleri Darülfünun ve yüksekokulların bazı bölümlerinde bulunan müdür ve muallimlerinden ve Nezaretin üst düzey bürokratlarından müteşekkil olacak şekilde, 28 kişilik bir Meclis-i Maarif kurulmuştur¹¹⁴.

Bu dönem eğitim için üzerinde durulan konulardan biri de teftiş konusu olmuştur. Maarif Nezareti, ülkedeki eğitimi değerlendirmek için teftiş yapılması kararı almış ve

¹⁰⁹ Halil AYTEKİN, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim*, G. Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, Ankara, 1991, s.142.

¹¹⁰ Koçer, *a.g.e.*, s.169.

¹¹¹ AYTEKİN, *a.g.e.*, s.142-143.

¹¹² Başar, *a.g.e.*, s.51.

¹¹³ Unat, *a.g.e.*, s.25.

¹¹⁴ Koçer, *a.g.e.*, s.186, AYTEKİN, *a.g.e.*, s. 142-143.

bu iş için bütçe ayrılmıştır¹¹⁵. Nezaretin merkez örgütlenmesi 1912 yılında yeniden şekillendirilerek Müfettiş-i Umumi adıyla yeni bir birim kurulmuştur. Müfettişlerin görevleri ile alakalı 8 maddelik bir kararname yayınlayarak öğretmenler denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Kararnameye göre müfettişler, öğretmenleri “*Usul-i Tedris*” yönünden denetleyeceği söyleniyordu. Ancak Nezaret derslerin işleyişi ile alakalı herhangi bir talimatname yayınlamamıştı. Denetim, yasal olmayan bir biçimde yapılmıştır¹¹⁶

1914 yılında Maarif Nazırı Şükrü Bey’in döneminde Meclis-i Kebir-i Maarif ortadan kaldırılmıştır¹¹⁷. Daha sonra Telif ve Tercüme Heyeti kurularak geniş bir yayın faaliyetine başlanmıştır. 1914 yılında Maarif müdürlerinin görevleri ve yetkileri hakkında bir Nizamname yayımlanmıştır¹¹⁸. II. Meşrutiyet döneminde eğitime büyük önem verilmiştir. Ancak bütçeden maarife arılan pay, eğitimin gelişmesine herhangi bir katkı sunmamıştır.

Van mebusu Papazyan Efendi, bazı Avrupa devletlerinin maarife ayırdığı bütçelerden örnekler vermiş ve Osmanlı Devleti’nin eğitim konusuna yeterince önem vermediğini belirtmiştir¹¹⁹.

Emrullah Efendi, Meşrutiyet döneminde eğitimi modernleştirme çabalarında etkisi olmuş başlıca düşünür ve devlet adamlarından biri olmuştur. Tuğba Ağacı Nazariyesi ve Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkati ile kendine özel bir yer ayırmıştır. Emrullah Efendi, Türk eğitim sisteminde yenileşmelerin ilköğretimden değil, yükseköğretimden başlanmasının doğru olacağını savunmuştur¹²⁰. Bu dönemin önemli bir Maarif Nazırı olan Satı Bey ise Tuğba Ağacı Nazariyesine karşı çıkmış ve bozuk bir ilköğretimden gelen yükseköğretimin hiçbir zaman gelişemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca Meşrutiyet döneminde eğitimin para meselesinden ibaret olduğunu ifade etmiştir¹²¹.

Emrullah Efendi ve Satı Bey dışında Meşrutiyet dönemi Maarif Nazırlarının önemli çalışmaları olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde Ankara’da Millî

¹¹⁵ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 162.

¹¹⁶ Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri...**, s.164.

¹¹⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s.264. Koçer, **a.g.e.**, s.186.

¹¹⁸ Koçer, **a.g.e.**, s. 187.

¹¹⁹ Betül Bakır, “*İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a Türkiye’de İlköğretim*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007, s.297.

¹²⁰ Koçer, **a.g.e.**, s.170.

¹²¹ Koçer, **a.g.e.**, s. 174.

Mücadele başlatıldığı zaman, İstanbul'daki Maarif Nezareti engellemeye çalışmış ve Mustafa Kemal'e açık bir şekilde tavır alarak milli mücadeleye engel olmuşlardır. Maarif Nezareti, bu sebeplerden dolayı 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılmıştır¹²².



¹²² Akyüz, **a.g.e.**, s.299, Başar, **a.g.e.**, s. 54.

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET YILLARINDA MAARİF

2.1. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA TÜRK MAARİFİNİN GENEL DURUMU (1918-1923)

Millî mücadele yıllarındaki eğitimin temeli, Osmanlı döneminde eğitim alanında yapılan değişimlere dayanır. Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde eğitimin yeterli ölçüde geliştirilmediği tespit edilmiş ve bu noktada çeşitli arayışlara başvurulmuştur. Batılı tarzda yapılan yeniliklerin de etkisiyle bu alanda fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Bir taraftan eski sistemi sürdürmek isteyen, diğer taraftan yeniliğe geçip pekiştirmek isteyen eğitim kurumlarının varlığı, Osmanlı toplumunu oluşturan milleti karşı karşıya getirmiştir. Bu durum engellenmeye çalışılmış ancak başarıya ulaşamamıştır. Ayrıca bu durum Millî Mücadele dönemine de yansımıştır.

Dünya Savaşı da eğitimin gelişmesini engelleyen etmenlerden bir tanesidir. Bu dönemde, öğretmen ve öğrencilerin Millî Mücadeleye katılımından dolayı birçok bölgede okullar kapanmıştır. Ayrıca savaşa katılım sağlayan öğretmen ve öğrenciler Milli Mücadeleye büyük katkı sağlamıştır. Öte yandan yabancı ve azınlıkların kurdukları okullar ise ülkeyi bölmek için mücadele göstermiş, İtilaf Devletleri'nin lehine girişimlerde bulunmuştur. Bütün bunlara karşılık ise Türk okulları, işgalleri protesto etmek için kullanılan alanlar olarak kullanılmıştır. TBMM 1920-1923 yılları arasında, işgallerden dolayı zor durumda kalan okul ve öğretmenlerin durumunu görüşerek yapılan grevlere son vermek, birikmiş maaşları ödemek ve okulları tekrar eğitim faaliyetine açmak için çeşitli çareleri gündeme getirmiş ve bu tartışmalar sonucunda ise bu alanda bazı kanunlar kabul etmiştir.

İstanbul Maarif Nezareti'nin 1922 yılında kaldırılmasıyla birlikte Ankara'daki Maarif Vekâleti, bütün eğitim işlerini tek elden yönetmeye başlamıştır. Bu süreçte hayata geçirilen çalışmalar, Cumhuriyet'in ilânından sonra eğitim alanında yapılacak yeniliklere zemin oluşturmuştur.

2.2. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİNİN İLK YILLARINDA MAARİF

Mustafa Kemal Paşa, eğitimi ve eğitim unsurlarını, milli fikirleri yerleştirmede, bağımsız bir devlet yaratmada, çağdaş medeniyete ulaşabilecek bir toplum

oluşturabilmede güç sağlayacak en önemli gerekçelerden biri olarak saymıştır. Bu hedefler doğrultusunda 1921 yılı Türk Eğitim Tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir.¹⁵ Temmuz 1921 tarihinde düzenlenen Maarif Kongresi, “*Muallime ve Muallimler Birliği*” tarafından yapılmıştır¹²³. Bu kongrenin ardından köy öğretmenlerinin yetiştirilmesi ile ilgili çok yönlü araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarla birlikte alanında uzman ve aydın öğretmen yetiştirmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Cumhuriyet’in ilanının ilk yıllarında sosyal alanda da önemli inkılaplar yapıldığından dolayı okullardaki programların bu yenilikleri aktarması oldukça önemliydi. Bundan dolayı 1921 Maarif Kongresi’nde ele alınan başlıca konulardan birini de ilk mekteplerin müfredatı oluşturmaktaydı. Kongre coşkulu ve yüksek bir katılımıla başlamış olup 250’den fazla kadın ve erkek muallim katılmıştır. Kongre sürecinde salonda kadın ve erkek muallimlerin bir arada olması TBMM’de bazı mebusların tepkisine neden olmuştur¹²⁴. Aslında bu zaman zarfında böylesi bir adım, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda oldukça cüretkâr bir gelişme olarak belirmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu kongrede “*Türkiye’nin milli maarifinin kurulmasını*” isteyerek “*milli maarifi*” açıklamıştır. Bunlara ek olarak bu kongrede öğrencilere eğitim kurumlarında nelerin öğretilmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur¹²⁵. Mustafa Kemal Paşa’nın bu kongrede değindiklerine bakıldığında millileşme sürecinde eğitim alanına gösterdiği önemin büyük olduğu görülmektedir.

Maarif Kongresi, savaşıardan dolayı hedeflediği başarıyı elde edemedi çalışmalarna son vermek zorunda kalmıştır. Hedeflenen verim alınamamış olsa dahi kongreyi devam eden savaş sürecinde hayata geçirmiş olmak bile büyük önem arz etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Dönemi ve Kurtuluş Savaşı boyunca yabancı okulların zararlı faaliyetlerini de en ince ayrıntısına kadar gözlemlemiştir. Bu gözlemleri sonucunda da bu tür zararlı faaliyetlerin yaşanmaya devam etmemesi için önlemler alınmasına karar vermiş, yabancı okullara yönelik hukukî düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kararlaştırılan bu hukukî düzenlemeler, ilk olarak Lozan Antlaşması’yla başlamış, sonrasında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve beraberinde çıkarılan

¹²³ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 17.

¹²⁴ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 292–293.

¹²⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 293.

diğer kanunlar ile sürdürülmeye devam edilmiştir. Hayata geçirilen bu düzenlemeler sonucunda ülkede yer alan yabancı okullar denetim altına alınmış, Osmanlı'nın son döneminde yaşanan olumsuzluklar ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle okullarını lâikleştirmeyi hedefleyen Türk Hükümeti, bu laikleştirme çalışmalarına ülkedeki yabancı okulları da dâhil etmek istemiştir¹²⁶.

TBMM, dinlerin ve mezheplerin propaganda yapmasına engel olmuştur. Amaç, okulların dinî alanda herhangi bir tarafta olmaması ve çağdaş eğitim alanı oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda da medreselerin kapatılması kararı alınmıştır ve bu nedenle 3 Mart 1924 tarihinde kararlaştırılan Tevhid-i Tedrisat (Öğrenimin Birleştirilmesi) Kanunu'yla tüm yerli ve yabancı okullar, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır¹²⁷.

Mustafa Kemal Paşa, “Eğitimdir ki, bir ulusun ya özgür, bağımsız, şanlı ve yüce bir toplum hâlinde yaşatır, ya da onu köleliğe ve yoksulluğa sürükler.” sözleri ile eğitimin Türk toplumu açısından önemine değinmiş ve kalkınma için çok önemli bir güç olarak benimsediğini aktarmıştır¹²⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim politikası, iki temel olgu üzerine kuruludur. Bunlardan ilki Osmanlı'daki eğitimin dağınık bir yapıya sahip olması ve bilime dayanmayışı; ikincisi ise Cumhuriyetin kalıcı bir reform olarak kökleşmesi için eğitime olan ihtiyaçtır¹²⁹.

16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da toplanan kongrede Mustafa Kemal Paşa, yaptığı konuşmada eski eğitim-öğretim yöntemlerinin ülkeyi ve halkı cahilleştirdiğini dile getirmiştir. Ayrıca milli eğitim programının yenilenmesini ve yabancı düşüncelerden uzak kalacak şekilde hazırlanmasını istediğini belirtmiştir. İstanbul'da toplanan öğretmenler için yaptığı konuşmasında da “fikirleri safsatalardan, akıl ve mantığa uymayan inanç ve geleneklerden temizlemeyi; bilim, fen ve düsturlarını rehber edinmeyi” tavsiye etmiştir¹³⁰. 15 Temmuz 1923 tarihinde Ankara'da toplanan Birinci Heyet-i İlmiyenin, eğitim alanına yönelik işlerin tek elden tartışıldığı ilk ciddi çalışma olduğu bilinmektedir. Raporların tartışılmasının ardından alınan kararlar

¹²⁶ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 17.

¹²⁷ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 49–61.

¹²⁸ Haluk Yavuzer, *Atatürk'ün Eğitim Politikası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987, 151.

¹²⁹ Ruhi Sarpkaya, “Atatürk'ün Eğitim Politikasının Kaynakları ve Temel İlkeleri”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 27, Sayı 126, (2002), s. 3-4.

¹³⁰ Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, s. 47.

uygulamaya konulmuş, artık ulusal açıdan belirlenen makro hedefler kısa vadede gerçekleştirilirse de batılı tarzda modern eğitim ve öğretime geçiş sağlanmış olmaktadır¹³¹.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, ulusal ve hukuk devleti olmasını hedeflediğinden dolayı, yapılan bütün değişikliklerin bu zemini oluşturacak içerikte olmasına özen göstermiştir.

2.2.1. Eğitimde Merkezileştirme Çalışmaları

Yeni bir ulus ve yaşam tarzı ile inkılaplar sürecinden geçirilen yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin erken yıllarında toplumun sahip olduğu okur-yazar sayısı oldukça düşük seviyelerdeydi¹³². Bu yıllarda Türkiye genelinde (1923-1924) eğitim-öğretim kademelerini teşkil eden ilk ve orta öğretim okullarında ve yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı 358.548 kişi olması ülke eğitim durumunun dramatik bir seyirde olduğunu göstermekteydi. Yeni rejimin lideri konumunda olan Mustafa Kemal Paşa oluşturulacak yeni eğitim müesseseler ve yöntemleri ile hem modern bir ulusun ortaya çıkarılması hem de ülke menfaatleri açısından ulusal bir birlikteliğin sağlanmasını amaçlamaktaydı. Özellikle 1924 yılında gerçekleştirilen ve devrim niteliğinde olan Tevhid-i Tedrisat ve ilişkili diğer kanunlar ile eğitim sahasında önemli sayılabilecek adımlar atılmaktaydı. Eğitim alanında yapılacak yenilikler ile kısa sürede ülkenin siyasi ve kültürel dokusunun değişiminin gerçekleşmesi arzulanmaktaydı. Sakaoglu'na göre Tevhid-i Tedrisat kanunu ile beraber Türkiye'de ilk defa azınlık veya yabancı devletlerin kontrolü altında olan okullar da Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Bütün bu kurumlar Maarif Vekâleti'nin hazırladığı müfredat programları doğrultusunda eğitim vermeye mecbur bırakılmışlardır. Dönemin çağdaşlaşmacı ideolojik anlayışı ve merkeziyetçi bürokratik tutumu içinde önemli bir ayrıntı olarak beliren durum ise, bu kanunla İmam-Hatip okullarının da açılabilceği ve Darülfünun bünyesinde bir ilahiyat fakültesinin kurulması da kararlaştırılmıştır¹³³.

Bu kanunun kabul edilmesi ile beraber, işleyiş bakımından birbirine benzeyen bazı okullar Maarif Vekâlet'ine bağlanmış ve eğitimde merkezileştirilmeye gidilmiştir.

¹³¹ Sakaoglu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, s. 19-20.

¹³² Sakaoglu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, s. 16.

¹³³ Kenan Okan, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Meclis Müzakereleri**, MEB Yayınları, Ankara, 1971, s. 5-6.

Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın "ideal insan -ideal toplum" konusundaki düşüncelerini hayata geçirilmesi yolunda önemli adımlardı. Bu süre zarfında yeni rejimin hassas olduğu bir diğer konu ise eğitim de seküler ve laik yapının tesis edilmesiydi. Bu yolda önemli adımlardan bir tanesini de medreselerin kapatılması ile gerçekleştirmekteydi. Medreselerin kapatılması ile dogmatik düşünceler yıkılmış, bilimin ve aklın öncülüğünde insanlar yetişmeye başlamıştır. Ayrıca yeni Türkiye'nin emel ve gayretlerine ters düşen bazı Yabancı ve azınlık okulları denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Böylelikle misyonerlik faaliyetleri engellenmeye ve bu okulların mensubu oldukları devletlerin ülke içerisindeki etkileri yok edilmeye çalışılmıştır¹³⁴.

2.2.2. İdari Yapının Yeniden Düzenlenmesi

Cumhuriyet'in erken yıllarında eğitim ile ilgili mevzuat düzenlemeleri ve de yatırımlar gün geçtikçe artmaktaydı. Bu süreçte vekâletin daha etkin çalışabilmesi adına bazı uygulamalara da gidilmekteydi. Ulusal ve çağdaş çerçevesi günün koşullarına daha uygun hâle getirilen Maarif Teşkilatı Kanununun 22 Mart 1926 tarihinde kabul edilmesiyle Türk eğitim sisteminde önemli bazı eksiklikler giderilmekteydi. Bu kanun 1933 yılında revize edilerek gün ihtiyacına binaen güncellenmiştir.¹³⁵ Bu zaman diliminde maarif alanında yapılan işler arasında özellikle Ankara'nın da ideolojik açıdan pek önemseydiği Türk dili ile alakalı gerek dil ve gerekse sözlük türünden çalışmaları koordine etmek için bir heyet kurulu da teşkil edilmiştir.¹³⁶ Bu yıllarda maarif teşkilatının iç sorunları gündeme alınıp tartışıldığı Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısı da 27 Aralık 1925 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu toplantıda bilhassa eğitim müfredatı ve diğer temel eğitim işlerini belirleyecek olan Talim ve Terbiye Dairesi'nin teşekkül ettirilmesine karar verilmiş olması önemli bir gelişme olarak belirmektedir¹³⁷.

Maarif alanında Cumhuriyet yıllarında gerek İsmail Safa Bey ve gerekse ondan sonra vekâlet görevini üstlenmiş olan Vasıf Bey (Çınar) dönemlerinde hem teşkilat sahasında hem de eğitim ve öğretim sahasında birçok yenilikler yapılmıştır. Bu zaman zarfında vekâlete bağlı bölgelerin kurulması düşüncesi doğmuştur. Bu düşünceye göre

¹³⁴ Ali Ata Yiğit, "Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923-1938)", s. 88-89.

¹³⁵ **Resmi Gazete**, Sayı: 2434, 23 Haziran 1933.

¹³⁶ Ahmet Yıldırım ve İlker Hüseyin Çarıkçı, "Kamu Örgütlerinde Değişimin Yönetilmesi (652 Sayılı K.H.K. Örneği)", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2013, s. 106-121.

¹³⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, **Cumhuriyet'in İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926) Telif ve Tercüme Heyeti**, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Mart 2022), s. 1-7.

birkaç vilayetten teşekkül edecek olan bölgelerde Maarif Emini ismiyle yeni bir bürokrat bulunacaktır. Görev alanı ise hem temsil hem de denetleme üzerine olacaktır. Vilayet merkezlerinde ise valiye bağlı Maarif Müdürlükleri bulunacaktır. Bu düşünce uygulamaya sokulmuş ancak gerekli verim alınmadığından 29 Haziran 1931 tarihinde çıkarılan 1834 sayılı kanun ile son verilecektir. Ayrıca bu düzenlemeden kaynaklı bazı bürokratik yetki karmaşası ve iş akışkanlığı sorunlarının belirmesinden dolayı kaldırılması için yeterli bir sebep olmuştur.¹³⁸

Ankara'nın yeni bir ulus devlet inşa etme yolunda önemseydiği başlıca kurumlardan biri olan Maarif Vekâleti bünyesinde 18 Temmuz 1926 tarihli hazırlanan yeni mevzuata göre Maarif Şurası ismiyle daha işlevsel bir birim ihdas edilmiştir. Türk eğitim ve öğretim ile ilgili olarak bu şura yılda bir kez toplanmak suretiyle görev görecektir.¹³⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın da sürekli eğitim sahasında yapılanları takip ettiği bu yıllarda, Maarif Vekâleti'nin gerek merkez ve gerekse taşra birimlerinin günün koşullarına uygun olarak daha mazbut çalışması için 10 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan 2287 sayılı kanun ile eğitim ve terbiye sahasında iş cetvelleri, yönetmelikler ve bazı kanunlarda güncellemelere gidilmiştir. İlgili bu kanun çerçevesinde Talim ve Terbiye Dairesi'nin isminin önüne “*Millî*” sıfatının eklenmesiyle birimin ulusal ve ideolojik tarafı çizilmiştir¹⁴⁰.

Erken cumhuriyet yıllarında gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse Maarif Vekâletince yeni ülkü ve çağdaş ihtiyaçlara binaen yeni nesil ve milli hassasiyeti olan muallimlerin yetiştirilmesi ve de mesleki sorunlarının giderilmesi konuları ayrıca önemsenildiği görülmektedir. Türkiye toplumunun ihtiyaç duyduğu muallimleri yetiştirmek Tanzimat sürecinden beri üzerinde düşünülen ve yapılan reformlar ile sorunlu bir alan olarak durmaktaydı.¹⁴¹ Muallim yetiştirme yolunda ilk örneklerden biri olarak Tanzimat devri Maarif Nazırı Kemal Bey'in gayretleri ile 16 Mart 1848 tarihinde açılan Dârülmualim Mektebi önemli bir boşluğu doldurmaktaydı¹⁴². Cumhuriyet döneminde milli eğitim için hazırlanan eğitim programları, halkın bilinçlenmesi için

¹³⁸ *Resmî Gazete*, Sayı: 1838, 02 Temmuz 1931.

¹³⁹ Ayhan Öz, “Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 29, 2014, ss. 129-156.

¹⁴⁰ *Resmî Gazete*, Sayı: 2434, 23 Haziran 1933.

¹⁴¹ Cemil Öztürk, “Dârülmualimîn”, *DİA*, Cilt: 8, İstanbul, 1993, s. 551-552.

¹⁴² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1993'e)*, s. 154.

verilmesi planlanan eğitimler ve ülkenin sosyo-kültürel açıdan gelişimi için köy ve şehir okullarına yönelik müfredat programları hazırlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde milli eğitim için hazırlanan müfredatlar, halkın bilinçlenmesi için verilmesi planlanan eğitimler ve ülkenin sosyo-kültürel açıdan gelişimi için köy ve şehir okullarına yönelik programlar hazırlanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde nüfusunun büyük çoğunluğu çiftçilikle uğraşan Türkiye’de halkın ¾’ü köylerde yaşamaktaydı. Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi ile beraber yeni bir insan tipi oluşturma çabası başlamıştı. Özellikle köylüleri çağdaş düzeye getirmek en büyük amaçlardan biriydi¹⁴³. Bu amaçla köylere okullar yapılması ve bu okullar için öğretmen yetiştirme ihtiyacı doğmuştur. Nitekim modern eğitimi gerçekleştirme sürecinde, halka gerekli eğitimi verecek muallimlerin Osmanlı Devleti’nde bulunmaması buna engel olan etkenlerden biriydi. Bu eksiklik medreseden mezun olan kişiler ile giderilmeye çalışılmış, ancak medrese mensupları zamanla modern eğitime karşı çıkmışlardır. Bu durum yeni rejimin amaca ulaşmasını engellemiştir¹⁴⁴. Batı tarzı eğitim veren okullara bu yönde yetişmiş meslek sahibi kişileri eğitime konusu ilk defa Maarif Nazırı Kemal Bey ile başlamıştı. Köylere okulların açılması ve köylerde Muallim yetiştirme düşüncesi Cumhuriyet döneminden önce Osmanlı Mebuslar Meclisine üye olan kişiler tarafından görüşülmüştü. Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi, köylere gönderilecek muallimlerin yine bu köylere mensup kişilerden seçilerek eğitilmesini söylemiştir. Ayrıca köylere gönderilecek kız ve erkek muallimlerin daha sonra evlendirilerek köylerdeki devamlılığının sağlanmasına dikkat çekmiştir¹⁴⁵.

Bu dönemde modern eğitime katkı yapması beklenen muallimlere olan ihtiyaç, Batı tarzı muallim okulu ile giderilmeye çalışılmıştı. Osmanlı Devleti’nin modern eğitim sistemine katkı sağlaması amacıyla İstanbul’da 1848 yılında Dârümuallimin-i Rüşdi, 1868 yılında Dârümuallimini Sıbyan ve 1874 yılında Dârümuallimin-i Lihye açılmıştı¹⁴⁶. Tanzimat döneminden itibaren başlayan ve 3 Mart 1924 tarihine kadar

¹⁴³ Muhammed Sarı ve Esmâ Uz, “Cumhuriyet Döneminde Köy Eğitim Kursları”, **Turkish History Education Journal**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2017, s. 29-55.

¹⁴⁴ Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 146.

¹⁴⁵ Mustafa Şanal ve Savaş Karagöz, “Türk Eğitim Tarihi içerisinde Kayseri Zincirdere Köy Muallim Mektebi ve Faaliyetleri”, **Millî Eğitim Dergisi**, Sayı 172, (2006), s.184.

¹⁴⁶ Cemil Öztürk, “75. Yılda Eğitim”, Fatma Gök (Ed.), **Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 283.

devam eden süreçte ülkede açılan muallim mekteplerinin sırası şöyledir;*Orta Muallim, İlk Muallim, Yüksek Muallim ve Özel ve Mesleki Muallim Okulları*¹⁴⁷.

Koçer, eğitimin tüm ülkeye yayılması amacıyla Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'nun çıkarıldığını ve bu kanun ile beraber ilköğretimin zorunlu hâle getirilmek istendiğini, ancak mevcut durumun buna uygun olmadığını aktarmıştır. Kastamonu Mebusu Mahir Efendi'nin bu dönemde köylerde eğitim verecek muallimlerin yetiştirilme modeli ile ilgili önerileri olmuş, ancak yapılan tüm çalışmalar kâğıt üzerinde kalmış ve hayata geçirilememiştir¹⁴⁸.

Cumhuriyet'in ilan edilmesi beraber eğitim alanındaki medrese-mektep ikiliği kaldırılmış ve daha çağdaş, laik bir eğitim uygulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca kızlarında eğitime katılması sağlanması konusu hem meclis içerisinde hem de meclis dışında uzun bir süre tartışılmıştır¹⁴⁹.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1923-1924) ilköğretim basamaklarında görev gören muallim sayısı 10.102 kişiydi. Yalnız bu toplam sayı içinde eğitim sahasında gerekli formasyonları görmüş olan muallimlerim sayısı ise 2.734 kişi idi. Geri kalanların çoğu medrese sisteminden yetişme imam-hatip ve müezzin derecesinde olan kişilerdi. Ayrıca muallimlerden 7.368 kişisi ilk mekteplerde eğitim almış ve yalnızca okuma-yazma bilen kimselerdi.¹⁵⁰ Cumhuriyet rejimi çerçevesinde ülkenin çağdaşlaşması yolunda muallimliğin/öğretmenliğin bir ideolojik simge olarak görülmesi bu mesleği popüler hâle getirmekteydi. Ancak mesleğin sorunlarının giderilmesi noktasında merkezî hükümetlerin mesaisini fazlaca almaktaydı. Tanzimat'ın bir kurumu olarak açılıp süregelmiş olan Dârülmualimler özellikle 1924-1925 eğitim-öğretim yılında Muallim Mektebi olarak adı değiştirilmiştir. Okulun ismi 1935 yılında ise *Öğretmen Okulu* şeklinde revize edilmiştir¹⁵¹.

¹⁴⁷ Unat, **a.g.e.**, s.30.

¹⁴⁸ Hasan Ali Koçer, " Türkiye'de Köy Eğitim ve Öğretimi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı 1, (1974), ss. 89-129.

¹⁴⁹ Sakaoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, s.167.

¹⁵⁰ Halit Dursunoğlu, "Cumhuriyet Döneminde İlköğretime Öğretmen Yetiştirilmenin Tarihi Gelişimi", **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 160, Güz 2003, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/dursunoglu.htm (Erişim tarihi: 01 Nisan 2022).

¹⁵¹ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1993'e)**, s. 329.

2.3. YENİ TÜRKİYE'NİN MAARİF VEKÂLETİ VE BAKANLARI

I. Maarif Vekâleti'nin Kuruluşu, aynı zamanda yeni bir devletin kuruluşunu işaret etmekteydi. O dönemde yeni bir hükümet kurmanın zorunluluğu fark edilerek bu yönde faaliyetlere başlanmıştır ve Maarif Vekâleti, bu hükümetin en önemli vekâletlerini teşkil etmiştir. Meclis'in açılmasının ardından Yozgatmebusu Mehmet Hulusi Efendi, 26 Nisan 1920 tarihinde gerçekleştirilen oturumda on idare encümeni oluşturulmasını ve bu encümenlerden eğitim ile ilgili çalışma yapacak kişilerin Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlanması yönünde bir teklif sunmuştur. Fakat bu teklif kabul görülmemiştir. Meclis'te devam eden görüşmelerin ardından, eğitim ile ilgili encümenin kurulma kararı alınmıştır. 2 Mayıs 1920 tarihinde okunan TBMM İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun'a göre kurulan yeni hükümet Maarif Nezareti başta olmak üzere 11 nazırlıktan oluşmuştur. Mevcut Vekâletler oluşturulduktan sonra 3 Mayıs 1920 tarihinde vekil seçimi gerçekleştirilmiş ve Maarif Vekilliği için yapılan seçimlerde Hamdullah Suphi Bey'e60 oy, Dr. Rıza Nur Bey'e43oy çıkmıştır. Ancak seçim sürecinde çoğunluk sağlanamadığı için yeni bir seçime gidilmiş ve ikinci seçimde ise tekrar Hamdullah Suphi Bey'e60 oy, Dr. Rıza Nur Bey'e ise 42 oy çıkmıştır¹⁵².

3 Mayıs'ta yapılan seçimlerde her iki adayda çoğunluğu sağlayamadığı için diğer bir aday olan Hamdullah Suphi Bey; “zamanın her şeyden ziyade mütesanit ve yekpare bir kuvvetle dâhilî ve haricî selâmetimizi istihsal edecek bir heyeti icraiyyeye lüzum” olmadığını söyleyerek adaylıktan çekildiğini belirtmiştir. Ayrıca Rıza Nur'un desteklenmesinin daha uygun olacağını savunarak ona destek vermiştir. Bunun üzerine 65 oy alan Rıza Nur, Maarif Vekilliğine seçilmiştir¹⁵³.

Meclis'in açılmasının ardından Maarif Vekâleti Hamdullah Suphi Bey tarafından idare edilmekteydi. Bu zaman zarfında Rıza Nur ile başlayan eğitimdeki aksaklıkların tartışılması Hamdullah Suphi, Mehmet Vehbi Bey ve İsmail Safa Bey (Özler) ile devam etmiştir. İsmail Safa Bey döneminde de ivme kazanmasına rağmen savaş şartlarından ötürü hiçbir bakan aklındakileri tam anlamı ile gerçekleştirme fırsatı bulamamıştır. İlk bakan olan Rıza Nur Bey (Mayıs-Aralık 1920) döneminde vekillerin seçilmesi ile

¹⁵²Yavuzer, a.g.e., s.52.

¹⁵³ TBMM **Zabıt Ceridesi**,Cilt:: I, Ankara, 1959, s. 202-203.

hükümet programı oluşturulmuştur, Maarifte izlenecek yol haritası da ortaya konmuştur¹⁵⁴.

Bütün bunların ışığında denilebilir ki hem vekâletlerin yapılandırılması esnasında hem de öğrencilere verilecek eğitimin dini olmasını içeren program, eğitimin henüz laik olmaktan uzak olduğunu gösterir. Fakat eğitimin millileştirilmesine yönelik önemli adımlardan biri olan sözlük yapılması gibi hükümler de büyük önem arz etmektedir.

Dönemin önemli sorunlarından birisi de öğretmenlerin maaşı sorunudur. O dönemde öğretmenler, maaşlarını Muhasebe-i Hususiye'den almaktaydı. Ancak zamanla maaş veremeyecek duruma geldiklerinden bazen aylarca bazen de 1 yıla yakın bir zaman kadar maaşlarını alamayan öğretmenler olmuştur. 9 Mayıs'ta toplanan meclis oturumunda Ziya Hurşit, bu durumu gündeme getirmiştir. Öğretmenlerin maaşlarını tam alamadıkları ve maddi geçimsizlik içinde olduklarını belirtmiştir.¹⁵⁵ Rıza Nur bu konuşmanın ardından eleştirilere yanıt olarak eğitim konusuna daha fazla ehemmiyet verileceğini, ancak büyük bir beklenti içerisinde olunmaması gerektiğine dikkat çekmiştir¹⁵⁶. Öğretmenlerin maaşı çok uzun süreler aksatılmıştı, örneğin Siirt'te öğretmenler Şubat 1918 ayından Temmuz 1920 tarihine kadar paralarını alamadıklarını dile getiren dilekçelerini Vekâlete hitaben kaleme almışlardır. Buna sebep olarak öğretmenlerin maaşlarının Muvazene-i Umumiye'den¹⁵⁷ değil de Muvazene-i Hususiye'den almaları gerekçe gösterilmiştir¹⁵⁸.

O dönemdeki sorunlardan bir diğeri ise okulların kapatılması meselesidir. Ankara'daki Dârülmualimin vilayet meclisi kararıyla kapatılmasından Maarif Vekâleti'nin bile haberi olmamıştır. Bu kapatılmaya sebep olarak da Dârülmualiminin masrafının fazla olması gösterilmiştir. Hazineden yeteri derecede maddi destek sağlanmadığından dolayı okulların ihtiyaçları karşılanamamıştır. Örneğin, maddi imkânların eksikliğinden ötürü Antep'te bulunan 44 okuldan sadece 21'i devam edebilmiştir¹⁵⁹. Bu durum karşısında devrin hükümeti buna bir çözüm olması amacıyla İdare-i Hususiyeleri kaldırarak okul ihtiyaçlarının Muvazene-i Umumiye'den

¹⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: I, Ankara, 1959, s. 242-243.

¹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: I, Ankara, 1959, s. 243.

¹⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: I, Ankara, 1959, s. 243.

¹⁵⁷ Rıdvan Akın, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı 2, (Ocak 2013), s. 2.

¹⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 1981a, s. 344.

¹⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1981a, s. 344.

karşılanmasını sağlamıştır¹⁶⁰. Öte yandan Millî Mücadele döneminde asker ihtiyacını karşılamak amacıyla öğretmenlerin askere alınması, ülkede öğretmen yetersizliğine sebep olmuştur ve bu yetersizliğin tespit edilmesiyle beraber bazı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla,Erzurum mebusu Yasin Bey Meclis'te bir önerge vermiştir. Önergeye göre muallim ve talebelerin askerlikten tecili istenmiştir. Kanun teklifi, Mecliste kabul görmüştür. Buna göre, Dârülmuallimöğrencileri ileokullardaki müdür ve öğretmenlerin askerlikleri tecil edilecektir¹⁶¹. Buna ek olarak tekke ve zaviyelerde eğitim veren şeyhler ve medrese hocalarının da askerliklerinin tecil edilmesine karar verilmiştir¹⁶².16 Aralık 1920 tarihinde Rıza Nur Bey'in Ankara'dan ayrılması üzerine yeni bir Maarif Vekili seçimi düzenlenmiştir. Hamdullah Suphi Bey (Antalya), Zekâi Bey (Adana) ve Vehbi Bey (Karesi) Maarif Vekilliğine aday olarak gösterilmişlerdir. Yapılan oylamada 66 oy alan Hamdullah Suphi Bey Maarif Vekilliğine seçilmiştir.¹⁶³.

Hamdullah Suphi Bey, göreve geldikten sonra eğitim alanında bir değişimin zorunlu olduğuna inanarak bu konudaki düşüncelerini her anlamda dile getirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği bir röportajında, maarifteki hedefinin yetiştirilecek öğrencilerin "*halk ile iç içe olmalarını*" sağlamak olduğunu söylemiştir. Yani öğrenciler uygulamalı olarak yetiştirilecekti. Bunun yanında ders programlarına da değinen vekil, programların yapılmasında bazı kısımların aynen kalmasının yanında, programların bölgelere göre ayarlanacağını belirtmiştir. Örneğin Trabzon gibi liman ticaretinin önemli olduğu bir vilayette, ticaret ile ilgili derslerin diğer derslere göre daha önemli olmasına dikkat edilmiştir¹⁶⁴.Bu dönemde eğitim alanında çok çeşitli yeniliklere gidildiği görülmüştür. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yapmış olduğu habere göre, ilkokulların eğitim süresi 6 yıldan 4 yıla inecek, bunun ardından 1 yıl isteğe bağlı okunduktan sonra hemen ardından ortaokul kısmına geçilebilecekti. Ortaokul kısmı ise 4 yıl olup bunun 3 yılında normal eğitim, son yılındaise mesleki eğitim verilebilecekti¹⁶⁵.Hamdullah Suphi'ye göre ilkokullar da çoğunlukla kadın öğretmenlerin görev alması çok daha yararlı bir girişim olacağı yönündedir. Ayrıca ders verecek olan kadın öğretmenlerin yaşça büyük olması gerektiğini dile

¹⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi,1981a, s. 345.

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1943, s. 28.

¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, 1944, s. 442-443.

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, 1943, s. 391-393.

¹⁶⁴ Hâkimiyet-i Milliye,10 Mart, s. 1.

¹⁶⁵ Hâkimiyet-i Milliye,7 Temmuz, s. 2.

getirmiştir¹⁶⁶. Tabii öğretmenlerin tüm beklentileri karşılayabilmesi, okulların her anlamda modernleşmesi gibi bir temelin atılmasıyla mümkün olabilirdi.

1921 yılında ülkede toplam 14 tane Dârümuallimin mevcuttu. Bu okullarda toplam 900 öğrenci yer almaktaydı. Mevcut düzene göre her okulda 50-60 öğrenci bulunmaktaydı. Bu durum okul giderlerinin fazla olduğunu göstermekteydi. Nitekim Ankara Dârümuallimin masraflarının Muvazene-i Umumiye'den karşılanmasına karar verilmiş ve masraflar en aza indirgenmeye çalışılmıştır¹⁶⁷. Bunun yanı sıra 43 tane İdadi, 23 tane Dârümuallimin, 6 Dârümuallimat gibi okulların yerine az sayıda tecrübeli okulların açılması sağlanmıştır¹⁶⁸. Bu düşüncenin eyleme geçirilmesindedir ki Hamdullah Suphi Bey, okulların artık sanat ve ticaret mektebine dönüştürüleceği yönünde bir konuşma yapmıştır. Açılması düşünülen yeni mektepler ile Türkiye'nin günün koşullarında ziyadesiyle ihtiyaç duyduğu temel mesleklerde (kunduracı, marangoz, mobilya, terzi, berber vb.) kişilerin yetirilmesiyle toplumun ara meslek talebi karşılanmış olacaktı. Bununla birlikte, 1922 yılından itibaren İlkokulların zorunlu hâle getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır¹⁶⁹. Yapılan bu çalışmalarla birlikte, öğretmenlerin durumunun daha iyi hâle getirilmesi noktasında da çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Her ne kadar öğretmenlerin yaşadığı sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yapılsa da bu dönemde de öğretmenler, maaşlarını gerektiği zamanda alamamışlardır. Maaşların ödenmesi ile ilgili muallimlerin yaşadığı sorunun kaynağı Hamdullah Suphi Bey'e göre idare-i hususiyenin tutumundan kaynaklanmaktaydı. Mevcut sorunun çözülmesi noktasında bütün mekteplerin Maarif Vekâleti bünyesinde bir çatı altında toplatılması ile giderilmiş olacaktı¹⁷⁰. Ayrıca bu yıllarda ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşulların da etkisiyle muallimler, maaşlarının ödenmesinde yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak geçim masraflarını karşılamak amacıyla farklı iş kollarına yönelmekteydiler. Bu dönemin eğitim sahasında var olan bir diğer sorun ise Tedrisat-ı İptidaiye kanununa eklenen madde olmuştur. Muallimler bu maddeyi işaret ederek meslekten ayrılma kararı almışlardır. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer konuda

¹⁶⁶Edip, a.g.e., s. 91.

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 1944, s. 192-193.

¹⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 1946, s. 200.

¹⁶⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1921, s. 1.

¹⁷⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1921, s. 1.

Sultanilerde görev yapan muallimlerin maaşlarını alabilmelerine rağmen İptidai mekteplerinde görev yapan muallimlerin maaşlarını alamamalarıydı¹⁷¹. Tabii öğretmenler arasında yaşanan bu durum, kendi içlerinde ayrışmalarına neden olan süreci hızlandırmıştır. Rıza Nur döneminde başlayan ve Hamdullah Suphi döneminde devam eden bu sorunların uzun sürmesinin nedeni ise Millî Mücadele içerisinde bulunulmasıdır. Bu zorlu dönemde Maarif Vekâleti hem orduya hem de topluma bir moral kaynağı olması amacı ile Mehmet Akif (Ersoy)'e İstiklal Marşını yazdırtmıştır.

2.3.1. Birinci Maarif Kongresi

Millî Mücadelenin siyasi ve askerî sahalarda yürütüldüğü zor koşullarda TBMM hükümetleri, ülkenin maarif düzeniyle ilgili sorunları göz ardı etmemiştir. Bu süre zarfında ülke genelinde okul tür ve mevcutlarını ve de öğrenci durumlarını tespit etmek amacıyla I. Maarif Kongresi 16-21 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da tertip edilmiştir. Kongrenin temel amaçları arasında ülkenin ileriye dönük yeni maarif dokusunu ve milli karakterini oluşturmak da bulunmaktaydı¹⁷². Kongrede ortaya çıkacak fikirlerin önemini ve ülkenin maarif sahasındaki gelecek ile kaderinin yeniden şekilleneceğine vurgu yapan Mustafa Kemal Paşa, mektep programları ve izlenmesi gereken temel milli referansları şu ifadeleri ile belirtmiştir:

“Milli bir terbiye programından bahsederken eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, şarktan ve garptan gelen ecnebi tesirlerinden uzak ve seciye-i milliyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum”¹⁷³.

I. Maarif Kongresi beş gün sürmüş olup maarif alanında pek çok katılımcı kendi fikirlerini rahatça dile getirmiştir. Katılımcılar özellikle Ankara'da oluşmaya başlayan yeni devletin gelecekteki maarif düzeni üzerine fikirlerini beyan etmişlerdir. Kongrede bilhassa ilk ve orta dereceli mekteplerin müfredatları üzerine hararetli tartışmalar yapılmıştır. Mekteplerde verilecek eski ve yeni derslerin daha sade ve talebelerin yöresel özelliklerine paralel olarak verilmesinde mektep yöneticileri ile muallimler arasında bir görüş birliğine de varılmıştır¹⁷⁴. Kongre'nin Milli Mücadele'nin aktif bir döneminde gerçekleşmiş olmasından dolayı burada mutabık kalınan konuların daha

¹⁷¹ Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1921, s. 1.

¹⁷² Cicioğlu, a.g.e., s. 31.

¹⁷³ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Temmuz 1921, s. 2.

¹⁷⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Temmuz 1921, s. 2.

sonra hayata geçirilmesi noktasında zorluklar yaşanmıştır. Milli Mücadele döneminin ilk Maarif vekillerinden olan Hamdullah Suphi Bey 12 Kasım 1921 tarihinde görevinden ayrılmış yerine ise Karesi mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, TBMM’de yapılan oylamada 66 oy olarak seçilmiştir¹⁷⁵.

2.3.2. Yüksek Öğretim

Türk eğitim sisteminin önemli bir parçasını da yükseköğretim okulları teşkil etmekteydi. Osmanlı’dan alınan yükseköğretim mirası köklü tarafları olmasına karşın çağın koşullarına, milli bir özellik ve müfredatları bakımından Avrupa ile yarışacak durumda değillerdi. Yükseköğretime dair bu sorun MilliMücadele dönemi TBMM hükümetlerinin de ilk ilgilendikleri konular arasında yer almıştır. Özellikle Aralık 1921 tarihinde alınan bir karar ile yükseköğretim okullarında hukuk, milli terbiye, maliye, iktisat, edebiyat ve Türkiyat gibi derslerin zorunlu şekilde okutulmasına karar verilmiştir¹⁷⁶.

Yükseköğretim okullarında âli dersler olarak da nitelenen bu türden derslere hocalar fahri statüsünde girip fazladan ders ücreti almayacaklardır. Bir süre sonra mevcut âli dersler listesine asrımızda devlet, İslam güzel sanatlar tarihi ve iktisat tarihi gibi dersler de eklenmiştir. Âli derslere yükseköğretim okullarında Aralık 1921 yılında başlanılmış ve Mayıs 1922 tarihine kadar birinci dönem başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Âli dersler ile yeni Türkiye’nin siyasi, iktisadi ve kültürel sahalarda ihtiyaç duyulan kalifiye insan eksikliğini gidermek de söz konusuydu. Ekim 1922 tarihinde başlayan yeni eğitim öğretim döneminde, âli dersler listesine psikoloji, sağlık ve sosyal gibi yeni türden dersler eklenmiştir¹⁷⁷.

Türk yükseköğrenimin köklü bir geçmişe sahip olan İstanbul Darülfünun’unda 30 Mart 1922 tarihinde Edebiyat şubesindeki öğrencilerin gerçekleştirdiği toplantı dikkat çekici bir gelişme olarak belirlemiştir. Toplantıya mevzu olan bahis ise ülkenin Milli Mücadele sürecinden geçerken yaşadığı sancılı süreçte, Darülfünunun bazı hocalarının milli duygulardan uzak ve hatta muhalif bir tavırda olması eleştirilmiş ve istifa etmeleri talep edilmiştir. Özellikle Cenap Şahabettin, Ali Kemal, Rıza Tevfik ve Hüseyin Danış

¹⁷⁵ Ahmet Kuşci, “Milli Mücadele Dönemi Türk Eğitim Tarihi (1920-1923)”, **Kafdağı**, Cilt: 6, Sayı: 2, Aralık 2021, s. 147-164.

¹⁷⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Kasım 1921, s. 2.

¹⁷⁷ Ergin, **Türk Maarif Tarihi...**, s. 23.

gibi bazı hocaların ismi tepkili bir şekilde dile getirilmiştir. Edebiyat şubesinin talebeleri tarafından ortaya konulan bu yaklaşım Ankara'nın siyasi sözcüsü niteliğinde olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 7 Nisan 1922 tarihli sayısında övgüyle bahsedilmiştir. Gazete, isimleri zikredilen hocaların derhal Darülfünundaki konularından istifa etmeleri gerektiği dile getirmiştir¹⁷⁸.

2.3.3. Okulların Durumu ve Yapılan Çalışmalar

Osmanlının son birkaç yüzyılının savaşlarla geçmiş olması, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi ağır savaş koşullarından dolayı bilhassa Anadolu ve Trakya da okullaşma, mevcut okulların fiziki durumu ve muallimlerin mesleki sorunları maarif sisteminin başlıca sorunları arasındaydı. Ankara, bu sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla İlköğretim basamaklarını kapsayan bu sorunların çözümünü güçlü bir merkezileşme ile hallolacağını tasavvur etmekteydi. Özellikle merkez ve taşra teşkilatlarının, Maarif Vekâleti bünyesinde çağdaş ve milli bir karaktere sahip olması gerektiği de vurgulanmaktaydı. İlk ve orta dereceli mekteplerin fiziki ve müfredat sorunları tartışıldığı gibi ülkenin ara iş gücü ihtiyacını karşılayacak olan mesleki mekteplerinin de genel durumuna çözüm aranmıştır. Meslek okulları hakkında “*Emek Mektebi*” adlı bir makale ele alan Ali Haydar, ülke genelinde eğitim veren meslek okullarının üç seviye hâlinde olmasını ve mevcut okulların üstlenmesi gereken görevleri şu şekilde dile getirmiştir;

- a. *İptidai meslek okulları: bunlardan bir iki senelik ameli bir eğitimden sonra okumuş bir çiftçi sınıfı oluşturulmalıdır.*
- b. *Orta dereceli meslek okulları: bu okullara idadi mezunları alınıp, 2-3 senelik bir nazari ve ameli bir eğitimin ardından, ziraatçı, ticaretçi, muallim, zabıt, küçük memur yetiştirmek olmalıdır.*
- c. *Yüksek dereceli meslek okulları: bunlara sultani mezunları alınır. 4- 5 senelik nazari ve ameli bir tahsilden sonra, doktor, hukukçu, yüksek muallim ve memurlar ile erkân-ı harp zabıtları yetiştirilir¹⁷⁹.*

¹⁷⁸ Hâkimiyeti Milliye, 7 Nisan 1922.; Hâkimiyeti Milliye, 13 Nisan 1922, s. 2.

¹⁷⁹ Mehmet Korkmaz, Ali Haydar Emir Alpagut: Hayatı ve Eserleri, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 35 Sayı 57, (2019), s. 63.

Okulların bu genel durumunun zayıflığı yeni türden eğitim-öğretim araç ve gereçlerinin teminin ve ayrıca gerekli mevzuatların oluşturulmasını elzem kılmaktaydı. İsmail Safa Bey'in Maarif Vekilliği döneminde kitap basımı, yazı tahtası ve sıralar ve de eğitim için gerekli olan harita benzeri gereçlerin teminine yönelinmiştir¹⁸⁰. Ayrıca 25 vilayetinde maarif taşra teşkilatları durumları ve okul-talebe-muallim özellikleri mukayese eden cetveller hazırlanmıştır. Vilayetler arasında bu türden mukayese cetvelleri ile ihtiyaca mahal eğitim alanlarına gerekli yatırımı yapmak düşüncesi bu dönemde belirgindir. 25 vilayetin 1923 senesi geliri 6 milyon lira iken eğitim-öğretime ayrılan bütçe ise 2.6 milyon olarak belirlenmiştir. Dönemin iktisadi koşullarına bağlı olarak her bir vilayetin eğitim-öğretim giderleri (104 bin lira) düşüksayılabilecek bir seviyede kalmaktadır. 1923 cetveline göre bu 25 vilayet dâhilinde 2100 mektep bulunmaktaydı. İlaveten yılsonuna kadar 560 yeni mektebin açılması ile sorun giderilmeye çalışılmıştır¹⁸¹. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında yeni rejim anlayışına paralel olarak maarif teşkilatındaki ilmi ve idari ayırım korunmaya devam edilmiş, yeni şube müdürlüklerinin açılması ile Maarif Vekâletinin çalışma alanı genişletilmiştir. Yeni ihdas edilmiş olunan şube müdürlüklerine rejime yakın kişilerin atamaları yapılmıştır. Cumhuriyet rejimine geçiş sürecinde Maarif Vekili olan İsmail Safa Bey, yeni rejimin düşündüğü çağdaş ve laik perspektifi hem müfredatlara hem de merkez ve teşkilatına yansıtmaya çalışmıştır¹⁸². İstanbul gibi büyük bir vilayetin hem Osmanlıdan kalan eğitim kurumlarının birçoğunun burada olması hem de nüfusunun büyük olması Ankara'yı eğitim-öğretim yatırım ve sorunları konusunda yormaktaydı. Vilayet idaresinden alınan 1923-1924 tarihli eğitim-öğretim raporunda vilayet genelinde okul durumu, muallimlerin özlük ve maaş durumları gündeme gelmiştir¹⁸³.

2.4. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, yeni rejimin çağdaş, ulusçu ve laik düşüncesi ekseninde eğitim alanında ileride yapılmak istenen değişimlere dayanak teşkil olacaktı. Bu kapsamda TBMM gündemine, İsmail Safa Bey'in Maarif Vekili olarak katkı ve onayı ile Saruhan Mebusu M. Vasıf (Çınar) Bey ve arkadaşları tarafından taşınmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı kanun numarası ile TBMM'de yapılan görüşmelerden

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Yıl I, Cilt: VII, 1924, s. 369.

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Yıl 22, Cilt: VII, 1924, t.y, s. 370.

¹⁸² Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1923, s. 3.

¹⁸³ Ergin, Türk Maarif Tarihi, s. 97.

sonra kabul edilerek yasalaşmıştır¹⁸⁴. Bu kanun ile ayrıca Ankara eski rejimi temsil eden eğitim müesseseleri ile arasına fark koymaya çalışmıştır.

Yeni rejimin karizmatik lideri Mustafa Kemal Paşa, Tevhid-i Tedrisat Kanunu sürecinde yapılmak istenilen yasal değişimin temelinde eğitimde ulusal birliğin sağlanması, çağdaş bir toplum meydana çıkarmak ve hurafelerden ziyade bilimin egemen olduğu bir eğitim modelini oluşturmak olduğunu sarf etmekteydi. Paşa'ya göre 12 milyonluk Türk toplumunun neredeyse % 90'ı, kadınlarda ise % 98'inin okuma yazma noktasında ümmi bir ahvalde idi. İlk ve orta dereceli mekteplerde 355 bin kadar Türk çocuğunun ve gencinin birbirinden kopuk ve farklı müfredatlarla eğitim almış olması hem ulusal bütünlüğü zedelemekte hem de maarif alanında kurumsal kopukların olduğunu göstermekteydi¹⁸⁵. Bu nedenle Paşa, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yasalaşma sürecinde ve sonrasında kanunun uygulanması noktasında İsmail Safa Bey'e gerekli direktiflerini aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu lehinde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında şu önemli noktalara dikkat çekmiştir;

“Memlekette maarif nurunun yayılmasına ve en derin köşelere kadar nüfuz etmesine bilhassa nasb-ı nazar ediyoruz”¹⁸⁶.

Mustafa Kemal Paşa, eğitimin tek merkezden idare edilmesinin önemine değinerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Diğer taraftan idare-i hususiyelerden ve memleketin müteferrik menabiinden maarife tevcih olunan mesainin merkezden alakadarane takip olunmasını ve bu suretle mesai-i umumiyenin hedefini terakkiye sevk ve isalin tesadüfe bırakılmamasını iltizam ediyoruz”¹⁸⁷.

2 Mart 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda tartışılan ve karara bağlanan üç yasa tasarısı meclise sunulmuştur. Bunlar:

1. Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının yurt dışına çıkarılmasına ilişkin Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının yasa önerisi.

¹⁸⁴ Tülay A. Baran, “Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 49, 2001, s. 49-171.

¹⁸⁵ Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, s. 22.

¹⁸⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: VIII, 1924, 1924, s. 4.

¹⁸⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: VII, 1924, 1924, s. 5.

2. Şer'îye ve Evkaf Bakanlıklarının kaldırılmasına ilişkin Siirt Mebusu Hulki Efendi ve 57 arkadaşının yasa önerisi.

3. Tevhid-i Tedrisat hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve 57 arkadaşının yasa önerilerinden oluşuyordu¹⁸⁸.

H. VeldetVelidedeoğlu, bu yeniliğin doğurduğu sonuçları şöyle yorumlar:

“Bu yasalar yürürlüğe girince artık 1924 Anayasası'nın ikinci maddesinin ‘Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır.’ belirlemesinin hiçbir anlamı kalmıyordu. Nitekim 10 Nisan 1928 gün ve 1227 sayılı yasa ile bu maddeden ‘dini, dini İslam'dır’ sözleri kaldırıldı. Ve daha sonra 3 Şubat 1937 gün ve 3115 sayılı yasanın ikinci maddesi ile Türkiye Devleti'nin ‘Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci’ olduğu kabul edildi. Böylece 1924'te doğan laiklik ilkesinin adı, on üç yıl sonra 1937'de Anayasada yer aldı; tıpkı 23 Nisan 1920'de eylemli olarak kurulmuş olan ‘Cumhuriyetin’ adının 29 Ekim 1923'te konması gibi”¹⁸⁹.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ise ilk iki maddeden sonra kabul edildi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gerekçesi şöyledir:

“Bir devletin genel eğitim siyasetinde, milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak gereklidir ve bu da öğretim birliğiyle olur. Tanzimat'ın ilan edildiği sıralarda öğretim birliğine geçilmek istenmişse de başarılı olunamamış, bilakis bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu ikilik eğitim ve öğretim birliği bakımından birçok kötü ve sakıncalı sonuçlar doğurmuş, iki türlü eğitimle memlekette iki tip insan yetişmeye başlamıştır. Önerimiz kabul edildiğinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki bütün eğitim kurumlarınının 27 biricik mercii Maarif Vekaleti olacaktır. Böylece bütün eğitim yuvalarında Cumhuriyetin irfan siyaseti, ortak bir eğitim yolu izlenecektir.”¹⁹⁰

Kanun teklifi üzerine yapılan görüşmelerde başlangıç kısmını teşkil eden dört madde aynen kabul edilmiştir. Ancak 5. Madde görüşmelerinde Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey'in önerisi üzerine bu maddenin Ziraat, Ticaret ve Sanayi gibi

¹⁸⁸ Akgün, *Tevhid-i Tedrisat, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, s. 37-39.

¹⁸⁹ Velidedeoğlu, *12 Eylül Karşı Devrim*, s. 422.

¹⁹⁰ Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, s. 23.

mesleki mektepler konusunda bir şeyler söylemediğini bu amaçla ek bir fıkra maddesi ilave edilmesini talep etmiştir:

*“Riyazet-i Celile’ye, Beşinci maddenin nihayetine bervechi ati fıkranın ilavesini teklif ederim. Ziraat, Ticaret ve Sanayi mektepleri gibi mektepler müstesnadır”*¹⁹¹.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce kabulünden sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun uygulanması yetkisini Başvekâlete verdi.

İsmet İnönü, kanunun kabulü ile ilgili şunları söylemiştir:

*“Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiye Umumiye Vekâleti, din ve ordunun siyasi cereyanların ve münakaşaların dışında tutulması gerekçesiyle kaldırıldı. Hilafet kaldırıldı. Ve bu arada, aynı gün başka bir teklifle eğitim birliğini sağlayacak olan “Tevhidi Tedrisat Kanunu” Meclisten geçirildi. Bunların hepsi 3 Mart’ta, bir gün içinde oldu. Laik cumhuriyetin prensiplerini bu şekilde gerçekleştiriyoruz. Hemen arkasından anayasa müzakerelerine geçildi”*¹⁹².

Tevhid-i Tedrisat Kanunu 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanunun ilk maddesi Türkiye’nin bütün eğitim-öğretim kurumlarını Maarif Vekâletine bağlamıştır. Laik eğitim modeli için büyük bir sorun teşkil eden medreseler ve yabancı okullar kendi müfredatları ile öğrencilere eğitim verebiliyorlardı. Ayrıca kanunun ikinci maddesi ile Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ve özel vakıflar tarafından yönetilen okullar Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

2.5. YABANCI OKULLAR MESELESİ

Osmanlı döneminde özellikle Tanzimat Fermanı’nın ilanının ardından yabancı okulların sayısı hızla artmıştır. Özellikle gayrimüslimlere eğitim vaatleri ile açılan okullar dört bir tarafa yayılmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında bu okulların zararlı faaliyetlerini bizzat gören Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak Lozan görüşmelerinde meselenin gündeme alınmasını sağlamıştır. 1921 yılında Merzifon’da Pontus örgütlenmelerine destek olan Amerikan Okulu kendilerinin zararlı faaliyetlerini hükümete bildiren Türk öğretmeninin ölümüne sebep olunca, okul faaliyetleri TBMM

¹⁹¹ TBMM **Zabıt Ceridesi**, Cilt: VIII, 1924, s. 28.

¹⁹² İsmet İnönü, **Hatıralar**, Ankara: Gül Matbaası 1987, s. 452.

tarafından durdurulmuştur. Amerikan okullarına karşı tutum ise sertleşmiştir¹⁹³. Hamdullah Suphi Bey, bu konu hakkında şunları dile getirmiştir;

“Bazı sakıncaları olmasa, Türkiye dâhilinde bir tek ecnebi mektep bırakmam. Fakat bu, dâhili olduğu kadar harici bir meseledir. Amerikan mekteplerini kapattığımız gün, Amerika üzerinde bunun yankıları ne olacaktır, düşünüp incelemeliyiz. İtalyan mekteplerini kapattığımız zaman yine ortaya çıkacak etkileri göz önüne almalıyız. Demek ki elimizde bir çare vardır, oda mekteplerimizi, ailelerimizi, ecnebi mekteplere ihtiyaç göstermeyecek bir surette yükseltmektir. Kendi mekteplerimiz, lazım gelen irfan ve terbiyeyi temin etti mi, emin olunuz bir tek aile çocuklarını ecnebi mekteplere yollamaz.”¹⁹⁴

Lozan’da yabancı okullar ile ilgili alınan kararda, okulların Türk okullarında olduğu gibi aynı kanunlara tabii olmaları şartı getirilmiştir. Bu şart ile gayrimüslim okullarının varlıklarını sürdürmelerine izin verilmiştir. Bu şart ile gayrimüslim okullarının varlıklarını sürdürmelerine izin verilmiştir. Lozan Antlaşmasının ilgili maddesinde:

“Gayrimüslim ekaliyetlere mensup olan Türk tebaası hukuken ve fiilen diğer Türk tebaaya tatbik edilen aynı muamele ve aynı teminattan müstefit olacaklar ve bilhassa, masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü müessesatıhayriye, diniye veya içtimaiyeyi, her türlü mektep ve sair müessesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve ayini dinilerini serbestçe icra etmek hususlarında müsavi bir hakka malik bulunacaklardır.”¹⁹⁵

Yabancı okullar ile ilgili 1925, 1926 ve 1935 yıllarında farklı yönergeler çıkarılarak birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler ile bazı derslerin Türkçe okutulması hususunda kararlar alınmıştır. Hatta bu derslerin Türk öğretmenler tarafından verilmesi karara bağlanmıştır. Türk Tarihi ve Türk Dili gibi dersleri Türk öğretmenlerin vermesi devlet okulları ile yabancı okullar

¹⁹³ Mustafa Ergün, a.g.e., s.17-19.

¹⁹⁴ Akyüz, a.g.e., s. 281.

¹⁹⁵ Kenan Okan, “Türkiye’de ki Yabancı Okullar Üzerine Bir İnceleme”, **MEB Planlama-Araştırma ve Koordinasyon Dairesi Dergisi**, Ankara, (1971) s. 5.

arasındaki eğitim farkını da ortadan kaldırmak için yapılmıştır. 7 Kasım 1935 tarihinde hazırlanan Yabancı Okullar Yönergesi ile o güne kadar konu ile ilgili yapılan bütün çalışmalar birleştirilmiştir¹⁹⁶.



¹⁹⁶ Sezen Kılıç, “Cumhuriyet Dönemi Yabancı Okullar (1923-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı 61, (2005), s. 276.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMAİL SAFA (ÖZLER) BEY VE TÜRK MAARİFİNE KATKILARI

3.1. HAYATI VE YETİŞTİĞİ SOSYAL ÇEVRE

İsmail Safa Bey, 1885 yılında Adana’da doğmuştur¹⁹⁷. Annesi Havva Hanım, babası ise Elazığ’dan göç edip Adana’ya yerleşmiş olan Ali Ağa’dır. TBMM’ye kendisi tarafından yazılıp verilen özgeçmişinde şu bilgiler yer almaktadır;

*“İlk ve orta tahsilini Adana’da, yüksek tahsilimi İstanbul’da Mülkiye’de yaptım. Maiyet memurluğunu ikmalden sonra memur olmadım. Çiftçilikle uğraştım. Adana’da Turan adında hususi bir mektep açtım. Fransız işgaline kadar devam etti. Birinci Büyük Millet Meclisinde Mersin Mebusu idim. Adana vilayetinin Pozantı’da teşkilinde vali vekâletinde bulundum. Bir ara Dâhiliye Vekâleti Vekilliğine seçildim. Rauf, Fethi ve İsmet İnönü kabinelerinde Maarif Vekili olarak çalıştım. İkinci Büyük Millet Meclisinde Adana Mebusu idim, üçüncü, dördüncü ve beşinci devrelerde mebus değildim. Çiftçilikle beraber Halkevi Başkanlığında ve parti işlerinde çalıştım.”*¹⁹⁸

1908 yılında İstanbul Mektebi Mülkiye’den mezun olan İsmail Safa Bey, aynı yıl içerisinde Adana’da maiyet memurluğuna başlamış, 1909 yılında Adana’da gerçekleşen Ermeni olayları nedeni ile Şam vilayeti maiyet memurluğuna getirilmiştir. 1911 yılında tekrardan Adana’ya dönen İsmail Safa Bey, Adana İdadisi’nde öğretmen olarak başlamıştır. 1913 yılında resmî görevlerinden istifa etmiş ve gazetecilik, çiftçilik gibi farklı işlerle meşgul olmuştur. Bu süre zarfında Adana’da yayımlanan, İttihat ve Terakki’nin yayın organı olan “İtidal” gazetesinde hem yönetici hem de yazar olarak kadroda yer almıştır¹⁹⁹.

Eğitime her zaman değer veren bir kişiliğe sahip olan İsmail Safa Bey, “Gülşen-i Ümit” adıyla özel nitelikte bir okulun kurulmasında yer almıştır. Ayrıca bu okulda öğretmen ve idareci olarak da görev almıştır. Bu okulun adı daha sonra “Turan” olarak

¹⁹⁷ T.C. Emekli Sandığı Arşivi, Dosya No: 257502/3, Tescil No: VH. 000212.; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM**, Cilt: 3, Ankara: TBMM Yayınları, 1994, s.782-783.

¹⁹⁸ TBMM Tercüme-i Hal, HT. 346.1.6.; Başar, a.g.e. , s. 96.

¹⁹⁹ TBMM Arşivi Milletvekilleri Şahsi Dosyası, No: 347.

değiştirilmiştir. 1913 seçimlerinde Mersin'den Meclis-i Umumi azalığına seçilmiş ve I. Dünya savaşına yedek subay olarak gitmiştir²⁰⁰.

Çöken bir devletin ortaya çıkardığı siyasal ve askerî krizlerin yanı sıra ekonomik ve gündelik yaşamdaki zorlukların da bu dönemde insanları yaşam ile ilişkilerini zor hâle getirmekteydi. Adana gibi siyasi ve toplumsal çalkantıların yoğun olduğu bu zaman zarfında İsmail Safa Bey, 1917 yılında Kazime Hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Ülca isimli bir kızları ile Özcan, Sungur, Özbek isimli üç oğulları olmuştur²⁰¹.

Mondros Mütarekesi'ne göre, Çukurova bölgesinde bulunan Osmanlı ordusuna ait birliklerin terhisi ile beraber Toros Tünellerinin kontrolü İtilaf devletlerine geçmesi gerekiyordu²⁰². Fransız Albay Raymond, 25 Kasım 1918 tarihinde Adana'ya gelerek Adana'nın işgal edileceği haberini Adana Valisi Nazım Bey'e bildirmiştir. Ayrıca İttihatçı oldukları gerekçesiyle Zamir Bey, Küçük Mustafa, İsmail Safa (Özler) ve Muhtar Fikri'nin bölgeden uzaklaştırılmaları yönünde bir istekte bulunmuştur²⁰³. 21 Aralık 1918 tarihinde Çukurova bölgesi içerisinde Ermenilerinde yer aldığı Fransız birlikleri tarafından işgale uğramıştı. Bunun sonucu olarak İsmail Safa Bey ve arkadaşları Silifke dolaylarına geçmişlerdi. Yaşanan bu trajik işgal gelişmesi, evliliğin ilk yıllarında ve kız çocuğunun dünyaya gelmiş olması İsmail Safa Bey'i duygusal açıdan hassas denilebilecek tercihlere sevk etmekteydi. Yakalanma tehlikesine rağmen özellikle kızını görme arzusu karşısında geceleri gizlice Adana'ya gelerek ailesini ziyaret etmekte ve sabaha doğru Silifke'ye geri dönmekteydi²⁰⁴.

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yeniden inşa edilmeye çalışılan siyasi ve askerî gelişmeleri İsmail Safa Bey ve arkadaşları Çukurova bölgesinden takip etmekteydiler. Ankara'ya buradan büyük bir desteğin oluşması için halk arasında propaganda yapmak suretiyle destek olmaya çalışmaktaydılar. Son Osmanlı Meclisi Mebusan için yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği adayların seçilmesi için bölgede diğer İttihatçı isimler ile beraber çalışmalar yürütmüştür. Misak-ı Milli'nin kabulü ve akabinde meclisin feshini takip eden olaylar sonrasında Ankara'da

²⁰⁰ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s. 62, Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1975, s.323.

²⁰¹ **T.C. Emekli Sandığı Arşivi**, Dosya No: 257502/3, Tescil No: VH. 000212.

²⁰² A. Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara: Alfa Yayınları, 1948, s.70.

²⁰³ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s. 72.; **TBMM Tercüme-i Hal**, Dosyası No: 347.

²⁰⁴ **TBMM Tercüme-i Hal**, Dosyası No.347.

yeni bir milli meclisin oluşması fikrine kuvvetli bir destek vermiştir. Vilayetlerde yapılacak mebus seçimlerinde Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla Ahmet Remzi Bey ve arkadaşları da çalışma hâlindeydiler. Özellikle yakın arkadaşı ve milli duygularına yakinen şahit olduğu İsmail Safa Bey ile de yoğun bir yazışma teması içerisine girmişlerdir. Bu zaman zarfında Ankara’da toplanacak yeni meclise Mersin mebusu olarak İsmail Safa Bey’in seçilmesi fikrinin doğruluğu üzerine Ankara’yı bilgilendiren Ahmet Remzi Bey’in bu gayretleri neticesinde²⁰⁵ İsmail Safa Bey 8 Mayıs 1920 yılında yapılan seçimler sonucunda Mersin mebusu olarak seçilmiştir²⁰⁶. İsmail Safa’nın I. Meclis’teki çalışma arkadaşları kendisi gibi İttihat Terakki üyesi olan Muhtar Fikri ve Damar Arıkoğlu gibi isimler olmuştur²⁰⁷.

İsmail Safa Bey, Mersin mebusu seçildikten sonra Mayıs 1920 tarihinde Ankara’ya gitmiştir. 8 Mayıs 1920 tarihinde TBMM’ye katılmış ve mazbatasını alarak meclis yasama faaliyetlerine başlamıştır²⁰⁸. Adana vilayet merkezinin Pozantı’ya taşınması kararı, 5 Ağustos 1920 tarihinde gerçekleşen Pozantı Kongresi ile gerçekleştirilmiş ve İsmail Safa Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine Adana Valiliğine vekâleten atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İsmail Safa Bey’e 1920 yılında bir mesaj göndermiş ve Adana Vilayet teşkilatının görev ve çalışma esaslarını şu şekilde belirtmiştir;

“Büyük Millet Meclisi Azasından Safa Bey’e.

Adana Vilayet vekâleti uhde-i âlilerine tevdi edilmiştir. Bugünden itibaren hemen ifa-yı vazifeye mübaşeret buyrulmasını rica ederim. Vilayet merkezi şimdilik Pozantı’dır. Mersin ve Tarsus kazaları ile Karaisalı kazası, doğrudan doğruya ve müstakilen Adana Vilayetine merbut bulunacaktır. Mersin kaymakamlığı vekâletine Mersin Belediyesi eski reisi Hacı Ömer Lütfi Efendi, Tarsus Kaymakamlığı vekâletine Namrun Bucağı Müdürü Şükrü Efendi tayin edilmiş ve Karaisalı kaymakamlığı vazifesini ifa eylemekte olan sadettin Bey asaleten işbu kazaya tayin edilmiştir. Mersin kazasının merkezi Ercil, Tarsus kazasının merkezi Sıraköy’dür. Mersin,

²⁰⁵ A. Remzi Yüreğir, “Millî Mücadele’de Çukurova”, **Yeni Adana Gazetesi**, 25 Şubat 1953.

²⁰⁶ Çoker, **a.g.e.**, Cilt: 1, s.782.

²⁰⁷ İbrahim İslam, “Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, 1995), s. 44.

²⁰⁸ **TBMM Tercüme-i Hal**, Dosyası No. 347.

*Tarsus ve Karaisalı Müdafaa-i Hukuküldare heyetleri mahalli kaymakamlarının riyaseti altında olarak onlarla tevhid-i mesai edeceklerdir. İşbu üç heyet ikişer zat intikab ederek Adana Valisi nezdine gönderecekler ve işbu zatlar vali beyefendinin riyaseti altında Umum Adana Vilayeti Heyet-i Merkeziyesini teşkil edecektir”*²⁰⁹.

İsmail Safa Bey, 05 Eylül 1920 tarihine kadar sürdürdüğü Adana Valiliği görevini meclis çalışmalarını düzenleyen “devlet memurluğu ile milletvekilliğinin aynı kişide toplanması” adlı kanun ile beraber terk etmek zorunda kalmıştır. Bu kanun ile “devlet memurluğu ile milletvekilliğinin aynı kişide toplanması” yasaklandığı için İsmail Safa Bey, vali vekilliği görevinden ayrılarak milletvekili görevini sürdürmüştür²¹⁰. İsmail Safa, TBMM Bütçe, İçişleri ve Dışişleri komisyonlarında görev yapmıştır. Ancak Ata Bey’in istifası üzerine kısa süreliğine Dâhiliye Vekili ve Rifat Bey’e vekâleten Adliye Vekilliği görevlerini üstlenmiştir²¹¹.

Millî Mücadele ile ilgili faaliyetlere katılan İsmail Safa, Meclis çalışmaları dışında zaman zaman “Kuvayı Milliye Teşkilatının Tevsi ve Takviyesi” için meclisten izin istemiştir. Bu amaçla 5 Temmuz 1920 tarihinden itibaren 45 gün süre ile İsmail Safa, Dr. Eşref ve Muhtar Fikri Bey’e meclis tarafından izin verilmiştir²¹².

İsmail Safa Bey, I. TBMM’de Mersin mebusu olarak bulunmasının yanı sıra özellikle Adana ve çevresinde Kuvayı Milliye hareketi içerisinde yer aldığından dolayı Ankara’nın takdirine layık görülmüştür. Başlangıçta şahsına tevdi edilmiş olunan kırmızı madalya 21 Nisan 1925 tarihinde TBMM’de yapılan müzakereler sonucunda kırmızı-yeşil olarak yeniden belirlenmiştir²¹³. 1923 yılında yapılan II.dönem seçimlerinde Adana mebusu olarak seçilmiştir. 11 Ağustos 1923 tarihinden 1927 yılına değin milletvekili ve maarif vekili olarak mecliste bulunmuştur²¹⁴.

1927 yılında milletvekilliği görevi sona erince Adana’ya dönmüş ve burada çiftçilikle uğraşmıştır. 1937 yılında üstlendiği Adana Halkevi başkanlığını da yine

²⁰⁹ Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1970, s. 202.

²¹⁰ **BCA.**, 30.18.1.1.1.8.9.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 3, 1941, s. 467-499, Erdeha, **a.g.e.**, s.325.

²¹¹ Erdeha, **a.g.e.**, s.323.; Çoker, **a.g.e.**, Cilt: 3, s.161.

²¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 2, 1941, s. 161.

²¹³ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem**, Cilt: 2, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1993, s. 636.

²¹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 18, İ. II, 21 Nisan 1925, s. 295.

layıkıyla yapmış ve Adana’da bulunan halkın Atatürk ilke ve inkılâplarını anlamasında büyük rol oynamıştır²¹⁵. Parlamentonun VI. döneminde Seyhan milletvekili olarak görev yapan İsmail Safa Bey, 28 Haziran 1940 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucu hayata gözlerini yummuştur²¹⁶.

Siyaset ve sosyal hayatında en yakın arkadaşlarından biri olan Damar Arıkoğlu, İsmail Safa Bey hakkında şunları sarf etmiştir:

*“Dürüst, dostluğuna güvenilir, mert bir insandı. Vicdani kanaatlerini nerede olursa olsun söylemekten zerre kadar kaçınmazdı. Konuşmaları oldukça sertti. Hele kızdığı zaman gözleri fırl fırl dönerdi. Haksızlığa hiç tahammülü yoktu. Bununla beraber ekseriyetin kararına hürmetkârdı”*²¹⁷.

3.2. FİKİR HAYATI VE TBMM YILLARI

Meclisin I.II. ve VI. dönemlerinde milletvekili sıfatı ile yer almıştır. Ayrıca meclisin açık ve gizli oturumlarında konuşmalar yapmıştır. Meclis dışı faaliyetleriyle Milli Mücadele ve ülke yönetimi konusundaki düşüncelerini ortaya koymuştur. İsmail Safa, 8 Mayıs 1920 tarihinde meclis çalışmalarına katılmış ve 13 Mayıs 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa ve kabinesinin yargılanması hakkında söz almış ve açıklamaları yapmıştır;

*“Bütün Millet-i İslamiye’nin, hepinizin malumudur ki, Ferit Paşa Paris’e gittiği vakit, Adanalıları, Toros’un cenubunda bulunan Türkleri Türk addetmedi ve bizi heyet-i umumiyeyle Fransızlara peşkeş çekti. Bunun için biz Adanalılar Ferit Paşa’yı vatandaşlık hukukundan tecrid ediyoruz ve istiyoruz ki, Anadolu’nun her tarafından Türk kardeşlerimiz Kilikya’yı peşkeş çeken bir bedbahtı kendi aralarından tard etsinler... Vatandaşlık hukukundan mahrum etsinler”*²¹⁸.

22 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Çukurova’nın geleceğini ilgilendiren Londra Konferansı, Milli Mücadele döneminde en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Londra Konferansı’na katılan Fransızlar, mevcut bölgede kurdukları Cemiyet-i Hayriye teşkilatı ile işgal yönetiminden memnun oldukları gerekçesiyle halktan zorla imza

²¹⁵ Nurcan Toksoy, **Halkevleri**, Orion Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 42.

²¹⁶ **TBMM Tercüme-i Hal**, HT. 346.1.6.; **BCA.**, 30.07.76.502.2.; Başar, **a.g.e.**, s. 97.

²¹⁷ Damar Arıkoğlu, **a.g.e.**, s. 300.

²¹⁸ Çoker, **a.g.e.**, Cilt:1, s.667-671

toplamlıdır. Bu yol ile bölgedeki yönetimlerini devam ettirmek istemişlerdir. Fransızların bu çalışmaları Adana halkı tarafından duyulmuş ve büyük tepki toplamış, meclise ve matbuata protesto telgrafları göndererek durum hakkındaki şikâyetlerini belirtmişlerdir²¹⁹.

TBMM'nin 29 Ocak 1921 tarihinde gerçekleştirdiği oturumunda, Londra Konferansı'na katılacak heyet hakkında Tefvik Paşa ile yapılan haberleşme, bu oturumda görüşülmüştür. TBMM'nin 29 Ocak 1921 tarihinde yapılan oturumunda görüşülmüş ve İsmail Safa Bey, bu oturumda Padişah Vahdettin'in ve İstanbul hükümetinin tutumunun millî menfaatler doğrultusunda olması gerektiği ve ayrıca Ankara'nın milletin meşru temsilcisi olduğu üzerine bazı değerlendirmelerde bulunarak şu uzun konuşmayı yapmıştır;

“Hükümet-i milliyenin teklifatı arasında gayet mühim bir madde var: Zat-ı şahanenin Meclisimizin meşruiyetini ve milletin makedderatına bizzat hâkim olduğunu ilan etmesi talep ediliyor. Zat-ı Şahane Hükümet-i milliye tarafından bihakkin talep buyrulan bu ilanı yapmadığı takdirde ona karşı vaziyetimiz ne olacaktır... Şimdiye kadar... Hepimiz diyorduk ki, padişahımız ecnebilerin elinde esirdir. Binaenaleyh, yapılan şeylerin hiçbirisinden razı değildir. Onun için daima padişahımızın bizimle beraber olduğunu ve fakat ecnebiler elinde esir bulunduğu için irade-i şahanelerini izhara muktedir bulunmadığını söylüyorduk. Nasıl dünürsek düşünelim bu mesele heyeti umumiyemizce ve hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün zat-ı şahanenin bize karşı olan vaziyetini açık ve sarîh söylemesini teklif ediyoruz. Yani bizim meşruiyetimizi, milletin makedderatına hâkim olduğumuzu tasdik edecek kadar vaziyetini açık söylemediği takdirde ne vaziyet alacağız”²²⁰.

İsmail Safa Bey, TBMM'nin 26 Şubat 1921 tarihindeki oturumunda söz alarak, Fransa'nın Çukurova'da ki faaliyetleri hakkında şu tarihi açıklamaları yapmıştır;

“Biz öteden beri Fransızları cidden medeni bir millet zannederdik. İçimizden birçoğumuz da onların medeniyetini, irfanını, hayatını taklit

²¹⁹ Yeni Adana, 22 Şubat 1921, Sayı 57/62, 12 Mart 1921.

²²⁰ TBMMZabıt Ceridesi, Cilt: 7, 29.01.1921, s. 413.

etmeyi yenilik zannederdi. Fakat efendiler, Fransızlar bu iki sene içerisinde dünyanın en aşağı, en zalim, en barbar bir milleti olduğunu gösterdiler... Adana'ya memur- zabıt namı altında eli kanlı, ... Kalpsiz... Hırsız insanlar gönderdiler... Bütün Avrupa'nın ve Fransızların zannı hilafına... Hiç beklenmeyen bir saatte oradaki kardeşlerimiz silaha sarıldı... O havalı halkı memleketleri kurtuluncaya kadar silahı bırakmayacaklardır... Bu havalideki mücadele tarihi, memleketimizin ve ırkımızın en yüksek bir tarihinin parçasıdır... O şanlı tarih parçası hiçbir vakit en şen'i, en hafif bir iftiraya maruz kalmasin"²²¹.

TBMM ile Fransa arasında 1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye- Suriye sınırı çizilmiş ve Fransız işgal kuvvetlerinin Çukurova'yı tahliyesi gerçekleşmiştir. Ankara Antlaşması'nın maddeleri, TBMM'nin 12-18 Ekim 1921 tarihleri arasında yaptığı gizli oturumlarda görüşülmüştür. İsmail Safa Bey, bu oturumlarda söz alarak Çukurova bölgesinin Halep ile ticaretinin ve Mersin'den Diyarbakır'a ya da Harput'a gidecek demiryolu ağının Suriye'den geçişi konusunun düzenlenmesi talebinde bulunmuştur²²².

Fransa ile yapılacak itirafname hakkında TBMM'de 18 Ekim 1921 tarihinde gizli oturum gerçekleştirilmiştir. Bu gizli oturumda Misak-ı Milli kavramının ehemmiyeti, taşıdığı tarihsel ve de ideolojik bağlamları hakkında İsmail Safa Bey söz alarak fikirlerini beyan etmiştir. Ayrıca Türkiye için ileride bir siyasi mesele hâline gelecek olan Hatay ve İskenderun'un anavatana dâhili konusunda da şu değerlendirmelerde bulunmuştur;

"Elimizde bir tek neferimiz olmadığı günde, bütün dünya zulmüne karşı halkımızı müdafaa için bir çizmiştir. Bunun adına Misak-ı Milli demiştik. Bu programı çizerken en çok güvendiğimiz... Halkımızın kuvveti, kudsiyeti, ulviyeti idi. Fransızlarla yapılan itirafname Misak-ı Milli'ye muvafik değildir. Çünkü hudud-ı millimiz dâhilinde kalması lazım gelen iki yüz elli bin Türk bir Anadolu'dur, bir Türkiye'dir... İskenderun'un Anadolu'ya, Anadolu'nun İskenderun'a çok ihtiyacı vardır. İskenderun ve havalisi Türk olduğu için, Misak-ı Milli'ye dâhil olduğu için bizden

²²¹ TBMMZabıt Ceridesi, Cilt: 8, 26 Şuabt 1921, s. 444.

²²² TBMMGizli Celse Zabıtları II, 1984, s. 314.

ayrılmaz... Anadolu yaşamak istiyorsa, iktisaden hür olmak istiyorsa... İskenderunsuz yaşayamaz. İskenderun Anadolu'ya lazımdır. İskenderun Türk olmayıp da Arap olsaydı, Fransız, Alman olsaydı bize yine lazımdı”²²³.

İsmail Safa Bey, Adana ve çevresinin işgalden kurtarıldıktan sonra karşılaştığı problemlerin çözümünü yakından takip etmiştir. İsmail Safa Bey, bölgedeki diğer milletvekilleri ile birlikte TBMM başkanlığına 5 Kasım 1921 tarihinde bir dilekçe vermiştir. Dilekçede;

“İşgalden kurtulan Adana ve havalisi hakkında mesail-i harbiye dolayısıyla mahall-i muhtelifede bulunan muhacirinin bir an evvel memleketlerine sevklerinin temini; etfal, eytam ve aceze-i nisvanın iskân ve iaşeleri ile ordu yedinde bulunan hayvanattan bir kısmının oralara sevk, yemekleri, tohumluk ve alat-ı ziraiyenin hükümet depolarından itası” gibi isteklerde bulunmuştur²²⁴.

İsmail Safa Bey ve arkadaşlarının ilgili başvurusu üzerine, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti 15 Aralık 1921 tarihinde Adana muhacirleri için 10.000 liralık bir ödenek oluşturulmasına sebep olmuşlardır. Muhacirler için harcanacak yekûn meblağ daha sonra vilayet idaresine havale edilmiştir. Ayrıca İsmail Safa Bey’in girişimleri neticesinde, Çukurova bölgesi dâhilinde kullanılmak için İktisat Vekâleti tarafından 17 Aralık 1921 tarihinde 9054/1227 numaralı tezkere ile tohumluğun tedariki için Adana’ya 30, Mersin livasına 10, Kozan livasına 10, Antep’e 30 bin liralık tohumluk havalesi sevk edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin 06 Ocak 1922 yılı 969/29853 sayılı yazısı ile: “ziraat mesailinin teshili, etfal ve eytam ve aceze-i nisvanın iskân ve iaşesi için, ziraat, tohumluk ve yemeklik ve alat-ı ziraiyenin hükümet depolarından” karşılanması istenmiştir²²⁵.

30 Ocak 1922 tarihinde Meclis başkanlığına telgraf çeken İsmail Safa ve arkadaşları, bölgenin işgalden sonra zahire sıkıntısı çektiğini ve “hariçten gümrük, dâhilden vaziyet bahanesiyle Adana’nın kapılarının kapandığından, ekmek fiyatlarının işgal döneminin bile iki katına çıktığından” şikâyet etmişlerdir²²⁶.

²²³ TBMMGizli Celse Zabıtları II, 18 Ekim 1921, s. 366-367.

²²⁴ TBMMZabıt Ceridesi, Cilt: 14, Şubat 1921, s. 87.

²²⁵ TBMMZabıt Ceridesi, Cilt: XVI, s.80-81.

²²⁶ TBMMZabıt Ceridesi, Cilt: XVI, s.169.

Lozan görüşmeleri, bölge ile ilgili sorunların gündeme geldiği bir başka dönemdir. 1922 yılı sonlarına doğru TBMM’de barış şartları ile ilgili gizli ve açık oturumlar gerçekleşmiştir. Maarif Vekili ve Mersin Mebusu İsmail Safa Bey, gizli oturumlarda bir konuşma yapmış ve Antakya, İskenderun, Beylan-Reyhaniye ve bölgesinde yaşayan Türklerin kurtarılması talebinde bulunmuştur²²⁷. İsmail Safa, Millî Mücadele’nin, Avrupa’nın ve Hatay meselesinin görüşüldüğü oturumlarda şu konuşmayı yapmıştır;

“Arkadaşlar, bu muntıkanın (Hatay ve çevresi) büyük davamıza ve büyük yurdumuza bu kadar kuvvetli rabitası, bu kadar yüksek fedakârlığı olduğu halde maatteessüf bir sene evvel imza ettiğimiz bir itilaf ile bunlara karşı vefasızlık gösterdik... İçim sızlayarak onlara karşı vefasızlık ettiğim(den) gayet acı duymuşum... Bizim davamız üzerinde muvakkaten dahi olsa ter ettiğimiz, vefasızlık gösterdiğimiz bu insanlar o günden sonra dahi anavatanın kurtarılması için lazım gelen her fedakârlığı, her ızdırabı göğsüne çekmiştir... Fransızlarla yaptığımız itilaf dolayısıyla... Bu insanlara sabrediniz, sükût ediniz. Buralarda Fransız idaresi teşekkül etsin ve tek Fransız neferinin girmediği bu yerlere bırakınız Fransızlar girsin dedik. Büyük Millet Meclisinin sırf büyük vatana ait endişeleriyle ortaya konulan bu arzuya o muntıka baştanbaşa hürmet etti... Avrupa’da yapacağınız sulh muahedesinde bu muntıkanın isimleri de dâhil olmazsa Anadolu’nun, büyük Türkiye’nin, Büyük Millet Meclisi’nin beklediği sulh yoktur ve her zaman kargaşalık olacaktır...”²²⁸

İsmail Safa Bey, konuşmasının devamında işgal altındaki bölgeden TBMM’nin sorumlu olduğunu, Hatay ile ilgili oluşan soruna önem verilmediğini belirtmiştir. Ayrıca Avrupalı devletler ve özellikle Fransa, Doğu toplumlarını küçümsemiş olsa da Türklerin istiklal ateşini tüm insanlık için yaktığını belirtmiştir.

“Avrupa Şark’ı ve bilhassa Türkleri kendi milletinden aşağı, gayri medeni addetmiştir... Biz Avrupa kadar zengin değiliz... Avrupa kadar vesaitimiz yoktur... İrfanımız yoktur. Fakat Avrupa’da yaşayan milletlerden daha yüksek fazilet sahibiyiz ve kalplerimiz Avrupa’daki milletlerden daha

²²⁷ Yeni Adana, Kasım 1922, Sayı: 423.

²²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: XXIV, Ankara, 1960, s.370.

ziyade insanlık hissiyle çarpılmaktadır... Türk Milleti yalnız... Kendi davası için silahını çekmemiştir. Bu dünyada insanların layık olduğu hürriyeti, istiklali almak için çekmiştir... Bu dava hem bizim hem bütün insanlığın davasıdır... Hülasa arkadaşlar, ben heyet-i Murahhasımıza şunu arz etmek istiyorum ki, biz borçsuz, ekalliyetsiz, istiklali tamam, hudutlarında mazlum ve zincir sesi olmayan bir vatan ve buna layık bir sulh muahedesi istiyoruz”²²⁹.

İsmail Safa Bey, 1920-1923 yıllarında Adana mebusu olarak I. TBMM çatısı altında faaliyetlerini daha çok “1. Grup” içerisinde yer almak suretiyle icra etmekteydi. Süreçle beraber 1. Grubun Mustafa Kemal Paşa’nın direktifleri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ismini almasıyla İsmail Safa Bey bu grup içerisinde yer almaya devam etmiştir. İsmail Safa Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya olan yakınlığını ortaya koymuştur. Grubun Esas Defteri’nin 15 Mayıs 1921 tarihli kaydına göre İsmail Safa Bey grup üyesi olarak gözükmektedir²³⁰. Ayrıca Grubun 11-30 Kasım 1921 tarihli umumi heyet toplantılarında Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmiştir. 18-23 Temmuz 1922 tarihleri arasında yapılan Yönetim Kurulu seçimlerinde ise kâtip üye olarak seçilmiştir²³¹.

3.3. ADANA HALKEVİ BAŞKANLIĞI

Cumhuriyet’in ilanı ve inkılâplar süreciyle beraber yeni Türkiye’nin çağdaş medeniyetler seviyesine yükseltilmesi için hem merkezde hem de Anadolu taşrasında önemli çabalar söz konusuydu. Bu modernleşme hareketlerinden bir tanesi de toplumsal yapının ve de gündelik yaşam tarzlarının değişimini amaçlayan Halkevlerinin kurulması olmuştur. Halkevleri, halkın bilinçlenmesi ve gerçekleştirilen inkılâpların benimsetilmesi bakımından da öncü bir rol oynayacaktır. Bu süre zarfında özellikle halk kitlelerinin eğitilmesi ve Cumhuriyet ideolojisini anlaması amacıyla 1932 yılında kurulan Halkevleri, ilk başta 14 merkezde açılmıştır. Toplumsal değişimin merkeze alındığı ve bu konuda Halkevlerine yüklenen misyon çerçevesinde şube sayısı artmıştır. Anadolu’da açılan önemli bir halkevi şubesi de Adana Halkevi olmuştur. Adana Halkevi, bölge halkının katılımı ile 24 Şubat 1933 tarihinde açılmıştır. Açılışından

²²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: XXIV, Ankara, 1960, s.370.

²³⁰ Çoker, a.g.e. , Cilt: 1, s. 304.

²³¹ Çoker, a.g.e. , Cilt:1, s. 298-300.

itibaren yoğun sosyal, eğitim ve kültürel çalışmaları yürüten Adana Halkevi, Ankara'nın da yörenin kozmopolit yapısından dolayı özellikle ilgilendiği bir şube niteliğindedir. Adana Halkevi Şube Başkanlığı, 1937-1938 yılları arasında CHP Genel Sekreterliğinin onayıyla İsmail Safa Özler'e tevdi edilmiştir²³².

Özler'in Adana Halkevi başkanlığı kısa bir döneme denk gelmekte olup bu süre zarfında sosyo-kültürel ve eğitim ile ilgili çalışmalara devam edilmiştir. Ancak bu süre zarfında Çukurova bölgesindeki diğer halkevleri şubelerinde de bulunacak olan Hars Komiteleri 9 Mart 1937 yılında "Hars Komiteleri" kurulmuştur. Bu komitelerin kurulmasında İsmail Safa Bey'in önemli bir etkisi söz konusudur. Bu kısa dönem için Adana Halkevi'ne başkan seçilmesinde, Ankara için ana gaye kesin ve belirgin bir durumdaydı. Çünkü İsmail Safa Bey hem bölgeyi iyi tanımaktaydı hem de maarif vekâletinde bulunmuş olmasının da etkisiyle, bu çevrede yaşayan farklı etnik kimliklerin Türkleştirilmesinde izlenilecek gerekli eğitim, öğretim ve de okullaşma aşamalarını ilk etapta sağlıklı yürütebilecek bir isim olarak görülmekteydi²³³.

"Hars" kelimesi, Türkçülüğün önemli bir ismi olan Ziya Gökalp tarafından isimlendirilmiş ve "kültür" kelimesinin yerinde kullanılmıştır. Arapça bir kelime olan "hars", "çift sürmek, tarla işlemek" anlamlarına gelmektedir²³⁴.

Ankara merkezli yeni cumhuriyet rejimi, 1923 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nden devir alınan nüfusu, muasır medeniyetler seviyesine yükseltmek ve seküler/laik Türk kimliği çerçevesinde eğitmek için birtakım uygulamaları devreye koymuştur. Bu uygulamalar, erken cumhuriyet yıllarında daha çok Türkçe dışında bir dil konuşan gruplar üzerinde uygulanmıştır. Türkçü nitelikli bu politikalar, 1930 yılından sonra devletin gayri-Türk Müslüman halk üzerinde de uygulanmaya başlanmıştır. 1927 yılında bu durum, "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası ile hızlanmıştır. Ayrıca Başvekil İsmet İnönü, CHP'nin toplanan 4. Kongresi'nde bir konuşma yapmış ve konuşmasının devamında; "Bundan sonra susmayacağız. Bizimle

²³² Nurcan Toksoy, a.g.e., s. 42.;

²³³ Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, s. 11-443, İrşad Sami Yuca, "Tek Parti Dönemi Ulusçu Politikalarına Bir Örnek: Çukurova Bölgesi Hars Komiteleri (1937-1939)", **Route Educational and Social Science Journal**, Vol. 2(3), July 2015, s. 36-57.

²³⁴ Şemsettin Sami, **Kamus-i Türki**, Ankara: TDK yayınları, 2010, s. 431.

beraber yaşayan bütün vatandaşlar Türkçe konuşacaklar” diyerek Kemalist rejimin bu konudaki tavrını ve hassasiyetini ortaya koymuştur²³⁵.

19. yüzyıldan itibaren merkezileşmiş devletler, siyasi sınırları içerisinde yaşayan halkı bütünleştirmek ve uluslaştırmak amacıyla büyük çabalar sarf etmişlerdi. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti de, 1930 yılından sonra anadili Türkçe olmayan kitlelerin arasında gündelik konuşma dili ve eğitim dili açısından Türkçe konuşulmasını Ulus-Devlet²³⁶ olmak yolunda ilk ve vazgeçilmez adımlardan biri olarak görmüştür. Nitekim, Çukurova bölgesinde Adana, Seyhan ve İçel çevrelerinde yaşayan Kürt, Nusayri ve diğer gruplara Halkevleri bünyesinde kurulan Hars Komiteleri vasıtasıyla propaganda çalışmaları yürütülmüştür. Özellikle Hatay Meselesi ile ilintili olarak bölgede yaşayan Nusayri nüfusa dönük “Eti Türkleri” kavramı ortaya atılmıştır. Arapça konuşan halkı, Ulus-Devlet olmak ve Türkçe konuşulmasını sağlamak amacıyla Ulus Mektepler/Dershaneler açılmış ve ayrıca Halkevleri bünyesinde farklı yaş gruplarına dönük olarak Türkçe kurslar verilmiştir²³⁷.

3.4. MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İLİŞKİSİ

Mustafa Kemal Paşa, İsmail Safa'nın Maarif Vekilliği döneminde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve TBMM'de eğitim ile ilgili birçok konuşma gerçekleştirmiştir. Yeni Türk eğitim sisteminin hedefleri hakkında önemli açıklamalar yapmıştır.

Kurtuluş savaşı zaferinden sonra Alaşehir'de yaptığı konuşmasında, yeni Türkiye'nin kazanacağı zaferlerin savaşlarla değil, bilimsel çalışmalar ile olacağını belirtmiştir²³⁸. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında ülkede daha sağlıklı ve verimli bir zemin hazırlanana kadar eğitim ile ilgili çalışmaların örgütlü bir biçimde ilerlemesini istemiştir. Ayrıca bu konuşmasında eğitim kurumlarının tek elde toplanmasını isteyerek kadın ve erkek bütün herkesin eğitimden yararlanmasını istemiştir.

²³⁵ Soner Çağaptay, “*Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 260.

²³⁶ Ulus-Devlet Kavramı, daha detaylı bilgi için bkz.: Y. Furkan Şen, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri e Ulus Devlet**, Ankara: Yargı Yayınevi, 2004, s. 57.

²³⁷ “*Cumhuriyet Halk Partisi Hars Komiteleri Talimatnamesi*” için bkz; İrşad Sami Yuca, “*Tek Parti Dönemi Ulusçu Politikalarına Bir Örnek: Çukurova Bölgesi Hars Komiteleri (1937-1939)*”, **BCA**, 490.1.584.17.3.

²³⁸ **Cumhurbaşkanları Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1946, s. 3-4.

“*Maarifin gayesi milli iktisattır*” görüşü, milli mücadele döneminde eğitim sisteminin temel politikalarından biri hâline gelmiştir. Bu nedenle her maarif vekili, eğitimdeki bu hedefi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Erken Cumhuriyet yıllarının ilk maarif vekillerinden biri olan Hamdullah Suphi, bu konuda daha da ileri gitmiş ve tüm okulların görev ve amacının işçi yetiştirmek olduğunu dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, üretime dönük bir eğitim sisteminin kurulmasına yönelik olarak zaman zaman görüşlerini bildirmiştir. 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresinde yapmış olduğu konuşma bu görüşlerin en önemlisidir. Ayrıca 1.3.1923 tarihinde TBMM’nin birinci dönem dördüncü toplantı yılını açarken yapmış olduğu konuşmada da eğitim konusuna ehemmiyet vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, İzmir İktisat Kongresinde yapmış olduğu konuşmada, okullarda eğitim gören çocuklara ticaret, tarım, endüstri gibi alanlarda etkin olmalarını sağlayacak eğitimler verilmesini istemiştir²³⁹.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM’nin açılış konuşmasında üretici insan yetiştirilmesi konusunda şunları vurgulamıştır;

*“...Efendiler, terbiye ve tedriste tatbik edilecek usül, malumatı insan için fazla bir süs, bir vasıta-i tahakküm yahut medeni zevkten ziyade, maddi hayata muvaffak olmayı temin eden ameli ve kabili istimal bir cihaz haline getirmektir. Maarif vekâletiniz bu esasa ehemmiyet vermektedir”*²⁴⁰.

Atatürk’ün eğitim ile bu görüş ve direktifleri İsmail Safa ve ondan sonraki Maarif vekilleri için bir düstur olmuştur. İsmail Safa, Atatürk’ün bu konuşmasından sonra tüm okullara bir genelge göndermiş ve bütün muallimlerden Atatürk’ün bu görüşlerine uyarak hareket etmelerini bildirmiştir²⁴¹.

3.5. İTİDAL GAZETESİ VE İSMAİL SAFA

İsmail Safa Bey, 1908 yılında Mülkiye Mektebi’ni bitirdikten sonra Adana’da Maiyet memuru olmuş ve II. Meşrutiyet döneminin hareketli düşünce hayatına dâhil olmuştur. İttihatçı fikirler ile Mülkiye Mektebi yıllarında tanışmıştır. Ayrıca bu fikirleri benimsemiştir. İsmail Safa, Adana’ya döndükten sonra İttihat Terakki Cemiyeti’nin yayın organı olan “*Hayat*” gazetesinde yazı işleri müdürü olmuştur. 1908 yılında

²³⁹ Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, Haberler- Belgeler-Yorumları**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 255.

²⁴⁰ **CBMEBSD**, Cilt 1, s. 13.

²⁴¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Mart 1923.

yayınlanan “İttidal” ve 1909 yılında yayınlanan “Duman” gazetelerinin de imtiyaz sahibi olmuştur. Bu gazeteler, İttihat Terakki’nin yayın organı niteliğinde olmakla beraber siyasi gazetelerdir²⁴².

II. Meşrutiyet’in ilanı ile beraber Ermeniler başta olmak üzere Çukurova’da yaşayan gayrimüslimler hareketlenmiş ve 1909 yılında Adana’da Ermeni olaylar başlamıştır²⁴³. Adana’da gerçekleşen olaylar nedeni ile Kumandan Ferik Mustafa Remzi Paşa ve Vali Cevad Bey’in görevlerine son verilmiştir. Mevcut bölgede gerçekleşen olayların soruşturulması için günümüzde Yargıtay ve Danıştay olarak görev yapan Şuray-ı Devlet Mahkemesi Faik Bey ile Selanik adliye müfettişi Artin Efendi’den oluşan bir inceleme heyeti oluşturulmuş ve bu heyet tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Raporda şu bilgilere yer verilmiştir;

“...azledilmiş olan Cevad ve Asaf Beylerle, Kumandan Ferik Mustafa Paşa’nın, gerek hadisenin zuhurundan evvel, gerek zuhur ile devam ettiği esnada vazife-i memuriyetlerini layıkıyla ifa ve Tedabir-i lazime ve ciddiye-i meniye’nin ittihazına itina etmeyerek, Müslim ve gayri Müslim ahali arasında gayet feci ahvalin tevsiine sebep oldukları ve ahaliden Bağdadi Abdülkadir ve Boşnak Salih ve İhsan Fikri ve İsmail Safa Efendilerin teşvikat ve neşriyat-ı asayiş-i şeknenede buldukları tebeyyün etmiş olduğundan gerek memurinden, gerek ahaliden sui hal ve hareketleri tebeyyün edenler haklarında... Adana’da müteşekkil Divan-ı harbde serian taht-ı muhakemeye alınmaları...”

Hazırlanan bu rapora göre, İhsan Fikri Bey, Boşnak Salih Efendi ve İsmail Safa (Özler)’in halkı kışkırtıcı yayınlar yaptıkları ve ittihat terakki yanlısı oldukları gerekçesi ile Divan-ı Harb’de yargılanmaları istenmiştir.

Vatanseverlik ve millet kavramlarının İsmail Safa Bey de çok güçlü bir şekilde var olduğu TBMM’de sarf ettiği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Adana’da hakikaten birkaç namussuz ve soysuz bedbaht insanlar Fransa hesabına çalışmaktadır... Bu insanlar ırkımızdan değildir... O

²⁴² İsmail Tevfik, **Adana Vilayeti Matbuatı**, Hariciye Vekâleti Harici Matbuat ve Tercüme Şubesi Yayınları, İstanbul, 1932, s.19.

²⁴³ Detaylı bilgi için bkz; İsmet Parmaksızoğlu (Hz.), **1909 Ermeni Olayları ve Anılarım**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

memleketin halkından değildir... Bir parça ruhunda kalbinde İslam hissi taşıyan, bir parça tarihine, ırkına, mazisine merbut olan bir insan hiçbir vakit önünde can vermek istediğimiz yüksek bir bayrağa paçavra diyemez. Kurtarılan yerlerin ihtiyacına hükümet kâfi gelemiyor. Adana'da... Fransızların işgali zamanında memleketi terk eden halkın bütün emvali içeride kalmış ve maatteessüf çok münasebetsiz ve hain harekette bulunan insanlarla beraber Ermeniler tarafından yağma edilmiştir... Hükümetle beraber... Adana'ya girmiş olan Adliye mahkemeleri maatteessüf halkın bu davalarından en küçüğünü bile halledememiştir... Hükümet, elindeki vesait ile ve teşkilat-ı tabiiye ile bu işi... Temin edemez, Meclis... Halkı alacaklarının arkasında ve uzun müddet aylarca mahkeme kapılarında süründürmeyecek şekilde çare aramalıdır”²⁴⁴.

İtidal Gazetesi, Adana'da 5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909 yıllarında yayınlanan yerel bir gazetedir. II. Meşrutiyet sonrasında Adana'da yayınlanan ilk gazete olması açısından önem taşımaktadır. Gazete, II. Meşrutiyet öncesinde Adana'ya sürgün edilmiş Mehmet İhsan tarafından çıkarılmıştır. Gazetenin sorumluluğunu ise Mehmet İhsan ve Ahmet Muhtar adında iki İttihat ve Terakki üyesi aydın genç üstlenmiştir. Bu iki aydın genç daha sonra İhsan Fikri ve Muhtar fikri isimleri ile yazılarını yayımlamışlardır. Gazetenin yazarları arasında; İhsan Fikri ve Muhtar Fikri (Gücüm) Beyler dâhil olmakla beraber Adana Vilayet (Seyhan) Gazetesi Başyazarı Sadi, Ermeni Yazar-muallim Artin Arslanyan, Burhan Nuri, Tarsus Dava Vekili Abdülhamid, Adana Vilayeti Maiyet Memuru İsmail Safa (Özler), Hafız Tevfik, Çörekçi zade Kadri, Tarsuslu İsmail Hakkı, C.S. , Arif zade Esad vb. aydınlar bulunmaktaydı. Ayrıca bazı lise öğrencileri zaman zaman gazetede yazı yazma imkânı bulabiliyorlardı²⁴⁵.

Tez çalışmasının ana konusu olan İsmail Safa Bey'in de İtidal gazetesinde yazıları bulunmaktadır. İsmail Safa'nın gazetede yayınlanan yazılarına bakarak onun düşünce dünyasını aydınlatmak amaçlanmıştır. İsmail Safa, Ermeniler arasında bağımsızlık arzusunun yaygın olduğunu düşünen kişileri ilk başta hayalcilikle suçlamıştır. İsmail Safa'nın bu tutumu yakın çevresi arasında büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır.

²⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 8, 26.02.1921, s. 444.

²⁴⁵ Ahmet Uçar, Selman Soydemir, Kemal Erkan, **Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908- 31 Temmuz 1909)**, Cilt: 1, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 1- 39.

Ancak Ermenilerin büyük bir kargaşa çıkarması ile beraber İsmail Safa Bey “Müthiş Bir İsyân” başlıklı meşhur yazısını yazmıştır. İsmail Safa’nın bu yazısı gazetenin kapanmasına neden olmuştur. Safa’nın “ Müthiş Bir İsyân “başlıklı yazısı şu şekildedir;

“...Bu olmamalıydı ve olmayacaktı. Heyhat ki Ermenilerin kalplerinin derinliklerinde birikerek kükreyen, köpüren ve çılgınca bir isyan feveranı ile an be-an kaban, nihayet felakete çağırın gürültüleriyle, hasta ve uğursuz çılgınlıklarıyla tuğyan eden hırs ve istiklal seli memleketi harap etti. İki gün evvel parlak, şaşalı bir istikbalin, büyük bir medeniyetin kurulması kutlamalarına koşmak isteyen ve o yolda hazırlanan Adanalılar, işte şu saat gözler önüne serilen yürekleri yakan manzara-i vahşet ve kanlı faciaları seyretmek zorunda kalmaları karşısında titriyor, çırpınıyorlar.”²⁴⁶

İtidal gazetesinin 34. Sayısında Adana olaylarına değinilmemiş ve asıl tehlikenin İstanbul’da yaşanan “İrtica Vakası” (31 Mart Olayı) olduğuna ve Adana’daki olayın onunla kıyaslanamayacağı vurgulanmıştır. Gazetenin 28 Nisan 1909 tarihinde yayınlanan 35. Sayısında ise Adana konusu yer almıştır. “Safahat-ı İhtilal” başlıklı yazı ile Ermeni olayları hakkındaki yazı serisi bu sayıda da devam etmiş, özellikle Mersin ve Osmaniye başta olmak üzere Adana dışında yaşananlar gündeme gelmiştir²⁴⁷.

İsmail Safa, gazetenin aynı sayısında “Netice-i İhtilal” başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu yazısında,“Heyhat ki o isyan ve ihtilal ateşi servet ve varlığımızı, canlılığımızı, hepsini, hepsini mahv ve yok ederek halkı dehşetli, sonu olmayan bir yokluk içine attı” diyen İsmail Safa Bey kendilerinin bütün çıplaklığı ile yaşanan gerçekleri yazdıklarını, ancak bazı Ermeni papazların Adana valiliğine giderek sert bir dille İtidal gazetesini yalan ve uydurma haber yazmakla suçladıklarını, özellikle de “geçici mütareke sağlanmıştır” cümlesinden rahatsız olduklarının anlaşıldığını belirtmiştir.

İsmail Safa Bey yazısında Ermenileri “evlerini, dükkânlarını, fabrikalarını, mabetlerini; martin, mavzer cephanelerle, dinamit ve bombalarla doldurmakla ve damlarda istihkâmlar yaparak, duvarlarda mazgal delikleri açarak Keban’dan, Zeytundan, Harput’tan, Haçin’den getirdikleri fedailerle Osmanlı askerine kurşun sıkmakla” suçlamış, “bazı müfsit ve hain Ermenilerin hayalhanelerinde yaşattıkları

²⁴⁶ İsmail Safa, “Müthiş Bir İsyân”, **İtidal**, No: 33, 7 Nisan 1909, s. 1-2.

²⁴⁷İsmail Safa, “Safahat-ı İhtilal”, **İtidal**, No: 35, 15 Nisan 1909, s. 3-4.

Ermenistan Krallığı hiçbir zaman ve hiçbir şekilde, emin olsunlar kurulamaz ve kurulmayacaktır” sözleri ile Ermenilerin bağımsızlık hayallerinin eseri olduğunu vurgulamıştır. Yazının devamında olayların bir an önce bitmesi gerektiğini de şu sözlerle temenni etmiştir;

*“Artık yetişir, ikinci bir felaketten sakınmak, kurtulmak arzu olunuyorsa namuslu yaşamayı öğrenmeli, ihtilalci fikirlerin vatanı harabeye sevk edeceğini anlamalıyız. İşte bu yolda hareket edersek maziye mümkün olduğu kadar unutmaya çalışırsak; o vakit rahat ve mesut olabiliriz. Yoksa aramızdaki ihtilafları ecnebi parmağıyla şiddetlenmeye, haksızlığa, hıyanete karşı adeta bağımlılık göstermeye kalkışırsak hiçbir zaman, evet hiçbir zaman rahat göremeyiz.”*²⁴⁸

İsmail Safa, yıllardır komşu olan bu iki milletin (Müslümanlar ve Ermeniler) karşı karşıya gelmemelerini, Osmanlı Devleti’nin adaletine inanmalarını ve sorunların asıl sahiplerini devlete bırakarak sarılıp kucaklaşmayı öneriyordu. Böylelikle iyi düşünceler ışığında hep beraber medeniyet sahasında ilerlemeyi temenni ediyordu.

İhsan Fikri Bey, İtidal gazetesinin 33. sayısında yayınlanan yazılarından dolayı Ermeni gazetelerinin, Ermeni siyasetçi ve din adamlarının hedefi hâline gelmiştir. Nitekim Ermeni papazlar, 27 Nisan 1909 tarihinde Adana valiliğine giderek İhsan Fikri Bey ve kalem arkadaşlarını şikâyet etmişlerdir²⁴⁹. Ayrıca İstanbul’da Ermenice yayınlanan Jamanak gazetesi 1909 yılı nüshasında “*Ermeni Gazeteleri ve Adana’da Neşredilen İtidal Gazetesi*” başlıklı bir yazı yazarak İtidal gazetesini ve İhsan Fikri Bey’i hedef gösterdikten sonra gazetenin kapanması gerektiğini savunmuşlardır²⁵⁰.

Tanin gazetesinin 8 Haziran 1909 tarihinde Le Liberal gazetesinden yaptığı alıntı ve çeviriye göre, İstanbul’da ki Ermeni Patrikhanesi adına bölgeye giden Sarki Suin Efendi başkanlığındaki komisyon raporunda da İtidal gazetesinin Türkleri tahrik edici yayınlarından dolayı kapatılması gerektiği vurgulanmıştır²⁵¹. Bunun üzerine bölgedeki olayları incelemek için Tekirdağ mebusu Babikyan görevlendirilmiştir. Babikyan’ın incelemeleri sonucu İttihat ve Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınlanan açıklamalarına

²⁴⁸ İsmail Safa, “Netice-i İhtilal”, *İtidal*, No: 35, 15 Nisan 1909, s. 1-2.

²⁴⁹ İsmail Safa, “Netice-i İhtilal”..., s. 1-2.

²⁵⁰ Uçar, Soydemir, Erkan, *Adana İtidal Gazetesi*, Cilt: 1, s. 45.

²⁵¹ Uçar, Soydemir, Erkan, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 45.

göre İhsan Fikri ve İtidal gazetesi suçlu bulunmuştur. Ayrıca İhsan Fikri'nin, Divan-ı Harb'de yargılanması gereken biri olduğu belirtilmiştir²⁵². İhsan Fikri Bey'in "Teftiş Heyeti Raporu" kapsamında tutuklanması ve Divana-ı Harb'de yargılanması Meclis-i Mahsus-ı tarafından karar bağlanmıştır. İtidal gazetesinde verilen habere göre, Abdülkadir Bağdadi, Boşnak Salih, İhsan Fikri ve İsmail Safa Beyler asayiş bozma ve yazılarından dolayı Teftiş kurulu raporu sonucu Bakanlar Kurulu kararı ile Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmaları istenmiştir. İhsan Fikri Bey, tutuklandıktan sonra serbest bırakılması konusunda birçok dilekçe yazmış ama herhangi bir cevap alamamıştır. Ayrıca Konya'da sürgünde bulunduğu süre boyunca hastalıklarla baş etmeye çalışmış, en sonunda da Beyrut'ta sürgün hayatı yaşarken vefat etmiştir²⁵³.

Adana'da kalabalık yerlere asılan bazı afişler İsmail Safa Beyi rahatsız etmiştir. Bu afişler Osmanlı Devleti lehine birtakım düşünceleri tasvir etmiştir. İtidal gazetesindeki yazısında bu afişlere değinen İsmail Safa Bey;

*"Birkaç gündür kahvehane kapılarına, dükkân duvarlarına ve sair memeri-nas olan mahallere ma'lul bir hissin ilcaat-ı menşumu ile yapıştırılan ilanları, cemiyet-i beşeriye efradından birinin kıymeti insani yesiniderekey-i pestiye indirmek maksadı makduhuyla yazılmış ve bu hareket her demi menfurun sitayiş siyahını, ufunetdar kalplerin istifragatı müntinesinde görmek hülyayı hayvaniyesiyle karalanmış rezaletnameleri okuduk"*²⁵⁴.

İsmail Safa Bey'in entelektüel görüşleri dünya sorunlarını da içeriyordu. Öyleki Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile ilgili itidal gazetesindeki yazısında dönemin siyasi konjonktürünü değerlendirmiştir. Bu süreci hem Osmanlı'dan kopuş hem de Rusya ve Almanya özelinde değerlendirmiştir. Özellikle O. Von Bismarck'ın siyasi rolünü aktaran İsmail Safa Bey dönem siyasetinde aldığı kararlarla dünya düzenini etkilediğinden bahsetmiştir.

"Fakat hasta, namemül, gayrimuntazam bir zinde-gi-i celadette ayağa kalktı, Bulgaristan'ın da bütün ümitleri, garamı menhus kırıldı ve söndü.

²⁵² Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 74.

²⁵³ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana İtidal Gazetesi**, Cilt 1, s.46-55.

²⁵⁴ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana İtidal Gazetesi**, Cilt 1, s. 98.

İşte bugün Bulgaristan'ın, şuleyi hırs ve istilasının son nar-ı meşumu, hareketi mezbuhanesinin bakiyyi asar-ı me'yusu da ilanı istiklal şeklinde nazargah-ı insaniyete konulmuştur. Lakin biz o şek-li na'meşru'un –setreyi nazrafiribini kaldırarak- bütün bozukluk ve biçimsizliğini herkese göstereceğiz ve muvaffakta olacağız. Bugün Almanya, tasvib-kar sükûnuyla, Avusturya ve Macaristan ise tehdit amisahd-şiken tecavüz-i fiilisiyle Bulgaristan Amalini okşamak istiyor. Artık millet Osmanlılar, dostunu düşmanını öğrenmeli, öğrenmeli de evvelkiler için hürmet, diğerleri hakkında da husumet beslemelidirler”²⁵⁵.

İsmail Safa Bey memleket olarak birlik vurgusuna çokça değinmiştir. Yer yer ağır ithamlarda bulunduğu da olmuştur. İtidal gazetesindeki bu yazısında birlik çağrısı yaparak halkın hep beraber vatani savunması gerektiğini bildirmiştir;

“Muhterem kardeşlerim! Bizim saadet ve selametimiz, ittihad ve ittifak iledir. Biz, vatandaşlarımıza bir hissi nefret besler ve onlarla hoş geçinmezsek felaketimiz kati ve muhakkaktır. Vatanını, milletini, memleketini, kendisini seven, takviyeyi ittihade çalışmalı ve bu emeli mukaddesi ihlal fikri ile söylenen sözlere kulak vermemeli, bilakis söyleyenlerin yüzlerine tükürmelidir. Menfaati hadiselerini istihsal için vatani muhataraya koymaya çalışan denilerin cezası büyüktür. Memleketimiz şu devreyi nekahetten kurtularak tamamıyla kesbi afiyet ederse kimlerin düşman-ı mülk-ü millet olduğu meydana konacaktır. Aldanmayın, aldanmayın ki son pişmanlık fayda vermez”²⁵⁶.

İsmail Safa Bey gayrimüslim Ermenilere ithafen de itidal gazetesinde yazılar yazmıştır. Ermenilerin sadık bir millet olduğundan ve ayrılıkçı hareketlerin kendisini ne kadar üzdüğünden bahsetmiştir. Ermenilerin bağımsız bir hükümet kurmaları durumunda muvaffak olamayacaklarını müşahede etmiştir;

“Birdenbire acı bir hakikat gözlerimi yaşarttı: Devr-i esarete, hayatı siyasiyemizi son derekeyi inhitata düşüren zamanı istibdatta, hepimiz bimi felaketle bir rükudiyeti mutlakaizelilane içinde ses çıkaramıyor,

²⁵⁵ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana İtidal Gazetesi**, Cilt 1, s. 114-115.

²⁵⁶ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana İtidal Gazetesi**, Cilt 1, s. 121.

korkuyorduk. Bu hevli namerdi, zalameyi idareyi teşci ediyor, arzu-yı gaddaranelerine revnak veriyordu. Zaman zaman vehameti hali anlayan, bu güna mezalimi hafzalasına sığdıramayan ahrar-ı millet, ya ecanibe can atıyor, veya hükümet-i müstebidenin eline geçerek zindan köşelerinde yatıyordu. Hayli vakit Ermenilerde bu engizisyon muamelelerine, kurun-ı vusta soyuculuklarına katlanmış, sabretmişti. Fakat sizde yavaş yavaş kurban-ı hürriyeti ziyadeleştirmeye başladınız. Hal o kadar fenalaştiki senelerden beri yüreğimizde biriken lu'ab-ı infial ve nefret, bu sefer köpürerek, coşarak ağzınıza geldiğinde yutkunamadınız, zimamdarın-ı istibdadın yüzlerine tükürdünüz, hep birden tükürdünüz. Bir velvedir afaki kapladı. “Ermeniler İsyani (!) etmiş, beylik (!) istiyorlarmış (!)” o vakit bu sada, bu şamata beni ve diğerlerini de tedhiş etti, korkuyordum. Çünkü Osmanlı Nam-ı mübecceli altında bulunan mileli muhtelifeyi birbirine düşman hain zalim göstermek, bu fikri, bu fikr-i ihaneti bütün efrada hatta küçük, gayri mümeyyus çocuklara bile telkin etmek yine o idarey-i hayinenin cümleyi desayisinden, huday-i iblis pesandanesinden idi. Fikrim, nazarım; içinde muhiti celaletin –sinmek icabatından olarak- maverasını geçemediği halde yine kendi kendime muhakeme etmekten, düşünmekten zapt-ı nefis edemiyordum. Ve: “acaba Ermenilere beylik verilirse daha mı iyi olacak?” bir hükümet teşkili için çok, pek çok para lazım. Bütün mameleklerini o yolda sarfedecekler. Perişan olacaklar! Vele ki müstakil bir idare sahibi olsunlar! Sanki payidar olabilecekler mi? Avrupa devletleri akabet kendilerini bel etmeyecek mi? Diyordum. Yalnız şurasını düşünememiştim ki; ben hadaseti sinnim, noksani idrakimle bu kadar muhakeme ettiğim, yanlışlığı gördüğüm halde onlar, o umman-ı irfan -Ermenilerin seviyeyi fikriyece bizden yüksek olduklarını o zaman bile tasdik ediyordum.- nasıl olur da bunun sakametini, vahametini göremezler. Dedim ya!devr-i sabık bizim eşkarımızı zehirlemiş, bazısını hevesat etmişti. Sizi hayin!, bizi de zalim! Tanıttırılmışlardı”²⁵⁷.

İtidal gazetesi, 31 Temmuz 1909 tarihinde İsmail Safa'nın tutuklanması ve Muhtar Fikrinin Mısır'a firar etmesinden dolayı gazete sahipsiz kalınca 20 Eylül'de

²⁵⁷ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana İtidal Gazetesi**, Cilt 1, s. 168.

mahkeme kararı ile kapatılmıştır²⁵⁸. İsmail Safa Bey, aydın bir ittihatçı olarak çağdaş Türkiye için birçok çalışma yapmıştır, onun entelektüel yönünü ve Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerine verdiği önemi İttidal gazetesinde yayınladığı yazılarına bakarak anlayabiliriz. İsmail Safa'nın entelektüel birikimini ve çağdaş Türkiye arzusunu görmek için İttidal gazetesinde yayınlanan yazılarına bakmak gerekir.

3.6. MAARİF VEKİLLİĞİ VE MİSAK-I MAARİF

Kurtuluş Savaşı'nın sonuçlanması akabinde İstanbul merkezli kurumların birçoğu gibi Maarif Nezareti' de lağvedilmiştir. Ankara'da yeniden organize edilen maarif sistemi her yönüyle yeni rejimin üzerine titrediği konulardan birisi olmuştur. Erken Cumhuriyet dönemi eğitimin yeniden şekillendirildiği ve teşkilatlandırıldığı bu zaman aralığında Türk maarifine yaptığı önemli katkılar ile İsmail Safa Bey'in ismi de öne çıkmaktadır. Özellikle 6 Kasım 1922-7 Mart 1924 tarihleri arasında bakanlık görevini yaptığı önemli icraatlar ile layıkıyla ifa etmiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın maarif sistemi ile ilgili düşünce ve direktiflerini en iyi anlayan bakanlardan biri olarak tarihe geçmiş ve ayrıca yeni nesillerin eğitimiyle ilgili büyük çabaları olmuştur²⁵⁹.

İsmail Safa Bey, eğitimin temel amaç ve görevleri arasında ilk başta gençlerin fikri, ilmi ve ahlaki olarak yetiştirilmesi gerektiği kanaatindeydi. Gençleri ihtiyaçlarına göre en doğru istikamete ve onların gayretini ortaya çıkaracak bir eğitimin önemi hakkında şu ifadeleri sarf etmiştir:

“Onları (Gençleri), her cereyana sükûn ve tevekküle tabi olacak şu veya bu fikir ve kanaatlerle değil, en doğru ve ihtiyaca en uygun istikametleri sezecek, kendi azmiyle ileri atılacak bir kabiliyet-i fikriye ile yetiştirmek, millet için bir hayat meselesidir”²⁶⁰.

Türk Eğitim ve kültür savaşı ruhunu, Türk Kurtuluş Savaşı'ndan alan İsmail Safa Bey, eğitimin öncü neferlerinden biri olmuştur. Eğitimde çelişki ve çokluğun önüne geçebilmek için Misak-ı Maarif yayımlanmıştır. Bu genelge, İsmail Safa Bey tarafından ülkedeki tüm eğitim kurumlarına gönderilmiştir. Misak-ı Milli, Türkiye'nin tam

²⁵⁸ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana İttidal Gazetesi**, Cilt 1, s. 50.

²⁵⁹ Muhammed sarı, “Yeni Türk Devletinin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve Çalışmaları 1920-1923)”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 14, Sayı 54, (2014), s. 169-194.

²⁶⁰ Ergün, **Atatürk Devri Eğitimi...**, s.23.

bağımsızlığının temel taşı niteliğinde olmuştur. Misak-ı İktisadi, ekonominin bağımsızlığını, Misak-ı Maarif ise eğitimde bağımsızlığı vurgulamıştır²⁶¹.

8 Mart 1923 tarihinde yayımlanan Maarif Misakı barındırdığı ilkeler açısından dikkat çekicidir. Maarif Misakında şu ilkeler bulunmaktadır;

- “*Türk Milletini medeniyet safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin gerektirdiği bu amaca en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmek,*”
- “*Milliyetçi, ırkçı, inkılâpçı ve laik cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek,*”
- “*İlköğretimi yaygınlaştırmak, herkese okuma, yazma öğretmek,*”
- “*Yeni nesilleri bütün öğretim kademelerinden geçirmek, onları, ekonomik hayatta başarılı kılacak bilgilerle donatmak.*”
- “*Toplum hayatında dünya ve ahiret cezaları korkusundan doğan ahlak yerine, hürriyet ve barış içindeki gerçek ahlak ve erdemleri hâkim kılmak.*”

İsmail Safa Bey ise Türk eğitiminin amaçlarını şu şekilde sıralamıştır;

- “*Gençleri, kardeşlik ve memleket sevgisine dayalı milli bir duygu ile yetiştirmek,*”
- “*Ekonomik devrimlerin yakın olması dolayısıyla gençliğe çalışma fikrini, üretim aracını ve üretim yollarını iyice öğretmek,*”
- “*Eski yorgun uygarlığın ve onun kurumlarının yıkılmasına karşı gençliği soğukkanlı ve metin yetiştirmek*”²⁶².

Millî Mücadele döneminin son, Cumhuriyet döneminin ilk Maarif Vekillerinden biri olan İsmail Safa Bey, yakın tarihin önemli şahsiyetlerinden biridir. 8 Temmuz 1922 tarihinde II. Fevzi Paşa Kabinesi istifa etmiş ve 12 Temmuz 1922 tarihinde yerine Sivas Milletvekili Hüseyin Rauf (Orbay) kabinesi kurulmuştur. Vehbi Bey, yeni kabinede Maarif Vekili olarak görevine devam etmiştir. Ancak Vehbi Bey görevinden istifa etmiştir. Bunun üzerine yeni Maarif Vekili seçimi gündeme gelmiştir. Bu dönemde

²⁶¹ Seçil Akgün ve Murat Uluğtekin, “Misak-ı Maarif”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı 3, (Mart 1989), ss. 285-287.

²⁶² Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi- Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe-**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 225.

vekil adayları grupta belirlenir ve yapılan oylama sonucunda seçilirdi. Muhittin Baha Bey ve Yunus Nadi aday gösterilmiştir. Ancak yapılan gizli oylama sonucunda İsmail Safa Bey, büyük bir çoğunlukla adaylığa seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İsmail Safa Bey ile görüşerek adaylıktan çekilmesini istemiştir. Bunun üzerine İsmail Safa Bey adaylıktan çekilmiştir. Ancak kendisinin katılmadığı ikinci oylamada tekrar seçim yapılmış ve tekrar bu göreve seçilmiştir. Meclis ikinci başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya bu konuda ısrar etmesi sonucunda İsmail Safa'nın adaylığı kabul edilmiştir²⁶³. TBMM'nin 06.11.1922 yılı Maarif Vekili seçimine 194 üye katılmıştır. İsmail Safa Bey 102; Ali Şükrü 52; Müfit Efendi 28; Kazım Karabekir Paşa 2; Hamdi Bey, Yunus Nadi Bey, Hacı Galip ve İlyas Sami Efendi 1 oy almışlardır. Böylelikle İsmail Safa Bey, Maarif Vekili seçilmiştir²⁶⁴.

İsmail Safa Bey'in Bakanlık dönemi, Millî Mücadele'nin zafer ile sonuçlanmasına denk gelmektedir. Bu yüzden İsmail Safa Bey, mevcut durum göz önüne alındığı vakit kendisinden önce görev alan Maarif Vekillerine göre daha rahat bir göreve başlamıştır. İsmail Safa, bu durumu şu şekilde özetlemiştir;

“Şayan-ı şükrandır ki, bendeniz vekil olduğum zaman feci vaziyeti davet eden amillerin en büyüğü olan harp zaferle neticelenmiş ve bu ağır yük üzerimizden kalkmıştır. Yani çalışabilmek ve medar-ı suhulet olabilmek noktasından benden evvel gelen vekil arkadaşlarımızdan daha müsait ve daha talihli bir vaziyette bulunuyordum”²⁶⁵.

İsmail Safa, Adana ve Şam Sultanilerinde yaptığı Tarih muallimliğinden kazandığı bilgi ve bilincin ışığında ilerlemiş, eğitimin bir millet için taşıdığı önemi kavrayan biri olarak görevine başlamıştır. Bu sebeple Millî Mücadele'den sonra yaşanan olumsuz şartlar onun çalışmalarına etki etmemiş, aksine olumlu düşünceler yaratmıştır.

İsmail Safa, göreve başladıktan sonra teşkilatına genelgeler göndererek savaş yıllarında eğitime önem verilemediğini ve ülkenin cahil bir kesim ile olduğunu

²⁶³ Arıkoğlu, a.g.e. , s, 299-300.

²⁶⁴ TBMMZabıt Ceridesi, Cilt: XXI, Ankara 1960, s. 405.

²⁶⁵ TBMMZabıt Ceridesi, Cilt:1, 28 Eylül 1923, s. 367.

belirtmiştir²⁶⁶. İsmail Safa, Kurtuluş savaşının nihayetlenmesinin ardından Türk aydınına düşen görevi şu şekilde açıklamıştır;

“Dünyanın en büyük zaferlerini kazanan, hâkimiyetine ve istiklaline emsalsiz bir aşk ve sadakatle merbut olan mazlum milletimizin, okumak ve yazmak gibi en dünyevi bir haktan bu kadar mahrum kalması, hepimiz için ağır bir mesuliyettir. Kahramanlığına her gün şahit olduğumuz büyük Türk halkını, yüreğimizin bütün kuvvetiyle sevmek ve ona namuskâr bir evlat gibi hürmet etmek istediğimizi faal ispata mecburuz”²⁶⁷.

İsmail Safa Bey, Maarif Vekili olarak seçildikten sonra Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine verdiği bir röportajında eğitim konusunda bir mücadele içine girildiğini ve bu mücadelenin kazanılması için yapılması gerekenleri eğitim personellerine seslenerek şunları söylemiştir;

1. *“Halkın ve ülkenin yararı için dayanışma duygusu geliştirilmelidir”.*
2. *“Halkın eğitime karşı ilgisini arttırmak için her şey yapılmalıdır.”*
3. *“Öğretmen ve halk arasında dayanışmanın artırılması gerekir.”*
4. *“Zorunlu eğitimin uygulanabilmesi için gereken önlemler en kısa zamanda alınmalıdır.”*
5. *“Halkın araştırma ve inceleme ihtiyacını karşılayacak kütüphaneler kurulmalı ve sayıları arttırılmalıdır.”*
6. *“Sosyal ve fenni problemlerin çözümü için halkın ve uzman üyelerin katıldığı uzman komisyonlar oluşturulmalıdır.”*
7. *“Mahalli yayınlara ağırlık verilmelidir.”*
8. *“Öğretmenler ve aydınlar, ekonomik ve dini konularda halka konferanslar vermeli, onları aydınlatmalıdır.”*
9. *“İzciliğin canlandırılması için gereken önlemler alınmalıdır. Bu maksatla okullar arasında sıkı bir iş birliği kurulmalıdır”²⁶⁸.*

²⁶⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Kasım 1922.

²⁶⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Kasım 1922.

²⁶⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Kasım 1922.

İsmail Safa Bey, Hâkimiyet-i Milliye'ye verdiği demeçte yeni Türkiye'nin eğitim politikası hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca bu demeçte Türkiye'nin sağlam temeller üzerine oturulmasının ancak eğitim ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Geleceğe dönük bir eğitim düşüncesine değer veren İsmail Safa Bey, bu konuda özellikle gençlerin eğitimi hakkında milli vurguları yaparak gerek mevcut dönemin koşullarının ve gerekse gelecekte yapılması gerekenler hakkında şu düşüncelerini ortaya koymuştur:

“Harici düşmanlar çoktur. Memleket dâhilinde kuvvetli bir his-i milli ile ithad etmeğe muhtacız. Muhtelif kanaatlerin yahut meslek farklarının milli kardeşliğe ve memleket sevgisine müessir olmamasını, yarınki terbiyemizde bir nokta-i hareket ad edeceğiz. Gençler milli varlıklarına muhalif bulunmayan her içtihadı hürmetkâr olmalıdır. İktisadi inkılâplar pek yakındır. Tehlikenin nerelerden geldiğini ihtiyatkâr bir görüşle ihade ettikten sonra, onu azim ve temkinle karşılayacak, memleketi bir esaret altında bırakmayacak dimağlar mekteplerde hazırlanacaktır. Bunun için gençliği çalışmak fikri ve istihsal gayesiyle yetiştirmek ve onlara istihsal vasıtalarını vermek mesleğini takip edeceğiz”²⁶⁹.

İsmail Safa Bey, bu sözleri ile bir ülkenin sağlam temeller üzerine oturtulmasının eğitilmiş gençler ile olabileceğini belirtmiştir. Bu sebeple gençlerin eğitime ağırlık verilmesi ve ahlaklı, zorluklara karşı dayanıklı ve karakterli gençlerin yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Konuşmasının devamında gençliğe büyük önem verilmesi gerektiğini savunan İsmail Safa Bey, gençlerin yapılacak çalışmalar ile telkin edilmesi ve gelecek korkularının olmadan ilerlemeleri gerektiğini savunarak şunları ile getirmiştir:

“Manen yorgun bir medeniyetin karşısındayız. Her yıkılan müessesenin enkazı altında yeni mefkûrelerin doğacağını, gençlik artık daha kademi bir surette bilecektir. Şarkı, Garbı işgal eden vakianın muvacehesinde ancak soğukkanlılığını, iradi kudretini muhafaza edecek: okumuş, yazmış bir neslin muzaffer olacağını, yeni nesle telkin etmemiz lazımdır. Yarının mekteplerinde hâkim olacak terbiye düsturunu son bir sözle telhiz için şunu söylüyoruz: Biz her şeyden kuvvet ve azim alacağız. Çünkü daima sıyanet edilecek haklarımız

²⁶⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mart 1923, Başar, a.g.e. , s.99-100.

*milli, medeni, insani mefkûrelerimiz var. Zaaf bütün kötülüklerin anasıdır. Kuvvetlilik insana mesuliyeti itimad-ı nefsi ve hakları himaye etmeyi öğretir*²⁷⁰.

Millî Mücadele'nin siyasi ve askerî başarı ile neticelenmesiyle beraber Maarif Vekâletinin örgütlenme çalışmaları hızlandırılmıştır. İsmail Safa Bey, Maarif Vekaleti'nin sağlam temeller üzerine oturtulması ve gelecek nesillerin bile bu eğitimden yararlanması için ehemmiyetli çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda İspanya ve Fransa'nın eğitim yapısı esas alınarak Maarif Vekâleti'nin tekrardan düzenlenmesi sağlanmıştır. Eğitimde merkezi örgütlenme, idari ve ilmi olarak ikiye ayrılmış ve Anadolu'da pedagoji müzesi ile beraber yatılı ilkokulların açılması kararı alınmıştır. Maarif Vekâleti'nin bilimsel bağlamda örgütlenme çalışmaları devam ederken, bu süreçte karşılaşılan sorunlarla ilgilenecek uzmanlar kurulunun oluşturulmasına da gidilmiştir. Ancak düşünülen kurul, Tanzimat devrinde ihdas edilmiş ve Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde görev görmüş olan Meclis-i Kebir şeklinde çalışmayacaktı. Yeni uzmanlar kurulu daha çok ilmi sorunlar ile ilgilenecekti. Bu kurulda üç müderris, üç müfettiş, üç öğretmen, Hıfzıssıhha Mektebi müdürü, tedrisat müdürleri, üç kültür üyesi ve üç tercüme üyesi yer alacaktı. Bu kurul yılda iki ay olacak şekilde toplanacak ve eğitim ile ilgili işler ve sorunlar görüşülecekti²⁷¹.

İsmail Safa Bey'in 15 Temmuz 1923 tarihinde Ankara'da düzenlediği I. Heyet-i İlmiye toplantısı, onun Türk eğitimine katkıları noktasında ve Maarif Vekili olarak gerçekleştirdiği ilk önemli çalışmalardan biri olarak belirmektedir. Bu toplantılar 15 Ağustos'a kadar devam etmişti. Ayrıca Müsteşar Semih Rifat, Matbuat Müdürü Ahmet Ağaoglu, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mehmet Fuat (Köprülü), Selim Sırrı (Tarcan), İbrahim Alaaddin (Gövsa) gibi önemli isimler katılmış ve şu kararlara varılmıştır;

1. “7-14 yaş arası zorunlu eğitimde sınıf mevcutlarının, I. ve II. Sınıflarda 30, diğer sınıflarda 40 kişiyi aşmaması sağlanmalıdır.”

²⁷⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mart 1923, Başar, a.g.e. , s.99-100.

²⁷¹ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1923; Başar, a.g.e., s. 105.

2. “İlköğretimin sadece Maarif Vekâleti yetki ve sorumluluğuna verilmesi, yabancı eğitim kurumlarının denetiminin de Maarif Vekâleti tarafından yapılması gerekir.”
3. “Okul yapılması mümkün olmayan küçük yerleşim birimleri için yatılı köy okullarının yapılması kararlaştırıldı.”
4. “İlkokul öğretmenlerinin mali sorunlarının çözümü için bir yasa tasarısı hazırlandı.”
5. “İlkokulu bitirdikten sonra daha üst eğitime devam edemeyenlerin hayata ve mesleğe hazırlanabilmeleri için “İhzari Mektepler” kurulması kararlaştırılmış, bu mektepler zorunlu eğitim içine alınmıştır.”
6. “Kadınların heyet-i ilmiyeye katılmaları ilköğretim müfettişi olarak atanabilmeleri kararlaştırılmıştır.”
7. “Sultaniler liseye dönüştürülmüştür.”
8. “Selim Sırrı (Tarcan) Bey’in raporu doğrultusunda Beden Eğitimi ve İzcilik öğretmeni yetiştirmek üzere bir öğretmen okulu kurulması kararlaştırılmıştır”²⁷².

Türk eğitim sistemine dair başlıca sorunlar bu toplantıda görüşülmüş ve zorunlu eğitim, sınıf mevcutları, muallimlerin mali durumları, kadınların eğitim hayatı ve toplumdaki yeri, yatılı okullar görüşülen konular arasında yer almıştır. Maarif Vekâleti’nin okullar üzerindeki kontrolü, Tevhid-i Tedrisat kanununa kadar tartışılmıştır. Ayrıca İsmail Safa Bey, “*Beden Eğitimi*” konusunu Selim Sırrı (Tarcan) Bey’in çabaları ile erken cumhuriyet döneminde mevcut hükümetin politikası hâline getirmiştir.

İsmail Safa Bey, Hâkimiyet-i Milliye gazetesine daha önce verdiği tamimden dört ay sonra başka bir tamim daha yayınlarak eğitim politikası ve Milli Eğitimin temel amacı hakkında şu açıklamaları yapmıştır;

“Yarının fikri, hukuki ve bilhassa iktisadi akideleriyle doğacak yeni medeniyetini gençlerimiz metanetle karşılayabilmelidir. Onları (gençleri) her cereyana sükûn ve tevekkülle tabi olacak şu yahud bu fikir ve kanaatlerle değil,

²⁷² Başar, a.g.e., s.98.

en doğru ve ihtiyaca uygun istikametleri sezecek, kendi azmiyle ileri atılacak bir kabiliyet-i fikriye ile yetiştirmek, millet için bir hayat meselesidir.”

“Cidal asrı henüz nihayet bulmamıştır. Siyasi, iktisadi cereyanların daima tevlid ettiği nurhevi ağır mücadelelerde gençler, fikri çok kuvvetli, ilime iyi hazırlanmış oldukları kadar, ahlaki ve sarsılmaz bir seciye ile mücehhez bulunmalıdırlar. Terbiyenin hiç değişmez bir şekli olduğunu düşünmek yanlıştır. Her cemiyet ve muhit içtimai, fikri, ahlaki medeni dikkat-i nazardan bir insanlık mefkûresi halk eder ki, terbiye, bu mefkûreyi kuvveden file çıkarmakla mükelleftir...”

“Türkler, asırlardan beri varlıklarına düşman olan haris, istilacı bu zihniyetle meşbu bir almede mücadele mevkiinde bulunuyorlar. Bu cidalin muhtelif sahalarda birçok zaman daha devam etmesi şiddetle muhtemeldir. Binaenaleyh tarihten ve bugünkü hakikatlerden mülhem olarak terbiye esasların şu umdeler üzerinde temerküz ettirmeliyiz;”

- 1. “Memleket dâhilinde kuvvetli bir hiss-i milli ile İttihad etmeğe muhtacız. Muhtelif kanaatlerin yahud meslek firkalarının milli kardeşliğe ve memleket sevgisine müessir olmasını yarınki terbiyemizde bir nokta-i hareket addedeceğiz. Gençler. Milli varlıklarına muhalif bulunmayan her içtihad hürmetkâr takip edeceğiz.”*
- 2. “Memleketi iktisadi bir esaret altında bırakmayacak dimağlar mekteplerde hazırlanacaktır. Bunun için gençliği çalışmak fikri ve istihsal gayesiyle yetiştirmek ve onlara istihsal vasıtalarını vermek mesleğini takip edeceğiz.”*
- 3. “Manen yorgun bir medeniyetin karşısındayız. Her yıkılan müessesenin inkırazı altında yeni mefkûrelerin doğacağını gençlik artık daha kati bir surette bilecektir... Biz her şeyde kuvvet ve azim olacağız. Çünkü daima sıyanet edilecek haklarımız, milli, medeni, insani mefkûrelerimiz var. Zaaf bütün seyyiatın anasıdır. Kuvvetlilik insana mesuliyeti, itimadı, nefsi ve hakları himaye etmeyi öğretir”²⁷³.*

²⁷³ İsmail Safa (Özler), “*Tamim*” Maarif Vekâleti Mecmuası, Mart 1925, Sayı: 1, s.48-58-51-52.

İsmail Safa, bu tamimde Türkiye'nin kalkınması, sorunların çözülebilmesi için iyi bir eğitimin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca iyi bir eğitim sisteminin olmazsa geleceğe dair tasarlanan planların hayalden ibaret kalacağını dile getirmiştir. Safa Bey, eğitimdeki temel amacın, gençlerin ulusal bilinç ve özgüvenle yetiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Öğrencileri: *“her cereyana sokan ve tevekküle tabi olacak şu yahut bu fikir ve kanaatlerle değil, en doğru ve ihtiyaca en uygun istikametleri anlayacak bir kabiliyet fikriyle yetiştirmek, millet için bir hayat meselesi”* olarak görmüştür. *“En hakiki manasıyla bir maarif nezaretinden başka bir şey değildi”*²⁷⁴. İsmail Safa Bey, Maarif Vekaletini bu sözleriyle eleştirmiştir.

3.6.1. Türk Maarif Teşkilatının Gelişmesindeki Faaliyetleri

İsmail Safa Bey'in Maarif Vekili olduğu dönemde de ilköğretim kademesinde bazı sorunlar yaşanmıştır. İsmail Safa, bu sorunları şu şekilde açıklamıştır;

*“Efendiler, geçen sene şüphesiz hepimizin malumudur ki, iptidai maarifimizin durumu çok acıklı ve çok feci idi. Açılmış mekteplerin birçoğunda muallim yoktu. Sene-i dersiyeden üç ay geçtiği halde mekteplerin kitabı yoktu. Öğretmeni olan yerlerde üzüntüyle belirtmek gerekirse beş altı, hatta yedi, sekiz aylık maaşları tedahülde kalmıştı”*²⁷⁵.

Ağır bir savaştan çıkan devlet, geleceğe emin adımlarla ilerlemek istiyordu. Bu nedenle diğer öğretim kademelerinde olduğu gibi ilköğretim kademesinde de yenilikler yapmaya çalışıyordu. İlköğretimin bütün yurttaşlara toplumsal yaşam için gerekli olan yaşayış biçimini kazandırması düşünülüyordu. İsmail Safa, tüm bunları gerçekleştirmek için çalışmalara başlamış ve önce altı yıllık ilköğrenimini tamamlayan çocukların çalışma koşullarını düzenlemek için iki yıllık tamamlama sınıflarını yurdun çeşitli yerlerinde açmıştır. Ayrıca kırsal bölgede yaşayan halk için eğitimin nasıl verileceği hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Hakikaten köylerimizin birçoğu doğrudan doğruya bir mektep açmaya kudretli bir halde değildir. Değil mektep yapacak, diğer vezai fi de ifa edecek bir halde değildir. Bunun için hükümet zaman zaman köyleri birleştirelim, kudretlerini arttıralım diye düşünmüştür. Mamefi h eğer memleketin iklimi,

²⁷⁴ İsmail Safa, “Tamim” ..., s.49.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Mart 1923.

²⁷⁵ TBMM **Zabıt Ceridesi**, Cilt: 1, 29.09.1923, s. 366.

şeriatı, dört beş köyün ortasında bir mektep yapmaya ve yapılan mektebe dört, beş köyün çocuklarının gelmesine imkân bahşederse, şüphesiz ki böyle yirmi, yirmi beş haneli köylerin ortasında bir mektep yapılmak tevzi etmek kabildir veyahut buyrulduğu gibi kıştır, on dakikalık bir mesafeye bile gitmek imkânı yoktur. O halde ne yapılmalıdır? Köy kendi başına bir mektebi yaşatamaz, küçüktür, kudretsizdir. Ne yapacak o halde böyle köylerin ortasında leyli mektepleri yapılır ve bütün o civardaki köyler buna iştirak ederler. Masarifini de bundan istifade eden beş on köye tevzi etmek kabildir”²⁷⁶.

İsmail Safa Bey’in Anadolu taşrasında yaşayan halk için okul sayısının arttırılması ve köy çocuklarının ilköğretime kavuşturulması için düşündüğü çözüm ondan sonra gelen Bakanlar tarafından uygulamaya konulmuştur. Ayrıca Yapılan çalışmaları yerinde teftiş etmek, okulların durumunu gözden geçirmek, verilen eğitimi yakından takip etmek amacıyla Kasım-Aralık 1923 tarihlerinde yurt gezisine çıkmıştır. Okulların fiziki durumu ve eğitimde yaşanan diğer sorunları yerinde tespit etmeyi amaçlayan bu gezi Adana, İstanbul, İzmir, Balıkesir, Konya, Edirne, Bursa gibi vilayet merkezi ve kazalarına gerçekleştirmiştir. Gezi müddetince gördüklerini not ederek daha nitelikli çalışmalar hazırlamıştır²⁷⁷.

Bu dönemde okul sayısının arttırılması bir yana, var olan okulların devamlılığını sağlamakta problemli. Ayrıca muallim yetersizliği ve çalışan muallimlerin maaşlarını alamamaları sorunlardan bir tanesiydi. Bu durum, okulların kapanmasına neden oluyordu. Bu nedenle İsmail Safa, kendi çabasıyla bu sorunları çözmeye çalışmış, ancak yeterli olmamıştır. Bunun üzerine ilköğretim konusu hakkında TBMM’de şu konuşmayı yapmıştır;

“Muhterem efendiler, benim kanaatime ve arz ettiğim safahata göre bu seneden itibaren iptidai maarifimizde bir küşayiş ve inkişaf başlayabilecektir. Ve idare-i hususiyelerimiz kendilerine tevdi edilen vezaiifi daha kolaylıkla, daha geniş mikyasta ifa edebileceklerdir. Bunu bir misal ile teyit etmek isterim. Memleketimizin muhtelif yerlerindeki 25 livaya ait bir mukayese cetveli yaptım. Bu yirmi beş livanın varidatı umumiyesi dört buçuk milyon liradır. Bu dört buçuk milyondan maarife ayrılan 2.070.000

²⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 7 Nisan 1923, s.405.

²⁷⁷ BCA., 30.18.1.1.8.41.9.

liradır. Yine bu yirmi beş livanın 1339 senesi varidat umumiyesi 6 milyon liradır. Maarife ayırdıkları 2.600.000 liradır. Yani yirmi beş liva dâhilinde iptidai maarif için 600.000 lira konmuştur. Sonra bu yirmi beş liva dâhilinde iptidai mektebi olarak 2100 mektep vardı. Fakat bu sene 560 mektep açılmıştır. Bu büyük bir şeydir. Fakat vaziyet böyle olduğu halde bilhassa mektepsizlikten birçok çocuk babaları tarafından evlatlarını verecek mektep bulamadıklarından şikâyet olunmaktadır. Bu şikâyet ve iddia büyük şehirlerde daha ziyade muhsustur. Şüphe yok ki, halkımızın maarif ihtiyacını birdenbire bir sene içinde tatmin etmek imkânsızdır. Bunun için para ister vesait ister, zaman ister...”

“Muhterem Efendiler! Halkımızın maarife olan iştihakını bir misal ile daha iyi izah edeyim. Geçen sene gece mektepleri açılması için bir tamim yapmıştım, memleketimizin muhtelif yerlerinde, yani kırk elli yerinde kemali şevkle gece mektepleri açıldı. Biz bunlara maddi bir surette derpiş ederek, daha geniş bir surette takip etmek programımızdır”²⁷⁸.

İsmail Safa'nın sözlerinden de anlaşıldığı üzere sadece okul çağındaki çocuklar için değil eğitimi tamamlayamamış kişiler içinde çalışmalar yürütmek istemiştir.

İsmail Safa Bey'in Maarif Vekili olduğu dönemde İlköğretim kademesinde gerçekleştirdiği önemli gelişmelerden biri de 7 Nisan 1923 tarihinde 326 sayılı İdare-i Vilayet Kanunuyla Tedrisat-ı İptidaiye Kararnamesi'nin Tadiline Dair Kanun'un çıkarılması olmuştur²⁷⁹. Bu yasaya göre nüfusu beş yüz haneden küçük kasaba veya köylerdeki mevcut ilkokulların maaş ve diğer giderlerinin %35'inin, beş yüz haneden bin beş yüz haneye kadar olan yerleşim yerlerinde %50'sinin, binbeş yüzden fazla haneli yerleşim yerlerinde de %65'inin bu yörelerde yaşamakta olan halk tarafından karşılanması istenmiştir²⁸⁰.

Yeni Türkiye'nin ilk TBMM hükümetleri döneminde Osmanlı Devleti'nden kalma bir uygulamanın sonucu olarak mevcut ortaöğretim kurumlarının giderlerinin karşılanması, vaziyete göre ikiye ayrılmaktaydı. Birinci kümeye giren bir ve iki devreli

²⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:1, 29 Eylül 1923, s.370.

²⁷⁹ TBMM Kavain Mecmuası, Cilt: 1, s.379-380.:Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri (CBMESD), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1946, s.233.

²⁸⁰ Başar, a.g.e., s.108.

sultanilerin giderleri devlet bütçesinden, taşradaki Dârümuallimin, Dârümuallimat ve idadilerin giderleri ise il hususi bütçelerinden karşılanmaktaydı. İl hususi idarelerinin içinde buldukları mali durum zayıflığı nedeniyle bu öğretim kurumları da önemli sıkıntılar çekmekteydiler. Türk eğitim sistemi için zayıf bir yön oluşturan bu iktisadi zorluklar hem okullaşmayı hem de eğitim basamağındaki muallim ve idarecileri de zor durumda bırakmaktaydı. Erken Cumhuriyet yıllarında ülkenin iktisadi sorunlarından kaynaklı eğitim yatırımı ve destekleri ile ilgili talepler daha önce gündeme gelse de çözümlenemeyen bir sorun olarak giderek ağırlaşmaktaydı. İsmail Safa Bey'in özel çabası ile yasalaşan 326 sayılı kanunla 1923 yılı Eylül ayından geçerli olacak şekilde taşradaki bütün ortaokulların masrafları hazineden ödenmesine karar verilmiştir. Böylece de ortaöğretim kurumlarının mali sorunları kalmamıştır²⁸¹.

İsmail Safa Bey, Türkiye'nin eğitim durumu ve Yozgat Darümualliminin kapatılması hakkındaki gelen sorulara şu şekilde yanıt vermiştir:

“Maarif Vekâleti... Memleketin muallimleri bir an evvel yetiştirmek için muhtaç olduğu Darümualliminin ve Darümuallimat açabilmek salahiyetini Nisan'da çıkan bir kanun ile üzerine almıştır... Köylerimizin, kasabalarımızın yüzde doksanında henüz mektep açılmamıştır ve mevcut mekteplerimiz de itiraf etmelidir ki, bir muallime lazım olan evsafı haiz olmayan kısmen kifayetsiz olan insanların elinde kalmıştır... Maarif Vekâleti, memleketimizin muhtelif ve muayyen noktalarında Darümuallimler ve darümuallimatlar açmakla meşguldür... Bütçemiz müsait olsa dahi elimizdeki muallimlerimizin miktarı bizim arzularımızı maatteessüf tatmin edecek bir vaziyette değildir...”

“Yozgat Darümuallimini'nin 28 talebesi vardır. Bunun için beş bin lira masraf yapılmaktadır. Heyet-i talimiyesi üç kişiden ibarettir. Birisi idadi mezunu, birisi iptidai mezunu, birisi de medrese mezunudur. Şüphesiz bu vaziyette olan bir müesseseye yapılan masraf boşa gidiyor demektir... Muallimlerimizin yüzde yetmişinin maaşı üçyüz, dörtyüz, beşyüz kuruştur. Bu kadar az bir maaşla bu mesleğe muallimleri raptetmek ve iptidai maarifimizin, muallimlere verdiğimiz bu maaşla müsmir olacağına kani

²⁸¹ Başar, a.g.e., s. 109.

olmak beyhude bir şeydir... Bozok'un yedi yüz köyünden ancak ellisinde, kasaba ve köy dâhil olduğu halde mektep vardır”²⁸².

İsmail Safa Bey, bu konuşma ile Türkiye’de ki eğitimin genel durumunu özetlemiştir. Sonuç olarak, köylerdeki muallim ve okul eksikliği ile bütçe imkânlarının yetersizliği en önemli sorun olarak öne çıkmıştır. İsmail Safa Bey, muallim okulları ile ilgili mecliste yaptığı konuşmada ders döneminin başlamasından üç ay sonra okullarda kitap bulunmadığını, muallimlerin 5-6 hafta 7-8 aylık maaşlarının ödenemediğini, muallimlerin savaş nedeniyle uzun süreç alışamadıklarını, askere alınmış muallimlerin terhisleri işini bizzat takip ettiğini söylemiştir. Ayrıca muallimlerin eğitimi ve bilimsel gelişmelerden uzak kaldığını belirterek muallimlerin genel durumu ile ilgili durumu şu sözleriyle devam ettirmiştir;

“Bunların malumatını yenilemek, bunları yeni ilim ve fikir cereyanları karşısında yükseltmek için tatil dersleri açmağa ihtiyaç vardır, bunu yaptık. Memleketin 25-30 yerinde iptidai muallimlerimiz iki ay, üç ay ve daha fazla tatil dersleri görmüş oldular. Önümüzdeki sene daha ciddi, daha esaslı, daha vazih ve şamil bir surette takip etmek istiyoruz”²⁸³.

İsmail Safa Bey, 1923 yılı için on iki Dârümuallimin ve altı Dârümuallimat (kız muallim okulları) açmayı planladıklarını ve on adet okulun Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde açılacağını, ancak geri kalan iki okulun nerede açılacağı hakkında henüz karar verilmediğini söylemiştir²⁸⁴. Ayrıca on beş adet Dârümuallimin, İlk ve Orta öğretimin iyileştirilmesi amacıyla Anadolu’da bölgelere ayrılmasına karar verilmiştir. Anadolu’da bir sultani mektebi ile iki yüz talebenin bulunacağı bir dârümuallimin-i iptidai ve dârümuallimat bulunmasına karar verilmiştir. Böylelikle bu üç okulun eğitim-öğretim kadrosu yaklaşık altmış kişiye ulaşmıştır. Ayrıca eğitim sorunlarının tartışılacağı eğitim merkezleri oluşmuştur. İsmail Safa Bey, 1. Heyet-i İlmiye toplantısında eğitim ile ilgili tüm plan ve projelerini açıkça dile getirmiştir. 15 Temmuz 1923 yılından 15 Ağustos 1923 yılına kadar süren toplantılarda milli eğitim ile ilgili birçok karar alınmış ve bu alınan kararların büyük kısmı seçimlerden sonra kurulan yeni hükümetin programına da eklenmiştir. Ayrıca bu kurulda alınan kararlar Cavit

²⁸² MESD, s.240-241.

²⁸³ MESD, s.244; **TBMMZabıt Ceridesi**, i: 28, Cilt: 1, 29 Eylül 1923, s. 371.

²⁸⁴ MESD, s.247.

Binbaşıoğlu tarafından günümüz Türkçesine uyarlanarak okuma parçaları hâlinde yayınlanmıştır²⁸⁵.

İsmail Safa'nın vekilliği döneminde, İstanbul Darülfünununun gözle görülür sorunları bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, Darülfünuna giren öğrencilerin niteliklerinin düşüklüğü, ikincisi ise müderrislerin görevlerini aksatmaları meselesiydi. Birinci sorun, Millî Mücadele döneminde Darülfünuna yeterli nitelikte ve nicelikte öğrenci bulunamaması nedeniyle sultanilerin sekizinci ve dokuzuncu sınıflarından çıkmış olanların da öğrenci olarak kabul edilmelerinden kaynaklanmıştır. Darülfünunda verilen eğitimin zamanla niteliksiz olmasına sebep olan bu durum daha sonra düzeltilmiş ve lise mezunu olamadan Darülfünuna öğrenci kabul edilmemesi kararı alınmıştır²⁸⁶.

İkinci sorun çözümü için “*Darülfünun Müderrisleri Meclisi*” bir karar alarak, müderrislerin derslerinin başında bulunmalarını ve görevlerini aksatacak başka işlerle uğraşmamaları gerektiğini belirtmiştir. İsmail Safa Bey döneminde mevcut iktidar, Darülfünunun ilmi ve idari özerkliğine dikkat etmiş ve bu durum hakkındaki hassasiyetini şu ifadeler ile aktarmıştır:

“...evet Efendim. Esasen Darülfünunumuzun şahsiyeti ilmiyesi vardır... Maarif Vekâleti, bilhassa Darülfünunumuza en hür şerait vermek fikrindedir. Ve Maarif Vekâleti kaanidir ki, bu gibi ilmi meseleler ancak kendilerine verilen hür şerait dâhilinde tekâmül eder”²⁸⁷.

İsmet Paşa (İnönü), hükümet programında da yer alan yükseköğrenim talebelerinin barınma ve yurt imkânları ile ilgili bazı çalışmalar yapmıştır. Özellikle yükseköğrenim talebelerinin han köşelerinde gıdasızlıktan çürüyüp gitmelerinin önlenmesini gerektiğini düşüncesinde olup buna paralel bazı adımlar atılması gerektiğini dile getirmiştir. İlaveten yükseköğrenim talebelerinin bir bina altında toplanmanın, gıdalarını, yataklarını, yiyeceklerini temin etmenin cumhuriyet hükümetleri için bir ödev niteliğinde olduğu kanısındaydı²⁸⁸.

²⁸⁵ MESD, s. 250, Cavit Binbaşıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 430-439.

²⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 29 Eylül 1923, s.371.

²⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 2, 29 Eylül 1923, s.371.

²⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:2, 29 Eylül 1923, s.372.

İsmail Safa Bey, Maarif Vekâleti'nin Darülfünun ile ilgili fazla çalışma yapmadığını, ancak eğitim kalitesini yükseltmek amacıyla, üniversiteye gidebilecek öğrencilerin ancak liseden mezun olmaları gerektiğini veya son sınıf öğrencileri olmasını gerektiğini söylemiş ve daha çok uygulama yapılabilmesi için laboratuvar masraflarının karşılanmasına çalışmıştır. İsmail Safa Bey, Darülfünun iki temel ihtiyacının baskısını sürekli hissetmiştir. Bunlardan ilki Sultanilerin ikinci devresince muallim yetiştirecek bir kurumun olmaması ve ikinci olarak da ekonomik zorlukların meydana getirdiği zorlu koşullardır²⁸⁹.

Cumhuriyet ilan edilmesinden bir müddet önce 24 Ekim 1923 tarihinde İstanbul Milletvekili Ali Fethi (Okyar) Bey kabinesinin yerine, Cumhuriyet'in ilanı ile beraber yeni kabine Malatya Milletvekili İsmet Paşa (İnönü) tarafından kurulmuştur. Ayrıca bu kabine Cumhuriyet döneminin ilk hükümeti olma özelliğini de taşımaktaydı. İstanbul Milletvekili Ali Fethi Bey'in kabinesi ile İsmet Paşa'nın kabinesinde Maarif Vekili olarak görev olan İsmail Safa Bey görevini korumaya devam etmiştir. TBMM'de oybirliğiyle seçilen ilk Cumhuriyet kabinesi ancak dönemin siyasi şartları gereğince 4 ay 1 hafta kadar görevine devam edebilmiştir. İsmet paşa kabinesi 6 Mart 1924 tarihinde istifa etmiştir²⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, yeni kabinenin teşkili için tekrar İsmet Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak kurulan bu ikinci Cumhuriyet kabinesinde Maarif Vekilliğine Adana Mebusu İsmail Safa Bey'in yerine Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yazılmasında ve de TBMM sürecinde aktif rol oynamış olan Saruhan mebusu Vasıf (Çınar) Bey görevlendirilmiştir²⁹¹.

3.6.1.1. John Dewey'nin Türkiye'ye Davet Edilmesi

Columbia Üniversitesi öğretim üyesi John Dewey, 1924 yılında dönemin Maarif Vekili İsmail Safa Bey tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir. Dewey, mesleki derneklerde, liselerde, İstanbul Darülfünunda ve öğretmen okulunda incelemelerde bulunmuştur. Türkiye'de basına eğitim konusunda yapacağı yenilikler hakkında bir mektup yazan John Dewey, Türkiye'ye eğitim sistemini düzenlemek için geldiğini ve

²⁸⁹ “*Tamim*”, s.54.

²⁹⁰ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1963, s. 39-41.

²⁹¹ Öztürk, **a.g.e.** s. 61.

kendi fikirlerini kabul ettirmek veya başka bir ülkenin eğitim sistemini taklit etmeyeceğini söylemiştir. Ancak eğitim konusunda bazı ülkelerin olumlu yanlarını alarak “Türk eğitim sistemini” oluşturmayı amaçladığını söylemiştir²⁹².

John Dewey eşi ile beraber Türkiye’ye 19 Temmuz 1924 tarihinde Viyana’dan Şark ekspresi (Orient Ekspresi) ile İstanbul’a gelmiştir²⁹³. Mustafa Kemal Paşa ile beraber muallimler kongresine katılmış ve Ankara’da birkaç gün kaldıktan sonra yeniden İstanbul’a dönmüştür. Türkiye’de üç ay kaldıktan sonra Maarif Vekâletine iki adet rapor vermiştir. Bu raporlardan birincisi Türkiye’de kaleme aldığı ve acil olarak ele aldığı rapor olan “Bütçe Konulması Gerekli Ödenek ile İlgili Muhtıra” başlıklı rapordur. İkincisi ise Amerika’dan yazdığı ve daha kapsamlı olan rapordur. Bu iki rapor 1939 yılında Maarif Vekâleti tarafından ilk kez basılmıştır. Dönemin Maarif Vekili olan Hasan Ali Yücel; vekâletin, kültür reformları hakkında “Milli Şeflerin Direktiflerini” Türk ve yabancı uzmanların raporlarını ve çeşitli ülkelerdeki kültür teşkilatları üzerine yapılan araştırmaları yayınlamaya karar verdiklerini açıklayarak, yabancı uzmanların raporlarından yararlanılacağını söylemiştir. İlk raporun Dewey’in kaleme aldığı rapor olması dikkat çekicidir. Ayrıca rapor ikinci kez “Profesör John Dewey’in Raporları” başlığı altında toplanmıştır²⁹⁴.

John Dewey’in hazırladığı rapor iki bölümden oluşmaktadır. “Eğitime ayrılacak ödeneklerle ilgili bölüm” şu şekildedir.

1. *Okul binalarının yapımı ve donatımı için okul mimarisi üzerine uzman yetiştirilmesi*
2. *Meslek okulları, ticaret ve tarım meslek kursları, 8-10 yaşındaki çocuklar için meslek dersleri programlarını hazırlayacak şubenin kurulması.*
3. *Çeşitli bilim dallarında uzman öğretmen, okul müdürü ve öğretim müfettişinin yetiştirilmesi*
4. *Telif ve tercüme dairesinin geliştirilmesi*
5. *Gezici kitaplıkların kurulması ve eleman yetiştirilmesi*

²⁹² Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, s. 109-110.

²⁹³ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/john-dewey-1859-1952> (Erişim Tarihi 28.03.2022); Bahri Ata, “1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey’nin Türkiye Seyahati”, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 21, Sayı: 3, 2001, s. 193-207.

²⁹⁴ Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitim Sistemi**, s. 126.

6. *Sanayide kullanılacak araç ve makinelerin halka ve okullara tanıtımı yapacak gezici sergilerin açılması ve bunun için yetiştirilecek gençlerin yabancı ülkelere gönderilmesi*
7. *Yabancı ülkelerdeki eğitim-öğretim ortamlarını inceleyerek özel bir inceleme komisyonunun kurulması*
8. *Köy okullarının, tarımın gelişmesinde etkin bir rol oynamasını sağlayacak bir komisyon kurulması*

Dewey, bu ilkeleri, raporunda “*Eğitim Sistemini Bütünüyle Yeniden Düzenleyecek Uzmanlar Yetiştirinceye kadar bu büyük işi ertelemek gerekir*” şeklinde açıklamıştır. Birkaç yıllık bir gelişme programı hazırlaması gerektiğini belirtmiştir. Maarif Vekâleti'nin yapacağı işlerde formalitelerden uzak durulmasını, düşünce tarzında merkeziyetçi ancak pratikte merkeziyetçi olunmamasını söylemiştir²⁹⁵.

Raporundevamında Dewey, öğretmenlerin yeterli düzeye gelebilmeleri için eğitilmesi gerektiğini söylemiştir. Türk eğitiminin acil sorunlara ışık tutacak olan çevirilerin yapılması gerektiğinin ve ilkökul öğretmenlerinin ve öğretmen okulu öğrencilerinin yetiştirilmesine yardımcı olacak çeviri kaynakların gerekliliğini belirtmiştir²⁹⁶. Bu raporun bu bölümünde, başarılı öğrencilerin ve öğretmenlerin yurt dışına gönderilerek teknik açıdan gelişmelerinin sağlanmasına vurgu yapmıştır. Ayrıca öğretmenliğe ilginin artırılması sağlanarak öğretmenlik mesleğinin hak ettiği değere kavuşturulmasını önermiştir²⁹⁷.

Dewey'in hazırladığı raporun ikinci bölümü Amerika'ya döndükten sonra gönderdiği asıl rapordur. Raporun bu bölümünde okul sistemi, sağlık ve sağlığın korunması, eğitim bakanlığı örgütü, program, öğretmenlerin yetiştirilmesi matbaa, güzel sanatlar, özel okullar gibi maddeler yer almaktadır. Dewey, öncelikle okulların amaçlarının belirlenmesini ve gereksiz değişikliklerden ve yenileme hareketlerinden uzak durulması gerektiğini belirtmiştir²⁹⁸.

²⁹⁵ John Dewey, **Özgürlük ve Kültür**, Çev: Vedat Günyol, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s. 149.

²⁹⁶ Dewey, **a.g.e.**, s. 150.

²⁹⁷ Raziye K. Kutlu, “John Dewey'in Türk Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, 2005, s. 44.

²⁹⁸ Dewey, **a.g.e.**, s. 155.

Dewey, okula sadece “ders” amaçlı bakılmamasını ve okulun toplum hayatında merkeze alınmasını önermiştir. Ayrıca okulların halkın sorunların yardımcı olarak, kütüphane, spor alanları ve toplantı salonlarını halkın kullanımına sunmaları gerektiğini vurgulamıştır. Okulun, öğrencileri ülkeye yararlı birer birey hâline getirmesi gerektiğini söylemiştir. Dewey, hazırladığı iki rapor ile geçmiş ve gelecek eğitim sorunlarına büyük çözümler sunmuştur²⁹⁹.

3.6.2. Muallimlerin Sorunları ve Yetiştirilmeleri ile İlgili Faaliyetleri

Milli Mücadele döneminde ve öncesinde başlayan Muallimlerin maaşlarını alamamaları sorunu, Maarif Vekili İsmail Safa Bey’in döneminde yansımış ve söz konusu durum Ahmet Edip Bey’in Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde şu şekilde yer bulmuştur:

“... Bugün memurin arasında en zavallı ve en acınacak olan sınıf, meslek-i talimiyle uğraşan sınıftır. Bu sınıf bir daha ihmal edilir ve düşünülmezse, memleketin hayat-ı maarifinin göğü karartılmış olunacaktır. Muallimler her ay diğer memurin gibi maaşlarını alabilmeli ve muayyen zamanlarda terfi ederek maaşları artmalı ve bugünkü gibi maaşına yüz kuruş zam ettirmek için meclis-i umumi azasından birine çıkmaya, el avuç açmaya mecburiyet hissetmemelidir. Bunu yaparak terfi edenlerin seciyesinden, zaten mektep için faide yoktur. Onun vereceği terbiye zaten muzırdır.”³⁰⁰

Muallim Aydoğdu ise bu konuya şöyle değinmiştir:

“...Bugün muallim denilince herkesin aklına ehemmiyetli bir varlık gelmiyor. Hayatın en canlı, en hâkim müessesesini idare eden muallimler parasız, çocuk ruhlu ehemmiyetsiz insanlardır. Zaten asıl işin fena ciheti kendilerine emredecek olanlar, maaş verecek olanlar da ehemmiyet vermiyor. Bu hal de muallimleri meslekten soğutmuştur. Mesleği terk edip de ticarete atılan iyi muallimlerimiz ne kadar çoktur. Mesleğe hariçten kabul edilenler, mesleki imtihana tabi tutulmadılar.”

²⁹⁹ Dewey, a.g.e., s. 157.

³⁰⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Aralık 1922.

“...Maarif Vekâleti son zamanlarda muallimlerimizin terfi ve terakkileri için teşebbüslerde bulundu. Ve bunun için çalışılıyor. Ümit edilir ki, yakında bu hayati meseleye hal çaresi bulunsun. Memleketin ihtiyacı istiyor ki, maarifin gayesi, tayin edilmekle beraber, muallimler yetiştiren müesseseler de çoğaltsın ve bu meslek de hakiki bir meslek haline gelsin”³⁰¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmenlik mesleği ciddi güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. İsmail Safa ise 29.9.1923 tarihinde TBMM’de yaptığı bir konuşmada öğretmenlerin savaş alanlarında şehit düştüğünü ve öğretmen açığından dolayı okulların mezun veremediklerini dile getirmiştir³⁰².

İsmail Safa, muallimlerin mağduriyetini gidermek için yaptığı çalışmaları TBMM’de yaptığı konuşmada şu şekilde aktarmıştır:

“...Binaenaleyh mevcut muallimlerimizin vazifeleri başında kalmalarını temine uğraştım. Sonra askerliğe alınmış muallimlerimizin birer suretle terhisini istedim. Harp ihtimali azaldıkça, milletin üzerinden bu meşum yük kalmaya ve Lozan’da sulhun mütebessim çehresi görünmeye başladıkça muvaffakiyetimiz arttı. Bilhassa Müdafaa Milliye Vekili Kazım Paşa hazretleri de bu hususta pek çok muavenet gösterdiler. Bu suretle muhterem arkadaşlar, vazifelerinden bütün bütün uzak düşmüş kıymetli muallimlerimiz mütehassır oldukları mesleklerine avdet edebildiler... Sonra muallimlik mesleğini yaşatabilmek için muallimlerin istikbal endişesini az ve çok tatmin eden sarih bir kanuna da ihtiyaç vardı. Muhterem selefîm Vehbi Beyefendi tarafından ihzar edilmiş olan layihayı bendeniz de takip ettim. Ve malumunuz olan kanun çıktı. İptidai muallimlerimizin hayat ve istikbali az çok muayyen şeraite bağlanmış oldu. Ve bunlara iki bin kuruşa kadar maaş verebilmek imkânı hâsıl oldu. Fakat arkadaşlar kemali hürmetle arz ederim ki, bu kâfi değildir. Muallimliği hakiki bir meslek haline koyabilmek bunun perestişkarlarını bu meslek içerisinde hararetle, aşkla çalıştırabilmek için daha esaslı daha sarih bir kanuna ihtiyaç vardır.

³⁰¹ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1923.

³⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:1, 29 Eylül 1923, s.366.

Bunu geçen de toplanan Heyet-i İlmiyede ihzar ettim. Yakında Heyeti Celilenize takdim edeceğim”³⁰³.

İsmail Safa Bey, öğretmenlerin mesleki bilgilerini tazeleyebilmeleri için hizmet içi kurslar açmış ve bu uygulama Türkiye'nin çeşitli yerlerinde diğer vekiller tarafından devam ettirilmiştir³⁰⁴.

İsmail Safa, öğretmen yetiştirilmesi alanında da önemli bir adımın atılmasını sağlamıştır. Bu kanun ile maddi sıkıntılardan dolayı görevini yerine getiremeyen dârümuallimin ve dârümuallimatlar Maarif Vekâletine bağlanmıştır.1923-1924 yıllarında Türkiye'de 20 öğretmen okulunda 2528 öğrenci bulunmaktaydı. Vekâlet, bu konuda çalışmalara başlamış ve öğrenci sayısını arttırmaya çalışmıştır. İsmail Safa, bu konuda şu açıklamaları yapmıştır;

“...biz bu ihtiyaca cevap vermek ve memleketin ihtiyacı olan muallimi yetiştirmek için heyeti talimiyesi mükemmel, vesaiti tedrisiyesi ve her türlü levazımı ikmal edilmiş Dârümuallimler açmayı kararlaştırdık. İşte içinde bulunduğumuz seneden itibaren, Maarif Vekâleti, memleketimizin muhtelif ve muayyen noktalarında dârümualliminler ve dârümuallimatlar açmakla meşguldür”³⁰⁵.

İsmail Safa'nın yaptığı çalışmalar, istenilen sonucu vermiş ve daha sonra göreve gelen Vasıf Bey zamanında öğretmen okullarının sayısı 20'den, 26'ya yükselmiştir³⁰⁶.

Öğretmen sorunları I. Heyet-i İlmiyede de incelenmiştir.

3.6.3. Birinci Heyet-i İlmiye

Türk Milli Eğitim sisteminin düzenlenmesi ve yenileşme çalışmalarının yürütülmesi için oluşturulan Milli Eğitim Şuralarının başlangıcı, Maarif Heyet-i İlmiye toplantılarına dayanmaktadır³⁰⁷. Türkiye Muallime ve Muallimler Derneği, Milli Mücadele döneminde yeni kurulmuş devletin eğitim sorunlarını çözmek ve belirli bir eğitim politikasının oluşmasını sağlamak amacıyla toplantılar düzenlemiştir. Bu nedenle

³⁰³TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 29 Eylül 1923, s.367-368.

³⁰⁴Hâkimiyet-i Milliye, 8.3.1923, TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, 29 Eylül 1923, s.368.

³⁰⁵TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:1, 17.09.1923, s.144.

³⁰⁶ Başar, a.g.e. , s.115.

³⁰⁷Abdürrahim Güzel, “İlk Heyet-i İlmiye Çalışmaları, Alınan Kararlar ve Dini Tedrisat”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı 4, (1987), s.337.

Maarif Vekâleti, yaptığı çalışmaları daha gerçekçi ve bilimsel temellere dayandırmak için ülkenin önde gelen eğitim ve bilim insanlarından oluştuğu Heyet-i İlmiye toplantılarını başlatmıştır³⁰⁸.

Maarif Vekâleti Birinci Heyet-i İlmiye toplantılarına Türkiye'nin tanınmış eğitim ve bilim adamları katılmıştır. Maarif Vekili İsmail Safa, İbrahim Alaattin (Gövsâ), Selim Sırrı (Tarcan), M. Fuat (Köprülü), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Ziya (Gökalp), Matbuat Müdürü Ahmet Ağaoğlu ve Maarif Vekâleti Müsteşarı Samih RıfatBey gibi devrin önemli eğitim ve bilim insanları bu çalışmalarda yer almıştır³⁰⁹ Heyet, İsmail Safa'nın açılış konuşması ile beraber çalışmalara başlamıştır³¹⁰.

Birinci Heyet-i İlmiye, şu konular üzerinde yoğunlaşmıştır;

1. *Maarif-i umumiye icraat programı*
2. *Milli Hars*
3. *Üstün değerde müracaat kitaplarının dilimize çevrilmesi*
4. *İstatistik Genel Müdürlüğünün teşkilatı*
5. *Milli Büyük sözlük ve dilbilgisi*
6. *Milli Müzik, Milli dil ve edebiyat*
7. *Milli Tarih kitaplığı*
8. *Milli Hazine Evrakı*
9. *Milli Müze*
10. *Okul müzesi*
11. *Ankara'da yüksek seviyede dersler*
12. *İlkokul programında değişiklikler*
13. *İlköğretimden sonra hayati öğretim programı*
14. *Tedrisatı iptidai kararnamesinin tadili layihası*
15. *Kız ve erkek öğretmen okullarının tüzük ve programları*

³⁰⁸ Başar, **a.g.e.** , s.116.

³⁰⁹ Güzel, **a.g.m.** , s.338, Ergin, **a.g.e.** , Cilt:5, s.2005.

³¹⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Temmuz 1923.

16. *Sultanilerde teşkilat ve tahsil süresi ve sultani adının değiştirilmesi*
17. *Sultani izcilik teşkilatı esasiyesi*
18. *Teftiş kurulu tüzük teklifi*
19. *Eski eserler sözlüğü*
20. *İstanbul kız ve erkek öğretmen okulunda birer orta kısmın oluşturulması*
21. *Galatasaray Lisesinde teşkilat ve programlar*
22. *Yüksek Öğretmen Okulu öğrencilerine mesleki bilgi verilmesi³¹¹.*

Bu konular daha sonra kurulacak olan altı komisyonda görüşülmüştür. Bu komisyonlar:

1. *Milli ve İlmi Konular Komisyonu*
2. *İstatistik Müdüriyeti Teşkilatı Komisyonu*
3. *İlk Tedrisat Komisyonu*
4. *Darülmualiminler, İzcilik, Terbiyecilik Komisyonu*
5. *Orta Tedrisat Komisyonu*
6. *Vekâletin Umumi İcraatı Programını Hazırlama Komisyonu³¹².*
7. *Birinci Heyet-i İlmiyenin aldığı kararlar;*
8. *Öğretim zorunluluğu 7-14 yaşlarıyla sınırlandırılmıştır. Yine okulların öğrenci mevcutlarının birinci ve ikinci sınıflarda 30, diğerlerinde 4'tan yukarı olmaması kararlaştırılmıştır. Zorunlu eğitim çağında bulunan çocukların yabancı okullara devamları yasaklanmıştır.*
9. *İlköğretim yaptırma işinin yalnız Maarif Vekâletinin yetki ve sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir. Yabancılara ait öğretim kurumlarının denetimlerinin de Maarif Vekâletince yapılması kararlaştırılmıştır.*
10. *Okul yapılması mümkün olmayan küçük yerleşim yerlerinde yatılı köy ilkokullarının kurulması kararlaştırılmıştır.*

³¹¹Ergin, **a.g.e.**, Cilt: 5, s.2006, Başar, **a.g.e.**, s.118, Güzel, **a.g.m.** s.347.

³¹²Engin D. Tanır, Cengiz Aslan, "Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 1, 2019, s. 257-258, Başar, **a.g.e.**, s.118.

11. İlkokul öğretmenlerinin mali sorunlarını çözümlenebilmek amacıyla bir yasa tasarısı hazırlanmıştır.
12. İlkokulu bitirdikten sonra da üst öğretime gidemeyecek olan çocukları hayata ve mesleğe hazırlamak için iki yıl süreli ihzari mekteplerin kurulması kararlaştırılmış ve bu okul da zorunlu eğitimin kapsamına alınmıştır.
13. Kadınların heyet-i ilmiyeye katılabilecekleri, ilköğretim müfettişi olarak atanabilecekleri kararlaştırılmıştır. Böylece Hamdullah Suphi'nin Maarif Vekilli döneminde toplanmış bulunan birinci Maarif kongresinde yaşanan olayların tekrar önlenmiştir.
14. Sultanilerin adları liseye dönüştürülmüştür.
15. Beden eğitimi ve izcilikle ilgili olarak Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in hazırlamış olduğu rapor uyarınca beden eğitimi öğretmenlerini yetiştirmek üzere bir öğretmen okulunun kurulması, beden eğitimi öğretmenlerinin de diğer öğretmenler gibi eşit hak ve statüye kavuşturulması kararlaştırılmıştır³¹³.

Birinci Heyeti İlmiye, yaptığı çalışmalardan dolayı kamuoyu tarafından takdir edilmiş ve eğitime önemli katkılarda bulunmuştur.

3.6.4. Yabancı Okullar Sorunu

Türkiye'de yaşayan azınlıkların kendi kültürlerini yaymak amacıyla açmış oldukları okullar, İsmail Safa'nın bakanlığı döneminde de sorun olmuştur. Türkiye'nin Yabancı okullar üzerinde uyguladığı politikadan memnun olmayan yabancı devletler, Türkiye aleyhinde karalama kampanyası başlatmıştır. Ayrıca bazı ülkeler bu konuda basında geniş yer ayırmıştır. Örneğin Fransa basınında bu sorun ile ilgili konu saptırılarak Türkiye ve Türk halkı aleyhine haberler yayınlanmıştır. İsmail Safa, dış basında çıkan haberlere şu şekilde açıklama getirmiştir;

“...Avrupa basınında, bu yöndeki yayını bende görüyorum. Bu doğrudan barış masası etrafında toplandığı sırada Türk devletinin müstakil yaşamasını ve Avrupa milletleri kadar hür ve bağımsız yaşamaya bir aşk ile azim ettiğini bir türlü kabul edemeyenlerin ortaya çıkardığı bir meseledir. Bu vesileyle dahi aleyhimizde hatır ve hayale gelmeyen mezalim

³¹³Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ağustos 1923.

masallarını, efkâr-ı umumiyyeye yaymak ve aleyhtar cereyanları kuvvetlendirmek istiyorlar. Buna dünyanın muhtaç olduğu sulh perverlik namına çok teessüf ederim...”

“Dünyanın efkârı umumiyesi böyle yanlış ve haksız cereyanlar karşısında kaldıkça, dünya siyasetçileri böyle yalan esaslardan istifade etmek hevesinden vazgeçmedikçe, maatteessüf hakiki sulhun olacağına kani değilim. Biz çok felaket çektik. Bütün bu felaketler içinde arzumuz ve taleplerimiz ve dünyanın medeni milletlerden istediğimiz şu, çok basittir, biz de hür yaşamak istiyoruz. Biz de Avrupa medeni milletleri arasında müsavî muamele görmek istiyoruz. Biz de Avrupa medeni milletlerinin birçok ihtilal ve inkılâp ile kurdukları hükümet sistemini onlardan daha çok ızdırıp çekmek suretiyle tesis etmişizdir. Binaenaleyh, inkılâptan birçok can pahasına olarak tesis eden halk hükümetimiz de Avrupalılar bizi müdenî ve venîm medenî palut, henüz yaşamamış bir vaziyette görerek muamele yapmalarına katiyen tahammül edemeyiz”

İsmail Safa Bey, yabancı okullar meselesini milliyetçi bir bakış açısı ile değerlendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin düştüğü yanlışla düşmeyeceklerini ve bu okulların Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdükleri tutumu yeni Türkiye devletine karşı sürdüremeyeceklerini kesin bir dil ile şöyle ifade etmiştir:

“Biz, memleketimizdeki ecnebi müessesata karşı mazîyi katiyen unutmamızdır. Bütün dünyaya kabül-ü inkâr değildir ki müessesat şimdiye kadar memleketimizde maatteessüf samimî bir maksatla çalışmışlardır. Memleketi ihtilale sevk eden muhtelif yerlerde surîş ve isyan çıkaran unsurların birçoğunu bu mekteplerin yetiştirdiği insanlar teşkil etmektedir. Ve dünya bilir ki, bu müessesat en çok bununla uğraşmış ve Türkiye Devletini tahrip etmek için bir gün mesaisinden geri kalmamıştır. Bu müessesatın mazîsi, bu kadar fecîğ olduğu halde, biz her şeyi unutmak istiyoruz. Bugün bizim istediğimiz bir şey vardır. Bütün dünyaca ve bilhassa bu müessesata alakadar olanlara kati surette bildirmek isteriz ki, artık eski oyunların tekrar edilmesi imkânsızdır. Onun için memleketimizde yaşamak isteyen her ecnebi müessesesi, kanunlarımızla ve mektepler hakkında

koymuş olduğumuz ve koyacağımız esasata harfiyen riayet edeceklerdir. Ve bu esasata riayet edilip edilmediğini daimî surette tefriş ve murakabe etmek en büyük hakkımız ve bir dakika olsun gözden kaçırmayacağımız bir esastır”³¹⁴.

İsmail Safa, göreve başladıktan sonra kendinden önceki maarif vekillerinin yabancı okullar için almış olduğu kararları incelemiş ve bu okullar hakkında izlenecek yolu şu şekilde açıklamıştır;

“... Onun için derhal bir tamim (genelge) yaptım ve ecnebi mekteplerinin kati surette kanunlarımıza ve talimatnamelerimize riayet mecburiyetinde olduklarını ve hak-ı murakabe ve teftişimize en küçük bir mamenaat göstermelerine razı olmayacağımızı yazdım. Bundan sonra dahi koyduğumuz kurallara riayet etmediği anlaşılan mekteplerin seddini amar ettim. Ve zannederim ki hürriyet ve istiklal içinde yaşayan milletlerin bundan başka yapacağı bir şey yoktur”³¹⁵.

İsmail Safa Bey, yabancı okullar sorununa, milli birlik ve bütünlük çerçevesinde yaklaşmış ve bu okulların Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hareket edemeyeceklerini dile getirmiştir. Ayrıca bu okullarda verilen eğitimin Türkiye'nin şartlarına göre bir eğitim olması için büyük çabalar göstermiştir. İsmail Safa Bey, 20 Aralık 1923 tarihinde vilayetlere gönderdiği bir genelge ile yabancı okul yetkililerinden Türkiye'nin çıkarlarına uygun hareket etmelerini istemiştir. Sonuç olarak İsmail Safa Bey, bu okulların Türkiye'nin birlik ve beraberliğini gözeterek ve Türk toplumunun ihtiyaç ve kültürel geleneklere uygun olarak hareket etmelerini sağlamaya çalışmıştır³¹⁶.

3.6.5. Tevhid-i Tedrisat Kanununun Yasalaşma Sürecinde İsmail Safa Bey'in Katkısı

Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi yasası anlamına gelen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924) Cumhuriyet döneminin en mühim eğitim hareketlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatları doğrultusunda

³¹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 21 Kasım 1922.

³¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 21.11.1922.

³¹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 21.11.1922.

çıkartılan bu kanun İsmail Safa Bey'in Maarif Vekili olduğu döneme denk gelmektedir³¹⁷.

Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1921 tarihinde düzenlenen Maarif Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmasında, eğitimin yeniden düzenlenmesi ve birleştirilmesini savunmuş ve eski eğitim kültüründen ve de eskiye dair düşüncelerden eğitimin arındırılması gerektiğini belirtmiştir³¹⁸. Ayrıca Türk eğitiminin, Türk toplumunun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği tekâmülü yerli yerinde belirtmediğini bu amaca uygun olarak eski geleneksel eğitimden uzaklaşılması gerektiğini şu sözleriyle savunmaktaydı;

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin memleketimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şarktan ve Garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü davayı milliyemizin inkişafı, ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir, lalettayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirilebilir. Kültür zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesicidir”³¹⁹.

Tanzimat döneminden itibaren ortaya çıkan ikili eğitim anlayışı uzun yıllar iki farklı insan tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durumu gören Mustafa Kemal Paşa, tek bir düşünce etrafında birleşen insanların yetiştirilmesi için çalışmaları hızlandırmıştır. Özellikle Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla eğitim konusundaki çalışmalara daha fazla yoğunlaşmıştır.

1 Mart 1924 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında eğitimin düzenlenmesinin vaktinin geldiğini şu sözleriyle aktarmıştır:

“Milletin arayı umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedriatın tevhidî umdesinin bilâifata-i tatbiki lüzumunu müşahade ediyoruz. Bu yolda

³¹⁷ Başar, **a.g.e.**, s.120.

³¹⁸ “Cumhurbaşkanları Başbakanlar...” **a.g.e.**, s.

³¹⁹ “Cumhurbaşkanları Başbakanlar...” **a.g.e.**, s. 4- 10.

*teahurun zararları ve bu yolda tehalükün ciddi ve derin semereleri seri kararınıza vesle-i teelli olmalıdır*³²⁰.

2 Mart 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fıkrası grubu tarafından kabul edilen yasa ile, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'ye sunulmuş ve kanunlaştırılmıştır. Bu tasarılar Halifelik'in kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına ilişkin Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının yasa önerisi, Şer'îye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılmasına ilişkin Siirt Mebusu Hulki Efendi ve 57 arkadaşının yasa önerisi ve Tevhid-i Tedrisat hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve 57 arkadaşının yasa önerisiydi³²¹.

TBMM'de bahsi geçen mezkûrtasarlardan önce Şer'îye ve Evkaf Vekâletini kaldıran yasayı kabul ettikten sonra Tevhid-i Tedrisat yasasını görüşmeye başlamıştır. Yasa tasarısını hazırlayanlar bunun Tanzimat'tan beri süregelen ikili eğitim ve değişik fikir veduyguda iki insan problemini çözeceğini, eğitim sisteminin artık bir millet yetiştireceğini ileri sürmüşlerdir³²².

Öğretimde birliği esas alan yasa anlamına gelen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, TBMM tarafından 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiş ve ülkedeki bütün eğitim kurumlarının Maarif Vekâletine bağlanması sağlanmıştır. TBMM'de görüşülerek kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun bazı önemli maddeleri şu şekildedir;

- 1. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti veya hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler, Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.*
- 2. Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tederisiye Maarif Vekâletine merbuttur.*
- 3. Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir ilahiyat tesis ve imamet hitabet gibi hidamat-ı dininyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.*

³²⁰ "Cumhurbaşkanları Başbakanlar...", a.g.e., s. 18.

³²¹ Seçil Akgün, "Tevhid-i Tedrisat" Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Ankara: MEB Yayınları, 1983, s. 37.

³²² Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi, s.49.

4. Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiyye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdafaa-ı Milliye'ye merbut olan askeri rüşdi ve idadilerle, Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşdi ve idadilerde bulunan heyet-i talimiyelerin cihet-i irtibatları atiyen ait olacağı vekâletlerarasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir³²³.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 29 Nisan 1924 tarihinde Resmî gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiş ve Kanununun dördüncü maddesi 2252 sayılı "Darülfünun ilgası ve Üniversitenin Teşkili Hakkındaki Kanun'a bağlı kadro cetveli ile hükümsüz bırakılmıştır. Ayrıca beşinci madde 637 sayılı ve 22 Nisan 1925 tarihli kanunla eklenen fıkra ile birlikte değişikliğe uğramış ve "Mektebi Harbiye'ye menşe teşkil eden askeri liseler bütçe ve kadrolarıyla Müdafaa-i Vekâletine devrolmuşlardır"³²⁴.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu farklı dünya görüşlerine sahip insanlar yetiştirmek yerine aynı ülküye bağlı insanlar yetiştirmeyi amaç edinmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu İsmail Safa Bey'in Maarif Vekilliği döneminde çıkarılmıştır. Ancak kanununun hazırlanmasında ve sonrasında bu kanununun uygulanmasında Vasıf (Çınar) Bey'in büyük rolü bulunmaktadır.

İsmail Safa Bey'in Maarif Vekâleti dönemi genel olarak savaştan yeni çıkmış bir ülkede, sağlam temeller üzerine oturtulmaya çalışılan bir eğitim ve öğretim sistemi üzerinde kıymete haiz çalışma ve emekleri olmuştur. Ayrıca İsmail Safa Bey'in durağan bir yapıda olmayıp aktif ve eğitim sahasındaki uzmanları ile hemhâl olması, onun eğitime verdiği önemi açıkça göstermektedir.

³²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 7, Devre II, 3 Mart 1924, s. 26-27.; Bekir S. Yalçın-İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılabı Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gereke ve Tutanaklarıyla**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s. 96.

³²⁴ **Milli Eğitimle İlgili Kanunlar I**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi,

SONUÇ

Eğitim, devletlerin ve milletlerin ilerleme kaydetmesi ve sosyal, kültürel, bilimsel çalışmaların yürütülmesinde büyük etki göstermektedir. Ayrıca talep edilen insan modelinin yetiştirilmesinde eğitimin büyük önemi bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bulunan eğitim kurumları, devletin toplumsal ve kültürel özelliklerini gözler önüne sermektedir. İlerleyen zamanlarda Osmanlı Devleti'nin eğitim politikası ve eğitim örgütlenmesi, devleti Batıdaki yenilikler ve gelişmeler karşısında yetersiz bırakmıştır. Eğitim sistemindeki bu gerilemenin önüne geçebilmek için modern eğitim kurumları oluşturulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti, yeni eğitim kurumlarını oluştururken eski geleneksel eğitim kurumlarına dokunmamıştır. Bu durum eski ile yeni eğitim kurumları arasında ikilik çıkmasına sebep olmuştur. Eğitim sisteminde bu iki farklı zihniyete üçüncü bir zihniyet olan yabancı okullar meseleside eklenmiştir.

Türk toplumunun geri kalmışlığını çözüme kavuşturmak için Cumhuriyet döneminde eğitim konusuna büyük önem verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve aydın kesim Osmanlı Devleti'nden miras kalan eğitim sistemi ile herhangi bir gelişme olmayacağını anlamışlardır. Bu sebeple 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim kurumları tek çatı altında toplanmış ve Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu kanun ile beraber eğitim sahasında ulusal bir birlik tesis etmek, merkezileştirmek ve çağdaş-laik yaşam için toplumun gerekli dönüşümünü sağlanılmaya çalışılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile beraber çağa uygun olmayan medrese, tekke ve zaviyeler kaldırılmıştır. Bu medreselerin yerine, günümüzde bile tartışma konusu olan, İmam Hatip mektepleri ve ilahiyat fakülteleri açılmıştır. Böylelikle dağınık hâlde bulunan din eğitimi tek elde toplanmış ve dini eğitim kurumları devlet kontrolü altına alınmıştır. Ancak bu dini eğitim kurumları zamanla öğrenci yokluğundan dolayı kapanmıştır.

Cumhuriyet döneminde Tevhid-i Tedrisat'ın kabulü ile üzerinde durulan bir diğer önemli konu da Yabancı Okullar meselesi olmuştur. Bu okullar, hem başka devletlerin güdümünde olduğu için hem de misyonerlik faaliyetlerinde buldukları için denetim altına alınmıştır. Kanuna uymayan okullarda kapatılmıştır.

Milli Mücadele'nin hızla ilerlediği bir dönemde Ankara'da yeniden kurulan Maarif Vekâleti, sadece eğitim işleri ile ilgilenmemiş, savaşın getirdiği koşullar ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. İlk Maarif Vekili Rıza (Nur) Bey göreve başladığı zaman muallimlerin maaş sorunları, okulların kapatılması, muallimler arasındaki mesleki farklılıkların ortaya çıkması gibi sorunlar ile karşılaşmıştır.

İlk Maarif Vekili Rıza (Nur) Bey ile başlayan bu süreç Hamdullah Suphi Bey, Mehmet Vehbi Bey ve Milli Mücadele'nin son Cumhuriyet'inde ilk Maarif Vekili olan İsmail Safa Bey ile devam etmiştir. 1920-1923 yıllarında eğitim konusunda en dikkate değer çalışmalar İsmail Safa Bey döneminde olmuştur. Bu durumun asıl sebebi ise, savaşın bitmesi ve İsmail Safa Bey'in gayretleri ile Maarif Vekâleti'nin dikkatini tamamen eğitime vermesinden kaynaklanmaktadır.

İsmail Safa Bey, II. Meşrutiyet döneminde eğitimci, gazeteci ve yönetici olarak toplumda önemli bir yer edinmiştir. Mütareke ve işgal dönemlerinde Adana'da neşredilmiş olan İtidal gazetesinde yayımlanan yazılarından dolayı Fransızların tepkisini çekmiş ve Fransızların hedefi hâline gelmiştir. Ancak bu durum İsmail Safa Bey'in görüş ve ideallerinden vazgeçmesine neden olmamıştır. Her türlü zorlukla mücadele eden İsmail Safa Bey; mebus, bakan, vali ve Halkevi başkanı olarak her zaman Ankara ve lider olarak onu temsil eden Mustafa Kemal Paşa'ya yakın durmuştur.

İsmail Safa Bey, cumhuriyet döneminin ilk maarif vekili olarak görev yapmıştır. Maarif vekili olduğu süre boyunca, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Tedrisat-ı İptidaiye'nin çıkarılması (İlköğretim Kanunu), 1. Heyeti İlmiyenin (Türkiye Bilim Kurulu) toplanması gibi önemli çalışmalara imza atmıştır. Muallimlerin özlük, mesleki eğitimleri, yatılı okullar, yabancı dil eğitimi, uygulamalı eğitim gibi birçok alanda düzenlemeler yapmıştır.

Tüm bu sıkıntılı süreç içerisinde İsmail Safa (Özler) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerini ve hayalini en iyi anlayan maarif vekillerinden biri olmuştur. İsmail Safa Bey, gençlerin eğitimi ve onların fikri, kültürel ve ahlaki yönden gelişimlerine büyük önem vermiş ve mühim çalışmalar yapmıştır. İsmail Safa'nın mücadelecisi ruhu Milli Mücadele döneminde yeni Türkiye için ışık olmuştur. İsmail Safa Bey, cumhuriyet döneminin idealist, zeki ve çalışkan fertlerinden biri olarak

gençlerin eğitilmesinde ve ulusal bir eğitim sisteminin kurulmasında önemli bir yere sahiptir.



KAYNAKÇA

- Adanır, Fikret, **Makedonya Sorunu**, İhsan C. Atay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2001.
- Akarlı, Engin Deniz, **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Akgün, Seçil ve Murat Uluğtekin, “Misak-ı Maarif”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, Mart 1989.
- Akgün, Seçil, “*Tevhid-i Tedrisat*” **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Ankara: MEB Yayınları, 1983.
- Akın, Rıdvan, “TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, (Ocak 2013), s. 2.
- Akşin, Sina, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi – M.Ö. 1000 – M.S. 2019**, Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1993’e)**, İstanbul: Alfa Yayınları, 1993.
- Alkan, Necmettin, **II. Abdülhamit ve Jöntürkler**, İstanbul: Selis Kitaplar, 2009.
- Altınova, Ayşegül, “*Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Gazi Üniversitesi SBE, 2010.
- Andıç, Fuat ve Süphan Andıç, **Sadrazam Ali Paşa Hayatı Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Aytekin, Halil, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim**, Ankara: G. Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, 1991.
- Bakır, Betül, “*İkinci Meşrutiyet’ten Tevhid-i Tedrisat’a Türkiye’de İlköğretim*”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2007.
- Baran, Tülay A. “Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 49, 2001.

Başar, Erdoğan, **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**, Ankara: Pegem Akademi, 2019.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH,KMS) Kataloğu, https://ozlervakfi.com/vakif/wp-content/uploads/2021/07/ISMAIL_SEFAOZLER.pdf, (Erişim Tarihi: 12.04.2022).

Başgöz, İlhan ve Howard E. Wilson, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk**, Ankara: Dost Yayınları, 1968.

Baytal, Yaşar, "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 11, 2000.

BCA, 490.1.584.17.3.

BCA., 30.07.76.502.2.

BCA., 30.18.1.1.1.8.9.

BCA., 30.18.1.1.8.41.9.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Bilgin, Beyza ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Ankara: Gün Yayınları, 1999.

Binbaşıoğlu, Cavit, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.

Ceyhan, Erdal, **Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi**, Edirne: Ulusal Bellek Yayınları, 2004.

Cicioğlu, Hasan, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Orta Öğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985.

Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri (MESD), Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1946.

- Çağaptay, Soner, “*Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Çavdar, Tevfik, **İttihad ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Çeçen, Anıl, **Halkevleri**, İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2018.
- Çoker, Fahri **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM**, Cilt 3, Ankara: TBMM Yayınları, 1994.
- Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.
- Danışman, Zuhuri, **Koçi Bey Risalesi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Dewey, John, **Özgürlük ve Kültür**, Vedat Günyol, (çev.). İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993.
- Dursunoğlu, Halit, “Cumhuriyet Döneminde İlköğretime Öğretmen Yetiştirmenin Tarihi Gelişimi”, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı 160, Güz 2003, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/dursunoglu.html (Erişim Tarihi: 01.04.2022).
- Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1970.
- Erdeha, Kamil, **Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1975.
- Erdem, Tarhan, **Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1982.
- Erdoğdu, Teyfur, “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı- I”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, 1996.
- Ergin, Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Cilt I-II, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1982.

Ergün, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara: Ocak Yayınları, 1996.

Güzel, Abdürrahim, “İlk Heyet-i İlmiye Çalışmaları, Alınan Kararlar ve Dini Tedrisat”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 4, 1987.

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ağustos 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Temmuz 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 21 Kasım 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart 1923.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/john-dewey-1859-1952> (Erişim Tarihi 28.03.2022).

Bahri, Ata, “1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey’nin Türkiye Seyahati”, G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 3, 2001.

https://ozlervakfi.com/vakif/wp-content/uploads/2021/07/ISMAIL_SEFA_OZLER.pdf, (Erişim Tarihi: 16.04.2022).

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Ankara: Gül Matbaası 1987.

İslam, İbrahim, “*Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, SBE, 1995.

İtidal, 9 Nisan 1909.

Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 9, Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Ankara: TTK Yayınları, 1972.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 8, Ankara: TTK Yayınları, 1983.

Kılıç, Sezen, “Cumhuriyet Dönemi Yabancı Okullar (1923-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 61, 2005, s. 276.

Koçer, H. Ali **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1967.

- Koçer, H. Ali, “ Türkiye’de Köy Eğitim ve Öğretimi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 1974.
- Koçer, H. Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)**, Ankara: MEB Yayınları, 1991.
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Kodaman, Bayram, Ünal, Mehmet Ali, **Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Ankara: TTK Yayınları, 1996.
- Korkmaz, Mehmet , “Ali Haydar Emir Alpagut: Hayatı ve Eserleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 35, Sayı 57, 2019.
- Kreiser, Klaus, **Atatürk**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Kuşci, Ahmet, “Milli Mücadele Dönemi Türk Eğitim Tarihi (1920-1923)”, **Kafdağı**, Cilt 6, Sayı 2, Aralık 2021.
- Kutlu, Raziye K. ,“John Dewey’in Türk Eğitim Sitemi Üzerindeki Etkisi”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya Üniversitesi SBE, 2005.
- Küçük, Cevdet ,“*Abdülaziz*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Maarif Vekâleti Mecmuası**, Mart 1925 Sayı 1, s. 48.
- Mardin, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset- Makaleler I**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Millî Eğitim Bakanlığı, **Cumhuriyet’in İlk Dönemi Eğitim Kurumları (1921-1926) Telif ve Tercüme Heyeti**, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf, (Erişim Tarihi: 03.03.2022).
- Milli Eğitimle İlgili Kanunlar I**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- Okan, Kenan, “Türkiye’de ki Yabancı Okullar Üzerine Bir İnceleme”, **MEB Planlama-Araştırma ve Koordinasyon Dairesi Dergisi**, Ankara, 1971.
- Okan, Kenan, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Meclis Müzakereleri**, Ankara: MEB Yayınları, 1971.

- Ökçün, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, Haberler- Belgeler-Yorumları**, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
- Öz, Ayhan, "Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XVI, Sayı 29, 2014.
- Özler Ailesi Özel Arşivinden alınmıştır. <https://ozlervakfi.com/vakif/ismail-safa-ozler/> (Erişim Tarihi: 07.04.2022).
- Özodaşık, Mustafa, **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme (1923-1950)**, Konya: İzgi Kitapevi, 1999.
- Özon, Mustafa Nihat, **Osmanlıca- Türkçe Sözlük**, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1988.
- Öztürk, Cemil, "75. Yılda Eğitim", Fatma Gök (ed.), **Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Öztürk, Cemil, "Darülmüallimin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul, 1993.
- Öztürk, Kazım **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul: Ak Yayınları, 1963.
- Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem**, Cilt 2, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1993.
- Parmaksızoğlu, İsmet (Hz.), **1909 Ermeni Olayları ve Anılarım**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Resmî Gazete**, Sayı 1838, 2 Temmuz 1931.
- Resmî Gazete**, Sayı 2434, 23 Haziran 1933.
- Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Sami, Şemsettin, **Kamus-i Türkî**, Ankara: TDK Yayınları, 2010.
- Sarı, Muhammed ve Esmâ Uz, "Cumhuriyet Döneminde Köy Eğitim Kursları", **Turkish History Education Journal**, Cilt 6, Sayı 1, 2017.

- Sarı, Muhammed, “Yeni Türk Devletinin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve Çalışmaları 1920-1923)”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 14, Sayı 54, 2014.
- Sarpkaya, Ruhi, “Atatürk’ün Eğitim Politikasının Kaynakları ve Temel İlkeleri”, **Eğitim ve Bilim Dergisi**, Cilt 27, Sayı 126, 2002.
- Sezer, Ayten, “Atatürk Dönemi Eğitim Politikası”, **Türk Yurdu**, Cilt 20, Sayı 160.
- Shaw, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2**, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: E Yayınları, 2004.
- Somel, Selçuk Akşin, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Sungu, İhsan “Tevhid-i Tedrisat”, **Bellekten**, Cilt 2, Sayı 7-8, (1938), s. 421-422.
- Şahin, Âdem Ali, “Tanzimat’tan ve Cumhuriyet’e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Sabahattin Zaim Üniversitesi SBE, İstanbul, 2015.
- Şanal, Mustafa ve Savaş Karagöz, “Türk Eğitim Tarihi içerisinde Kayseri Zincirdere Köy Muallim Mektebi ve Faaliyetleri”, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı 172, 2006.
- Şen, Y. Furkan **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri e Ulus Devlet**, Ankara: Yargı Yayınevi, 2004.
- T.C. Emekli Sandığı Arşivi**, Dosya No: 257502/3, Tescil No: VH. 000212.
- Tanır, Engin D., Cengiz Aslan, “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 1, 2019.
- Tanır, Engin Deniz ve Cengiz Aslan, “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi**, Cilt 52, 2019.
- TBMM Arşivi Milletvekilleri Şahsi Dosyası**, No: 347.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları II**, 18 Ekim 1921.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt II, 1984.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt II, 18 Ekim 1921.
- TBMM Kavain Mecmuası**, Cilt 1, 1923.

TBMM Tercüme-i Hal, Dosyası No. 347.

TBMM Tercüme-i Hal, SM.346.1.1.

TBMM Tercüme-i Hal, SM.346.1.2.

TBMM Tercüme-i Hal, SM.346.1.6.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 17 Eylül 1923

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 28 Eylül 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 29 Eylül 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 7 Nisan 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, Şubat 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 18, İ. II, 21 Nisan 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 29 Eylül 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, 1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7, 29.01.1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7, Devre II, 3 Mart 1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, 26 Şubat 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, 26.02.1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, 26.02.1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt VIII, 1924

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt XVI, 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt XXI, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt XXIV, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt XXIV, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 17.09.1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 28 Eylül 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 29 Eylül 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Yıl 22, Cilt VII, 1924.

Tevfik, İsmail **Adana Vilayeti Matbuatı**, İstanbul: Hariciye Vekâleti Harici Matbuat ve Tercüme Şubesi Yayınları, 1932.

Toksoy, Nurcan, **Halkevleri**, İstanbul: Orion Yayınevi, 2007.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: İ. B. Ü. Yayınları, 2016.

Turan, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi- Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe-**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

Türkgeldi, A. Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara: Alfa Yayınları, 1948.

Uçar, Ahmet ve Selman Soydemir, Kemal Erkan, **Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908- 31 Temmuz 1909)**, Cilt 1, Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Unat, Faik Reşit, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara: MEB Yayınları, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 2, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Ülküsel, Müstecip, **Dobruca ve Türkler**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

V. Findley, Carter, **Dünya Tarihinde Türkler**, Ayşen Anadol (çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Yalçın, Bekir S. ve İsmet, Gönülal, **Atatürk İnkılâbı Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gerekçe ve Tutanaklarıyla**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Yavuzer, Haluk, **Atatürk'ün Eğitim Politikası**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987.

Yeni Adana, 22 Şubat 1921, Sayı 57/62, 12 Mart 1921.

Yıldırım, Ahmet ve İlker Hüseyin Çarıkçı, “*Kamu Örgütlerinde Değişimin Yönetilmesi (652 Sayılı K.H.K. Örneği)*”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 5, Sayı 9, 2013.

Yiğit, Ali Ata, “*Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923-1938)*”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Hacettepe Üniversitesi SBE, 1996.

Yuca, İrşad Sami, “*Tek Parti Dönemi Ulusçu Politikalarına Bir Örnek: Çukurova Bölgesi Hars Komiteleri (1937-1939)*”, **Route Educational and Social Science Journal**, Vol. 2(3), July 2015.

Yüreğir, A. Remzi, “*Millî Mücadele’de Çukurova*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 25 Şubat 1953.

EKLER

EK-1: İsmail Safa Özler (1885-1940)³²⁵



³²⁵ Özler Ailesi Özel Arşivinden alınmıştır.<https://ozlervakfi.com/vakif/ismail-safa-ozler/> (Erişim tarihi: 7 Nisan 2022)

EK-2: Adana Mebusu Seçilmesi Üzerine TBMM'ye Verdiği Tercüme-i Hali³²⁶

Devre VI

İçtima senesi, Fevkallade

347

T. B. M. M.

MEBUSLARI İÇİN TERCÜMEİHAL

Seçim dairesi	Adı
<u>Seyhan</u>	<u>İsmail Gefe özler</u>
<u>51</u>	

³²⁶TBMM Tercüme-i Hal, HT.346.1.6.

347

FOTOĞRAF

Seçim dairesi	Seyhan	Eserleri	—
Adı	İsmail Şefa Özler	İlmi rütbeleri	—
Soy adı	Özler	Meslek ve meşguliyeti	Çiftçi
Babasının ve anasının adı	Ali Hava	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evliyim ve dört çocuğum vardır.
Doğduğu yer	Adana	Seçimden evvelki son memuriyeti	—
Oturduğu yer	Adana	Memur değilse seçimden evvel son vaziyeti	Parti il yön kurul üyesi
Doğum tarihi	1285 ³	Seçim mazbatasının tarihi	26.3.1939
Tahsili	yüksek	Kaç reyile mebusluğa seçildiği	828
Bildiği diller	Fransızca	Mazbatasının Meclis Genel Heyetince tasdik tarihi [*]	10.4.1939
Nede ihtisası olduğu	ziraatta	Meclise iltihak tarihi	3/4/1939

[*] Bu yer Meclis Kanunlar kalemince doldurulacaktır.

Kısa tercümeihal

İlk ve orta tahsilimi Adana'da yüksek tahsilimi İstanbul'da
mülkiye mektebinde yaptım. Mârifet memurluğu müttetini
ikmalından sonra memur olmadım, Çifçilikle uğraştım.
Adana'da "Turan" adında hususi bir de mekteb
açtım, Fransız işgalına kadar devam etti.
Birinci büyük Millet Meclisinde Meclis mebusu
idim. Adana vilayetine Bozantıda yeniden tes-
kilinde vali vekâletinde bulundum. Bir ara
dahiye vekâleti vekilligine de seçildim. Reuf,
Fethi ve İsmet İsmail Kabinelerinde Maarif
vekili olarak çalıştım. İkinci büyük Millet
Meclisinde de Adana mebusu idim. üçüncü
dördüncü ve beşinci devrelerde mebus değildim.
Çifçilikle beraber Halk evi başkanlığında ve
parti işlerinde çalıştım.

EK 2: Adana Olayları Üzerine Meclis-i Vükelanın, Boşnak Salih, Muhtar Fikri ve İsmail Safa Bey ile ilgili 16 Temmuz 1909 tarihli kararı³²⁷

مجلس وکلای کراتیه مخصوصه صیقله و ترقیه سینه

جلد و ورقه	حاضر بولنامه ذوات فامک اساسی	شماره
مجلسات کثافتی		تاریخ
بیت		روز
بیت		روز
تاریخ جمعه الهجری	اوراق و طریقی لوقوسی	عقد و موقوفاتی
روز	روز	
خصوصه مالی		
<p>الطنه و غیره مؤسسه لکوره و جریانه بالفضل مدخله اولیوه فقط سود اداریه و معنی تأثیر محسوس و ضروری اولاده و حادثه له و خصوصه جزئی و کلیه ذی مدخله بولند قلمه اکلله استحصاده الطنه و اولی سا بقی جوادیکه الطنه و دیقه خزقکی قوماندانی فریبده مصطفی ریزی یا شانه اجرائی نظام عدلیه و مأموریه و الکافه علیه ده مدخله اولاده محرر الاساسی کسانه دخی حمای مختلفه بیجه و کما یسد و عزل اولاده صورت لریله جزیه لریه راکر الطنه و دیوانه حربیه عرضینده نظم و اطمن خزقکی قوماندان لغضبه با تحریرات اریک اولاده مصطفی که بغیر اجرائی ایجابیه شخصه حربیه نظامه که < ماده اوله > تأسیس و ۸۷۷ نومرولو تذکره کی قرآنیه و معانی اولاده</p>		
فکرانی		
<p>الطنه حادثه مؤسسه سی اندرینه تحقیقات مکمله اجرائیه ختمده محله اعزام قلمه اولاده تعین تفتیه اریک ختمه شورای دولتیه بدایته محاکمه شکی خاتمه بله ایله سلطنته عدلیه مفتوحه اریه افقه طرفینده اعطا اولدانه لاجرمده الطنه و ایلکنده و جیلرکنه مستقر لغضبه بولنوب بالوضه عزل ایلمسه اولاده جواد و آخیره کیکرله الطنه قوماندانی فریبده مصطفی ریزی یا شانه کیکر حادثه ناه ظهور سنده اول کیکرله ظهوریله دوام ایتدی که ناده و قلمه مأمورینده لایق ایلما و تدابیر لازم و جدیده صیقله اتخا ذمه ایضا ایتدی که صلح و غیر صلح الکافه اریکده غایت جمع احواله توسع سببه اولد قلمه و الکالیله بغدادی عهد القاده و یوشنایه حال و اجاره کیکر و اسما علی صفای افندیله تنویقات و نشریات اساسیه تکلیف ده بولند قلمه نیجه ایتدی و الطنه حادثه که داخل و خارجاً حصول کیکر دیگه سو و تأثیرات ازاله ایلمده کیکر مأمورینده کیکر احادده سو حال و حرکتی بیجه اولد قلمه بالحق که خانقاه شریه ایدر ده جملجه ایضا سی صیقله و جویده کورنیه اولد قلمه مشا و عموم اریک الطنه ده تشکیل دیوانه حربیه سریعاً قلمه محاکمه اریک و دیوانه حربیه مکتوره ریاسته فریبده سینه بر ذالکه تعین قلمه و کلایم قرار لریله یله با مصطفی سیه ایدر عرصه و استیاده اندرینه مقصدیه یو سلطه اولد قلمه شانه یا دستاهای موهیب و اخیله و حربیه نظامه لریه تبلیغات مقصدیه ایضا و دیوانه حربیه ریاسته اندر قلمه قوماندانی فریبده اسما علی یا شانه تعین قلمه یعنی تحقیقات حاضرده اکلله شمه و سالفه ذکر الطنه دیوانه حربیه عرضینده مصطفی سیه تعهد و عمل مختلفه بیجه و آخرت</p>		
عبد سوزده کلمه من اصفا کلمه	امری سوا کلمه کلمه من اصفا کلمه	اربعینده کلمه من اصفا کلمه
تاریخ	تاریخ	تاریخ

³²⁷ https://ozlervakfi.com/vakif/wp-content/uploads/2021/07/ISMAIL_SEFA_OZLER.pdf, (Erişim Tarihi: Nisan 2022).

EK 3: İsmail Safa ve arkadaşlarının İstanbul'da izlenmesine ilişkin Dâhiliye
Nezaretî Yazısı³²⁸

(حج ۳)

داخلیه نظارتی قلم مخصوص مدیریتی

تاریخ تسویف	مستوی	اوردی عمومی بوصه و س
تاریخ تدبیر	میلادی	قلم بوصه و س
۱۳۰۲		

یولیس عدیرت عدویم ن
تذکره

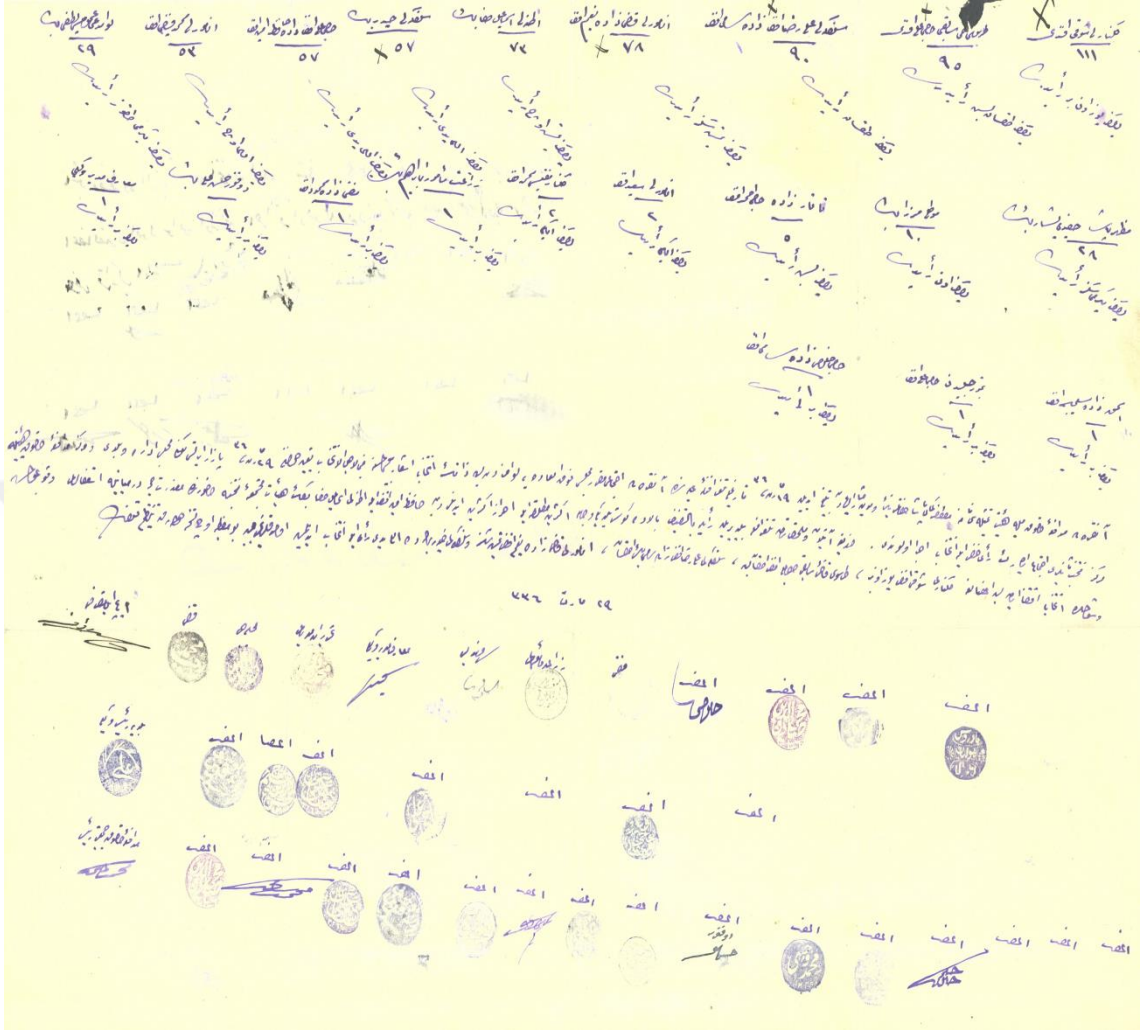
احد اتحاد درستی قانونیک هیئت اداره اعضا سنده
ادله قاری خبریجه دایوم در سعادت و سرت اولنده
مقیم بولنده قاری خبر در یلیله جمعی صفا و کتبا - کتابل
در قو - اشرف و رضی مؤل کوچوک مصطفی نیک
صیفی رضی الله الیریلده حاکمیتک مانع عالمیت
مغایر احوال تصدی ایشکاری تقدیرده سعادت و
معامله تصفیة ایضای واستطلاعات و مقصدیه یدری
نظامه معلومانه اعطای تن اولوز

ایضی

OSMANLI ARŞİVİ
KANS
MÜHÜR

³²⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezaretî Kalem-i Mahsus (DH,KMS) Kataloğu, https://ozlervakfi.com/vakif/wp-content/uploads/2021/07/ISMAIL_SEFA_OZLER.pdf, (Erişim Tarihi: Nisan 2022).

EK-4: Mersin, Adana ve Seyhan Mebus Seçim Mazbataları³²⁹



³²⁹TBMM Tercüme-i Hal, SM.346.1.1.; TBMM Tercüme-i Hal, SM.346.1.2.; TBMM Tercüme-i Hal, SM.346.1.6.

Seyhan Vildyeti
Seyhan Dairei intihabiyesi
Heyeti teftişiyesi

Namzet isimleri	Kazanılan reylerin miktarı																Reylerin yekünü		Mütehbil san- lerin adedi	Reyler iptisak
	Adana Kazası	Kozan Kazası	Beşçe Kazası	Kadiri Kazası	Ceyhan Kazası	Adıyaman Kazası	Feke Kazası	Saimbeyli Kazası	Osmaniye Kazası	Karaisalpin Kazası	Kazanlı Kazası	Kazanlı Kazası	Kazanlı Kazası	Kazanlı Kazası	Kazanlı Kazası	Kazanlı Kazası	Rakamla	Yazı ile		
Ali Münif Yegena	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	Sekiz yüz yirmi sekiz	892	
Damar Arıkoğlu	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	
Gn. Naci Eldeniz	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	
Hilmi Uran	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	
İbrahim Mete	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	
Tevfik Tarman	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	
İsmail Sefa Özler	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	
Sinan Tekelioğlu	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	
Şemsa İşçen	269	82	53	65	101	55	33	42	50	78							828	"	892	

İntihabi Meb'usan kanunigle onun bazı mevadin muaddil kanunun tayin ettiği usul ve şerait dairesinde Seyhan vilâyeti Meb'usan olundukta yukarıdaki cetvelde yazılan zevatin her birinin isimleri hisasında gösterilen miktarda rey aldıkları anlaşıldığından Ali

Tevfik Tarman, İsmail Sefa Özler, Şemsa İşçen : Sinan Tekelioğlu

Seyhan Vilâyeti namına Meb'us intihap edildiklerini ve bu intihabın bütün safahatı ve derecatı kanun ahkâmına ve usulüne tamamıyla

Seyhan Heyeti Teftişiyesi Reisi



Azası

F. Ömer Kadıoğlu

Bu mazbata muht

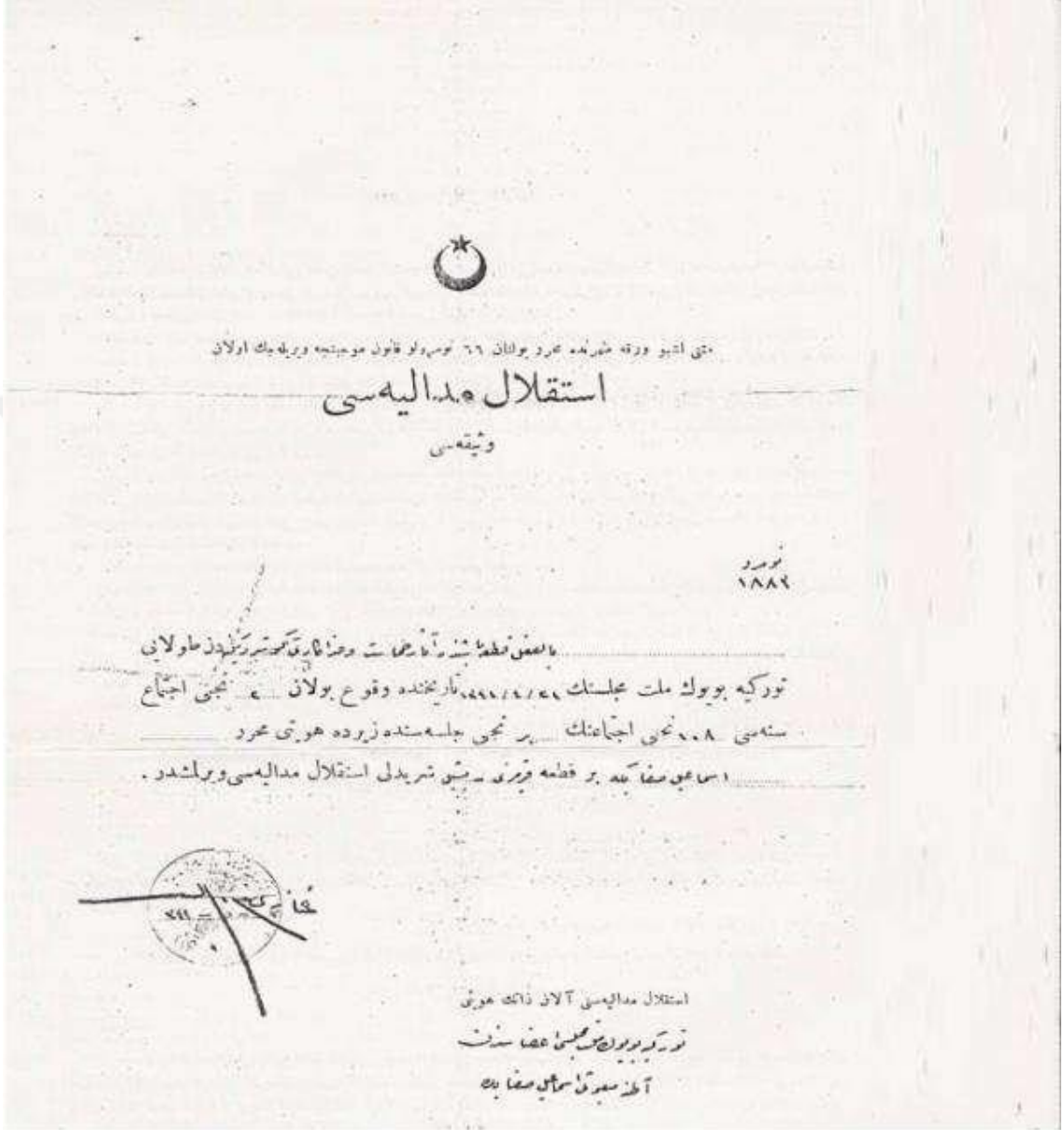
Vilâyeti Idare Heyeti Reisi



Aza

Ş. Ö. Kadıoğlu

EK-5:İsmail Safa ÖZLER'e TBMM Tarafından Verilen Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası Beratı³³⁰



³³⁰https://ozlervakfi.com/vakif/wp-content/uploads/2021/07/ISMAIL_SEFA_OZLER.pdf, (Erişim Tarihi: Nisan 2022).

تعمیر

- ۱ -

تورکیا بویوک ملت مجلسنک اوجنجه اجتماع ییانی تشکیل ایدن ۱۳۳۸ سنه مالیه سی ختام بولدی . دردنجی سنه باشلادی . مراحل ترقیده شیمدی یه قدر مختلف سببارک تأثیریه کری قالان متمزک شوو دور تجددن صکره تعقیب ایده جکی مسالک ، حقیقی بر معارف پرورلک عزم وغیرتیه مشبوع اولمادنجه استقبالک تأمین ایچون قورولان بوتون امیدلر برحیالدن عبارتدر . یاریشکی نسلک معنوی حیاتیله علاقه دار هر تورلو مسئولیتی درعهده ایتمش اولان معارف مأمورلری کندیلرینی مشترک ومقدس غایه لرینک تحفته ایصال ایده جک خطوطی وانحیاً بیلمه لیدرلر .

وکالت ، تشکیلاتنک برچوق نقصانه رغماً وظیفه سنک هر تماس نقطه سنده بر اثر فعالیت اویاندیرمق مقصدیه چالیشیور . حیت وطنیه لرینک بوکسک درجه سنی تقدیر و شکر ایله قارشیلادیغ محترم آرقداشلرکم مساعی واجراآت یولارنده قیمتلی یاردملرینی کیتدکجه ده فیضلی ، دها مشکور آثار ایله حس ایده جکمه امینم .

مأموریت ، بالخاصه مسالک تعلیم هیچ بر زمان قارین طویورمق فکریه قاتلانیا مش مادی ودکرسز برواسطه معیشت دکلدلر . معارف مأمورلقاری معلملک مثبت استحقاقلرک هجتی ومکافاتی اوله رق وریلیر . بوشراائط داخلنده قبول ایدیلن وظیفه یالکز فکر وظیفه ایله ایضا ایدیه من . فداکارلق بونک جزء متممی حکمنده در .

بر مدتدر همان بتون معارف اداره لرندن آلتان راپورلر هر طرفده معارفه طأد مثبت حرکتلرده بولونلیدیغی کوستریور . بو تشبثلرک متحد بر هدفه توجیهی ایچون وکالتک بوسنه تطبیقنه قرار ویردیکی خصوصات ایله تربیه وتدریس حقنده کی دوشونجه لرینی تعبیاً تبلیغه لزوم کوریورم .

³³¹ Maarif Vekâleti Mecmuası, Mart 1925 Sayı 1, s. 48.

نومرو ۳۳ برنجی سته ۳۰ ربیع الاول ۱۳۲۷

مدیر: مختار فکری

محل اداره ومطبعه می

اطنه ده: سجان نهری قربنده دائره مخصوصه

تلفراف آدرسی: اطنه ده «اعتدال»

اطنه ایچون بر ستمک آبونه بدلی (۵۰) غروشدر

نسخه سی (۲۰) باره

هفته ده ایکی دفعه نشر اولونور عتالی غریمسیدر

تاریخ تأسیسی: ۲۳ آغستوس ۱۳۲۵

۲۰ نیسان افرنجی ۱۹۰۹

۷ نیسان ۱۳۲۵

اعتدال

۱۳۲۶

کثیر

له الحمد شهر مزده اختلال تسکین ایدله
یلینشدر. ملحقات احوالی ده کیندکجه
ماثل سکون وصلاحدر.

ولایت علیهمک بیاننامه رسمی

برقاج کون اول شهر مزده وقوعه تأسف
خوان اولدینغز احوال معلومه له الحمد اوج
کوندنیری مبدل سکون واستراحت اولوب جلهجه
موجب هیجان بحال وحركت قالمشدر شرع
شریف وقانون اساسی حقوق وعدا لجه هرکی
مسادی طومیش وهرسنف اهالیکن بودن
استفاده ایدمچی آشکار بولمشدر مشروطیت
اداره نک کفیل ابتدایی وظیفه مقدسه ایسه
بومقدسک حصوله منی در .

شوحاله اسلام وخرستان و طنداشلیز
ارمنسته اتقای فیسایدین برطاق فنا آدمک
بالتحقظ ظاهره جقاریلهوق جزای سراسنی
کورمچی محققدر .

بوجال فساد دوام ایدمه چک اولانلر ده
اللهک امرینه قانونک چکنه رعایت ایتماش
نظرفیله ایلدیرق شدیداً دوچار مجازات اوله چقاردر.
شورکوللردر. ملحقات بعض مجلر ندهده
غایان و هیجان کورلمکده ایسهده بولمک ده
شهمی مقام صدراعظم کن تلفرافه اشعار
اولدینغز وجهه فطالت مختلفه دن سوار ایلابری
حرکت ایدیرلدیکی کی کیلیوی ودهده اجدین
دخی بواشما اوج طابور نظامه عسکری واورله
پوله چقدیندن بو قسوتله اورلرده کی هیجان
واقتشاشاک دخی تسکینی طبیی در یا کز شدی
اهالیچک بر وظیفه می وارنه اوده اللهک امرینه
وقانون اساسی احکامه رعایت واطاعت ایدرک
بربرله حسن امتزاج واثلافه سلوک ایتلریدر
اللهک امرینه حکومتک ملتک قانونه اقتیاد
ایدن وطنی سون عرض وناموسی طایبان السانه
باقیشانده بودر .

هرکس شوحاک فرساد نتیجه می اولدینغز
بیلبکی وافساد چارلرده میدانه چقاریلهوق
اجرای مجازاتلری طبیی بولدینغز ایچون بویاده
مستریخ القاب اولدوق ایش وکوجاریله مشغول
اوللری وکالتلری اچرهق بربرلرینه امنیت
کوستردرک وطنه اوریلان ششو شرینه مدهسه
وغیره بک تالیفته چالشلمری بیان اولنور .

تلفراف

اطنه نیابت شرعیسه
داخل ولایتده مسلم غیر مسلم اهالی بینده
مصادره وقوعه کلدیکی وایجه قنسانده مصادماتک

حالا دوام ایتکده ایدوی اکلایوب شریعت
ومشروطته متمایر اولان بوکی جالاتن قطعاً
مجاہت ایدلیسی ایجاب ایدمکشدن وغیر مسلم
اهالی به بطریقناهنرجه وصیای لازمه اجرا
اوله چقندن شرع شریف وقانون اساسی احکامه
مقار اولان بونللو حرکاتن توفی اولغنی ایچون
اهالی سلمه طرف اخلایوب ویدن وصیای لازمه
ومؤثره اجرای نتیجه تک ایسی منظوردر .

۲۶ ربیع الاول
شیخ الاسلام محمد ضیاءدین

جلس میمونانجه قلمه آلتوب صورتی
زبرده مندرج بیاننامه تک بالمعموم ولایت
اهالیسنه عاجلاً تعمیمی لزومی بیان اولنور .

اطنه ولایتی مرکز، ملحقات اهالیسنه
ولایتک عناصر محترمه عثمانیه می بینده بر
هفته دنرو بعض احوال غیر مرضیه تک جریان
ایتکده بولدینغز مجلس میمونان عثمانیه کمال
تأسفله استخار قلمشدر شریعت حقوقه
مسلمانلره خرسیتانلر بینده فرقی اولدینغز بیان
بیوریزور جناب رسوله مال وعرض وچانک
محافظه می خصوصنده مسلمانلره خرسیتانلرک
مسواتی امر ایدیلور .

مشروطیتک ایدانک کافه سننده مشروع
وادامه می ایسه اتحاد وعجت موقوف اولدینغز
تصریح ایدلشدر بواحکامه بوحقیته رعایت
ایمانلر الله ووجدانلرینه قارشوشیداً مسولدلر
وطنک محافظه می حقنه هر درلو مذاکاره اعتدال
ایتکده اولدینغز مات بویله تفرقه به دوشرسه
مشروطیت نصل محافظه اولنور .

ای علمای! بوحقیق اکلایق وظیفه مقدسه می
سزه عائددر ای رؤسای روحانیه شو علوی
وظیفه کزک عدم ایفای موجب مسولیتدر ای
بروطن محصولی اهالی اغوش مرحتده برورده
اولدینغز مادر وطنکزه مرحمت ایدینکز اومادرکه
حالات طبیی هنوز دماغکورهده شوحاکلر
معاذاه دولت وملتجه بک زیاده ضرری موجب
اوله چقندن بوکوندن اعتباراً تعدیل محاصبات ایله
برسابق قرداشجه سنه کینلمی سلامت وطن
نامه مجلس میمونان قرار بده ایدیلور .

۵ نیسان سنه ۱۳۲۵
مجلس میمونان زینتی
مصطفی نوری

اعتدال

مجلس میمونانک بو بیاننامه می اقتشاشک
تسکیندن سوکره وارد اولشدر. اهالی اسلامه
اولغنه اولدینغز کی حالا دخی حسن آمیزش
طرفداریدر. امید ایدرککه بولاکتدن سوکره
اردمی همشهرلر مزده ملکتنک حال خرابیسنه
آجیرلرده آرتق برطاق اعاده ی حواله سع

اعتبار ایتسدرک اعاده وفق وحسن آمیزش
حالیچولور .

سیاسی

داخلی

مدشن بر عصیان (۱)

تاریخ مدنیتک شیخ، خشکار محققانلرکین
ومنورده بر موقع آسوده وساک اشغال ایدرک
حیات سلطوره ماضیسنه بر لکه اقتشاش
بولاشدر میمان وشهمی به قدر جلیین، مشور
فقط مشور بر جوق آمال سراسرنامه تک انکشاف
غیر محسوسه قارشو درین بر اضطرار سکنتله
سس چیقارمیان اطنه، بوکون اکرچ
شانتغنون بر طوفان اختلال آراسنده سوکرکه
نبرک النسل آتیه ومستقبله ی قانی بر خاطره،
حقوق فلاح ناپذیر بر سر گذشت مؤلم بر اقدی.

بو اولمادری اولولمه جقدی. هیات که!
ایملرک احماق قاننده بریکدرک کورمکین کیورون
وتجین بر فوران عاصی ایله آن آن قاران
نیابت فلاکت آور کوروتولریله، خسته ومشوم
جغرافیله طغیان ایدن سیلابه حرص واستقلال؟
ملکتکی خراب ایتدی. ایکی کون اول بارلاق،
متشعب بر استنشاک آغوش تمدن وتسعیدینه
قوشوق ایستین او بولده حاضر لایان اطنه لیر؛
انته ساعت انظار تلغفری اوکته سهریان
منظره وحشت وخون اولدک فجاجت ناماشی
قارشوسنده تیرمبور، چیرینیلور، نصل تیرمسون
وچیرینمسون که؟ فوق سرلرند. اوجوشان مارئین
قوشولری اکتیمت افاق یاریجه لایق سوزقلره
قالی جسدلر صاجیور... اوکسوز، طول،
یوتسول قالمش بیکارچه جولوق چوچونگک وا-
ویلاهی جانخراشی، این مآمداری جادمرده پاتان
او اجساد فی روح اوزرنده بر تسلسل کریانه
ایکلدیور... قدرک تجلیات سیاهله سر زده
ظهور اولان بو قدر فلاکت ومصیبت آذ کورینوک
شهرک هر جهتنده ایقاع ایدیلان قورقوج وزهره
چاک خرقلرک دائره سرائی توسع ایتدیکه
چوق اما کن غایه، مواقف مرموره صوک قیقعه موجو-
ذینتی حاضران هول آنکین چاتیرتیلرله مغلز،
خراب آباد بر کرداب انعدام ایچنده آبدیا
پوورلائیور... بو دهشتلی، خانانسونز
یاغیترک فضای کبوده بولاشدر دینی قزیل و آتشین
دومانلر، آلم بر حمای هیجان وخشیتک اک
میبلک دورلرینی یلشایان اهالی مدهوچه ومضطر.
بئی بوتون ظلمت وتقتلله تدبیش ایدیلور .
بو فلاکت مدهسه، طالمتکی نصیب دوا
سهاقللری بالکر آفتازکای دک، عموم شریعت
جسانغی، کائنات متأزمنی الی الابد اغلاداجق،
سیلاداجقدر، بوکون اطنه لیری بوقفلر ایچروسنه

آمان بواختلال مضمک اسباب حقیقه وبعوامل
اساسیه می تشریح ایدیم:
ارمنیلرده اسلاملر کی آتیر اونوز اوج
سنه تک برقتلر استبداد اتنده ازلدیلر، یادردار
قوباردیلر، عثمانیلر، مسعودینخش وجانده دار
پرورده سکون وفلاحه کزدیکلری زمان دهان
اشکا وظلملری قصبه برمدت ایچون قاتلمشدر،
زمله رابر انقلاب مقدس می آفتشاملردی.
لکن، جوق سورمدی، اهل خصوصیلرینی تعقیب
ایتمک اوزره حاضرله باشلادیلر، اده صره
غیر نمون برجهر مشعزله اورتمه لغمه سونوقفلر
باغده بریورلر، اسلاملرله کینیمه چکری،
کیه میه چکری کی سوسیز یورلدی. بولرک
اختلالیولمه وخشین طولرلندن عواقب احوالک
وغامتی اکلایور، فقط دینداشلمزده احساس
ایتمک ایستیمه بوردق حتی ارمنیلرک حسبات
خودکامانه لیری اوخشاق بوکونکی فلاکت
واقعه میدان ورمه ملایمین واقعیلا بر اوزوی
صاف وخالصه بوتون محبتی کوسرتمش، ...
حقنلرنده مقدر کار وصمیمی یازیلر بلومشوق .
نمبارکه بومشوات وطلب اتحاد افکار سقیمه لیری
تعدیل ایدیمه منش، اسلامبر آراسنه خفیف
بارد تفرقه لر بر اشمسدی؛ چسولکه حقیقتک
سوسوله بلیمتی تمجیل وقیمه سبب غدا ایدیلر
دیگر لریله اغرابری جلب ایدیلور و بوسورله
آزادکی مناسبات کرکینشیلوردی . ارمنیلر
هان هر دوقه تقاضایانلر کمال، جیجانه وسلا-
خلری احضار ایتمک اوزره ششید بر تهاکلکه
ایدرجه سنه مائین، ماریزر وسازره بر اقاویپ
داشیلوردی. لوزامت اختلال حاضر لار بده
نصکره لسائلرک طرز قدیم ملائیک سرلرلیدی
« اولونجه یه قدر برابرز» تفراتی تکرار ایدن
اغرابردن جاهل واستعمال کار اوللاری « نه وقت
اولسه اسلاملری کسچکر، آرتق قورقیایه چیز،
اسکی یادملر خسوز قاتابور» تهدیداتی فی
بروا اوزرله قه قیرلادییلور، اسلاملری تیج
ایدرک مسلوبتی اوزرلرلندن اتق ایسته بوردی .
فقط مسلمانلر بوکونکرک نصاب مسالینروانه لری
کمال افتاد واطاعتله دیکهدیلر هیچ روقعه می
سبب اولتی آرزو ایتدیلر. اسلاملرک تحمل
ایدیمه چک اولان شوهر وسکونتی کورن ادمنلر
تجاوزلری آرتیرمه، ارق، اوق، تفک جنایات
اقاعته جرات ایدیلر. بری طرفدن درین
برسکوتله مقابله ایدیلوردی قضاقرنکی قادیانلرک
زره وماوزرلره مسلحاً شورده بورد کورلری
اهالی مسلمه دک خوف وخالجانی سوک درجه می
کیرمیش، هرکه نه اوله چی کسدر بیلیمه چک
الم براندیشه اشیا ایتدیدی. قوت حکومتک
کافی درجه ده ناماشی اسلاملری بک زیاد
تخوف ایتدیکی ارمنیلری ده تشجیع ایدیلور،
براختلال وقوعهده هم حکومت، هم اسلاملر

332 İtidal, 9 Nisan 1909, s. 1-2.

غالب کیهان جگر آفرین آفره دولابوردی
ایسته بوسونته وضعت کوندن کونه فلاشدنی
ایچین عاقبت حالی اضطرارباله بکلهوردی .
نهایت وقوعندن کال فقرته نحاش ایتدیگر
اغتشاشک ایلمک آتاری شیخ بر صورتده میدانه
چقدی : همه کونی شعبانه مجلسده ایلمک اسلام
دلیقایی لاس بلب غلغلای ایدیش و جانبارده
دردست ایدیمه آمدی . بوندن تدهش ایدمک
سیزلان اسلام ، بعضی اکابرک و صیرالک
قائری حکومت طمته جقدره سوزلیله نسکین
اوتشدری . لکن رینلر بوتون قوتلیله اظهار
اعتد ایدیوسور و قاتلی تسلیم ایدیمه جکلری
سرت رطوره سوله یوردی بوکافر شو ضابطه
ته یابجق شاشردی ، زیرا کئی مقصدده
عسکر ، قوت بودی ، ارمنیلرک شو حال
ایسه عصابانیشه برشی دکدی . علی الخصوص
آرابلر اوزره ، البری مارتنلی فدائیلر اولدی
خالده بجخانه سلاسلر کلساره وسار مستحکم
اورده کورتویور ، افراده تویج ایدیلوردی .
چهارشنبه کونه قدر کورک ضابطه ، کرک
اسلاملر جانلر ، ناشلر ایچروسنده ولاشملر ،
ایلمک سلاسلر کتدیلر طرفدن آکلمته سوک
دجه دقت ایچشدرلر . چهارشنبه کونی ارمنیلر
غومته دکدنلری قاپهوق کلساره جاده مانظر
بووولک اورده کتدیلر ، وسلاحه دهشتلی
بر اختلاص حاضرانان ارمنیلر آراسته باطلادی
قودشون سلسری قولا قاری پارچارجهسه
کوردلری وقت نهیمان قودقونج بر غفلتده
بولدیمیزی قودقور ، جیرتلر ایچنده اکلاقد
ارمنیلرخصن ایتدکری اورده مانظر دلکیرندن
وادمیر اوستنده یاشل مقاومتی وحکم مرقسردن
مجادا قورشون یاغدریورلر ، زواللی اسلام
سوقاقلارده الرنده سوزلیله قوشوشوق نعل
هولک اولدی بریحی بر اچورومک کتاردن
بولدقاری بر عجز وایم سوله شوروردی هر
قطعه ارمنی قورشونلریک ساحه تجزینده
بولدیمی ایچین والده سنسک قوجاقلریه آیلان
چوجونجه ، قوجسنگ قاتلی جسدلریه اغلایان
زوجهله یله امین بر موقع ، بر ماجا سلامت
بولدیمایوردی .

مقاله مخصوصه :

ارمنیلر حکومت تشکیل ایدم بیلوی

سکن ، ۳۱۲ وقته معلومسنی بالاخره بز
عنایلر ، حکومت سابقهک اداره مستبدسنه
قارشی ارمنیلرک حیشکار بر غلایان سیمیمی
اولق اوزره قبول ایدمک اعلان مشروطیت
اوزریسه آرتق اوکی وقایع فیصحهک تاریخ
صفیلرندن باشقه بر هجه جریان بولمیسینه
اینانوب دورورکن ، عین وطنسک اقوشی خار
مادانه سنده ، عین اوازش وشفتهک بویون
اولورک ، وجدانسوز ، خودبین ، نعمت ناشناس
بر طاق افکار سقیمه برورده ایدیمه جکلریه
اختلال ویریمور ، بویوختلی دوشومکته آتزل
ایچوردق .
قطع زیم صاف وعالی دماغلرمزده امکان
تأمیل بیله بر طومیمان اوسیتلر ککر ویتلرک ،
بر جوق خشین بیلرک غورباهنده پورالایهوق ،
پورالادقجه بوشونلر باغلاهدی ، کوفلر
طوهوق بویوش اولدی ، بوتون عسائیلرله
مسوات و اخوت مؤداملین مشروطیتنه قارشی
تیسارک بیجی چهارشنبه کونی واقع اولان ارمنی
اختلالیه ، یازقار اولسون ، ثبوت بولدی .
مسوات ! .. اخوت ! ..
هیات ! .. یدی ، سکرز آی اول بوشون
تراهلرله سقدیمز آلر ، شیمیسی کومکمه
عقور وفتنس ، مازین ، ماوزر ، رووولور
قورشونلری ، بویوشلر صاجان بویکتلی تجریمیزی ؟
او وقت بزده اتحاد واتفق وعد ایدین وادافار
بیکدیرینه اسحه ، بجخانه تدارک لزمسنی
بحث ایدیوردی ؟ بوتون او و بوللره سب
ته ایدی ؟
زده اوسیلیری شهرمک هوای سکون
وجریریسلی یازوق ، سامهسری پارچه لایهوق
اطرافزدن بر صغیر نماله سکن قورشونلر
سویلوردی .
او قورشونلر غلایلیق ، اوت غلایلیق نام
مقدسهله اولان رباطلری قریق ، نحو ایچسک
ایچین آتیلوردی .
دیسک بوتون غلایلیق غلایلیق قدیس
ایدرکن اولر تحقیر ایدیورلر ، اوزلردن
اوصق آتق ایتیلور ؟
قطع امین اولسونلرکه آرتق حکومت
مشروطه بوکی آمال منسبتکارانه محصل
ایدمن ، درحال مریکبارتی تأدیه مقتدرور ،
بوواقدر کیتدکه آره جقدر .
قوجه غلایلی حکومته قارشی ، ایکی بیلوی
تیمناوز ایدیمین ، شوراده بواده متفرق بر
خالده یاشایان ارمنی عنصرینک قوتله ، سلاح
استعماله غلبه ایدمک بر حکومت مستبدانین
ایدیمیلرینه احتیاج ویرمک ، بچار خانه کتاتک
بیله حوصله قبولنه کیرمیز .
اگر حالا اسکسی کی آوروپایی اغفصال
ومداخلات اخدی بی جنب الهه ترویج و تأمین
مقصد ایدیمه بیله جکی دوشومه جک قدر نیش
ایسهلر ، مسترخ اولسونلر ، بوده ممکن دکدر .
هیچ بر آوروپا دئی آطه و لایینه ، یاخود
اسکی کیلیکایه ارمنیلری ایچاع ایتدیمسنی ،
واورالده بر ارمنی حکومتی تشکیاتی قبول
و تصدیق ایتسنی دوات غلایینه تکلیفه قایتسه ماز .
چونکه ممکن ومعقول اولمایدی بیللیکی بویاله
قانون اساسی ومشروطیت حکمفرما اولدقجه

بر سب تصور ایدمیز . وریجق ، ایکی بیابون
ارمنی ایچین آوروپا موزمسنی خلداد ایچک
ایستمن .
ارمنیلر بر حکومت تشکیل ایچم ایتدیلورسه
او حکومتک اراضینن نماله غلایینه ماینده دکل ،
قطبیلرده ، افرطاک قوم چولارنده آراسلی ،
واورالره هجرت ایتدیلور . وقته استانبول ،
ازمیر ، آطه ، حلب ، دیار بکر ، نبلس ، وان
کی لرده داغیشیق ، متفرق بولوندقجه بومالرینه
نائل اوله ماژلر .
برهان نوری

ولایت هودی

صفحات اختلال
سوک کونلر طرفده آتق ملکلی استیلا
ایدن صاحب فلاکت نهایت شهرمزه باران بلا
یاغدردی .
یش اون کون اول شن ، معمور ، بر سعادت
پناخی غن ایدیلن شهرمزه سیاه بر قدرک تجلیتیه
بر خرابیه دوندی .
جروق جانلر تلف اولدی ، جروق خانانلر
پسقیدی ، مملکت شمدی بر ماتمزاری
آکدیورور .
استبدادک دهشتلی ذمانلرده انا طولی
تخریب ایدن ارمنی اختلاللرندن مصون قالان
آطهک بویه مسود بر زمانده بو قدر نجاومه
معرض قاله جتی ، دهشتلی اختلال آتشلریله
مملکتک قارویوبیا جتی هیچ دوله نهمشدهک
بر زواللی اسلام سکوتزده ، ایسه زله
کوجره اولغراشیر ، مشروطیت ادارهک سعادت
منقبه سندن مستقیم اولق ایچون ارمنیلرله ممکن
مرتبیه خوش گیشمکک جالبشیرکن مکر ارمنیلر
دهشتلی اختلال ترتیبیلر مملکتک بر فلاکت
حاضرلایه اولغراشورلرمن !
بوی بزده زمان یک آچی آکلادی .
بیش دورین کورلی مسلمان قارداشلرمن
ارمنیلرک حتمزده ای فکر بسله مدکاری ، یک
یقین بر کونده اختلال آتشلریله مملکتی تخریب
ایدیمجکلری سوله دکاری زمان بز بویه برشی
بویشدر ، اوله ماز دیر ، آرده بر برودت تولید
ایتمک ایچون ممکن مرتبه ادارهه چالیشیر ،
بویه شامهلر جیقارالری نقرتلر ، اعتلرله یاد
ایدرک .
سوک یوم عصر طرفنده بر بر بزدن
آریلان باتارلرک ، صبرلرک ، قره طاغیلرلرک ،
یونانلرک استقلاللرندن جرات آلان ارمنیلر
ممالک غلایینه داخلنده ساکن اولدقاری محارک
وضعیت جغرافیایی ، ومتفرق موجودیتلری
بویله بر استقلاله مساعد اولمایدی یش اون آچی
وقوعت ایله ایچه اکلاقدن سوکره لندی الحاحه
اورویک معاوتنه منظر اوله بیله جکلری بر
یزده ارمنی کرسی روحانلریک بو بوکلردن
اولان کیلیکا قطعمنده - جمعه قرار ویردک
سوک ارمنی وقعی زماندن بری آتق آتق
اطهیه نهجه باشلاشلر ، بو حوالیه دهشتلی
بر غلایهک تشکیل ایلمشدرور .
مرشدن ، حاجیندن ، خر بوطدن ، دیار
بکردن ، انا پولینک ارمنی ساکن اولتیلردن زم
ولایته او قدر ارمنی کلدشدهک اسکیدن بر غلایهک
ساکن اولدی بر غلایه سوک کونلرده یش اون

ارمنی ممالک بر اشدکی کال جیرته کولیشدر .
بز بوز ایتیلرک بو حوالیه بر اکثریت تشکیل
ایتدکن سوکره بر اختلال جیقارموق استقلال
دعواستده بولنه جقاری بینه کندی حال
وقالردن اکلامه برار بر بوسو نسکی
موجودیتلریک بویه بر جرأته مساعد اولمایدی
دوشونور ، بینه ممکن مرتبه ابتلاغه ، سوو
تقمیلری ازلهه جالیشور ایدک . ارمنیلر کرجه
مشروطیت ادارهن ممنون کورتویورسه ده
حقیقده دولتک کسب ایدیمجکی انتظامدن
استیلاک کتدیلرینه بر شی تأمین ایدیمه جکتندن
قودقورلردی .
بر طرفدن اوسریا ، بلغار وقوعتک متشکلرک
کارینه قایمسی ، خبرستان ایله قره طاغک مطا-
لیاتی ، یونان ، کرید ، اطهر مسالکک اواشسی ؛
تأمین آمال و منافعه قیاسی ، دیکر طرفندن
شرق ایله متسابی اولان هر دولته ، هر ملتک
تأمین آمال و منافعه قیاسی ، دیکر طرفندن
دولتک غوائل مشکله داخله آراسته ادارمی
شامیرجق بر حاله کئی ارمنیلر شو قاریشیق ،
شومدهش زمانده کتدیلرینه بوموقه قازاندیرمی ،
اورویک مداخلاتی جلب ایلمک ماللرینه
خدمت ایتدیردی .
کیلیکا قطعمنسک مرکزی اولان آطهده بر
تجربه طالع ، هر جه یاد آباد بر اختلال آتقی
ایقانه جرات ایتدیلر ، نتایج سیاسیمنی هنوز
بیلهمزسه کده احوال مشهوده مؤلمه نظر آهم
کتدیلریک ، هم مسالمتلرک ، هر مملکتک بادی
محو وخرایسی اولمایدنه شبه بوئدر .
احسان مگری

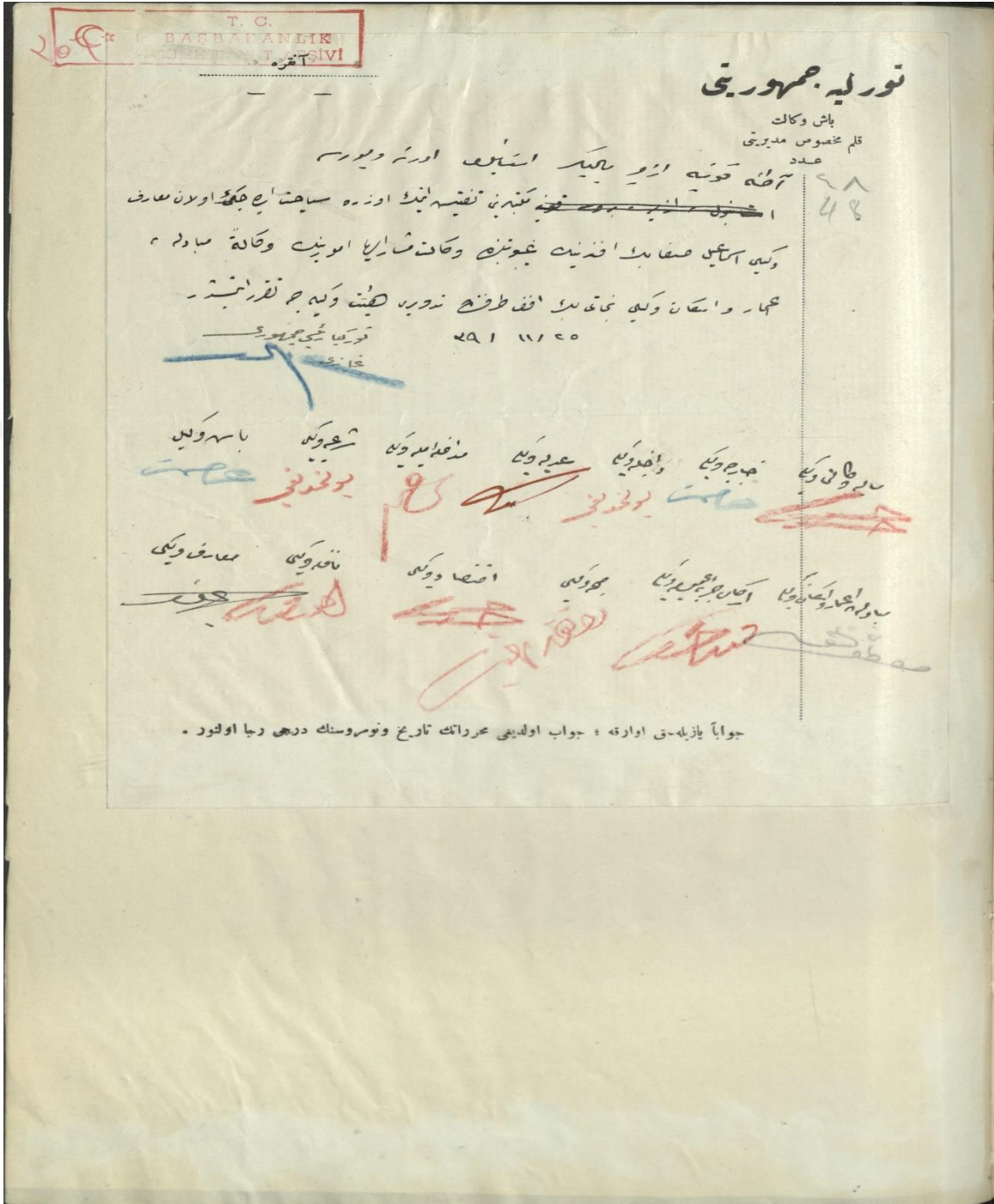
وقعه نیک مقدماتی

دهشت بر جنایت
سوک آلبرظر فنده ارمنی جاهلرندکی اوضاع
متیکانه ، مسالمتلر قاریشی بلا لزوم صرف
ایتدکری شوم غلبه اسلام قبلری داغدار
ایدیورسه اسلام بو بوکلری کتیزه جاهلره
صبر سکوت توصیه ایدیورلر ، زهار بر وقعهه
سبیت ویرلیمسی تأیه ایلمیوردی .
هله آره صیره اهیمنیز مناظارده بعض جاهل
ارمنیلرک سب بدین ایله سزی یقتنده سوشیله
ایدیمجک بویه ایدیمجک کی تیمناوزلی ، یاغ
بوالرند ، چارشیده شوراده بواده بعض زواللی
اسلاملرک غافل غافل اولدقاری اولدیرلی امتکار
عامیه تیجهه باشلامشدی .
مادتهک ۲۷ نچی جمه کونی وقوعولان دهشتلی
بر جنایت بر وقعه عاید ایکن بر رنگ سیاسی
آلدی .
ارمنیلرک قاتلی شدمه حایه وقراری تسهیل
ایلملری اسلاملری قویالماده متأثر ایتدی .
هر ایکی طرف کدیگریته قاریشی ایچقدن
آثار نقرت کوسرتمک باشلادلر .
بو جنایت اغتشاشک مقدمه اولدی :

وقعه جنایه

قصاب بکر مجلسندن تلغراف سر غایره
مأموری نوری اقدینک قائم برادی استفندیار
اقدی ایله نجاران مجلسندن سوئدک زاده زجم
بر ایکی رفیقاریله برکنده برای نتره کریدی
مجلسندمکی قومیه دوشور کتدیلر ایکن
شعبانیه مجلسندن یاییجی قره تک اوغلی قارشیلرینه
چیتدوق اول غلاین کدرله سوک کونلر سوکره
سامل اولدی وورولرله رحیمی اورر . وحیتمک

EK-8: Anadolu'da Bir Dizi Şehre Maarif Vekili Olarak Yaptığı Okul Teftişleri³³³



³³³BCA., 30.18.1.1.8.41.9.

EK-9: Vefatı İle İlgili Başvekâlet Yazısı³³⁴

T. C. BAŞVEKÂLET		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		Dosya işaretleri
Gelen	Tarihi	4/6079		
Evrakın	Numarası	Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine		
Müsevvid				
Tesvid tarihi		I.7.1940		
Mübeyyiz				
Tebviz tarihi		1-7-1940		
Mukabele edenler		Seyhan Mebusu İsmail Safa Özlerin Ankarada		
Sadra	Umumi	28.6.1940 tarihinde kalb sektesinden vefat		
No.	Hususi	etmiş olduğu Dahiliye Vekilliğinden bildirilmiştir.		
Merbutatı		Aerzederim.		
Sevk tarihi		Başvekil		
Mukayyidin imzası		M.G.		

1-7-1940
af

7

Başvekâlet Matbaası

030	10			76	502	2
-----	----	--	--	----	-----	---

³³⁴ BCA., 30.10.76.502.2.